

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πτυχιακή εργασία

Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης
και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά τα έτη 1955-1964.

Επιβλέπων Καθηγητής: Αντώνιος Δεριζιώτης

Φοιτήτρια: Κάργα Αλεξάνδρα

Αριθμός Μητρώου: 1570201100020

ΑΘΗΝΑ 2017

Πόλη μάγισσα

*Μενεξεδένια χρωμάτων συμφωνία στροβιλίζεται στις Πόλης τη μαγεία.
Φεγγάρια χύνονται στα σκοτεινά νερά, κεντίδια ασημένια στον Βοσπόρου τα στενά.
Πόλη μάγισσα αρώματα αναβλύζεις, διαμάντι αέναο στο σύμπαν λαμπιρίζεις.
Πίσω απ' τα σκαλιστά καφασωτά κρύβεις πάθη, θρύλους, μυστικά.
Πόλη μάγισσα πλανεύεις με την ομορφιά σου, νεράιδες λούζονται στα διάφανα νερά σου·
σαγήνη κι έρωτας θαμπώνουν τους θνητούς, τους κάνουν σκλάβους σου παντοτινούς.
Πόλη μάγισσα τους πόθους μας τρυγάς, στις φλέβες μας αδιάκοπα κυλάς.
Το ξέρουν όσοι έζησαν κοντά σου και στερήθηκαν τα μύρια χρώματά σου.*

Στέλλα Λεοντιάδου¹

---

¹ <https://eistinpolin.wordpress.com/2010/02/23/poets/> (ημερομηνία πρόσβασης: 7-12-2015)

Περιεχόμενα

Βραχυγραφίες	4
Πρόλογος	5
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο I: Τα Σεπτεμβριανά	19
I.1. Η επίθεση εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955	19
I.2. Υλικές και ηθικές συνέπειες των γεγονότων	25
I.3. Οι αποζημιώσεις	29
I.4. Οι αιτιάσεις της ελληνικής κυβέρνησης όσον αφορά τις αποζημιώσεις	33
I.5. Προσπάθειες αιτιολόγησης των γεγονότων της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955	36
Κεφάλαιο II: Τα μετά τα Σεπτεμβριανά γεγονότα έως τις απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης	40
II.1. 1956-1959: Η ελληνοτουρκική κρίση και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης	40
II.2. 1959-1963: Το διάλειμμα στην ελληνοτουρκική κρίση και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης.....	49
II.3. Η κρίση στο Κυπριακό το Δεκέμβριο του 1963, κομβικό σημείο για τη μετέπειτα μοίρα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης	57
II.4. Τα γεγονότα προ των απελάσεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.....	69
Κεφάλαιο III: Αίτια και συμπεράσματα	80
III.1. Τα αίτια των διώξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.....	80
III.2. Συμπεράσματα	87
Βιβλιογραφία	90
Άρθρα εφημερίδας	95

Βραχυγραφίες

ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΔΚ	Δημοκρατικό Κόμμα
ΕΟΚΑ	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου)
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Πρόλογος

Το παρόν πόνημα αποτελεί πτυχιακή εργασία με επιβλέποντα καθηγητή τον κ. Δεριζιώτη Αντώνιο, ο οποίος με στήριξε στην απόφασή μου να ασχοληθώ με ένα ιστορικό θέμα - σταθμό για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την πραγμάτωση του νεοελληνικού γίγνεσθαι. Πράγματι, αν και στην αρχή θεώρησα πως η συγκέντρωση και η σύνθεση των βιβλιογραφικών πηγών και αναφορών που σχετίζονταν με το θέμα μου θα ήταν μια απλή υπόθεση, στη συνέχεια η ρουτίνα μετατράπηκε σε πραγματικό ενδιαφέρον και ζήλο για βαθύτερη έρευνα και σύνθεση των πολλαπλών πληροφοριών.

Οπωσδήποτε βέβαια σε μια πτυχιακή εργασία δεν θα ήταν δυνατό να καλυφθούν και να φωτισθούν σε βάθος όλες οι πτυχές ενός τόσο πολυδιάστατου ιστορικού γεγονότος που τόσο τα αίτιά του, όσο και τα αποτελέσματά του είναι πολύπλοκα και πολυπαραγοντικά. Όμως, με την παρούσα πτυχιακή ο αναγνώστης θα έχει την ευκαιρία να γνωρίσει το ιστορικό και διπλωματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διέδρασαν και ενήργησαν τα δύο σύμπλοκα της Ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, η Ελλάδα και η Τουρκία, κατά τη χρονική διάρκεια των ετών 1955-1964 κατανοώντας τελικά σε ένα βαθμό τις συνέπειες (γεωστρατηγικές, εθνικές, οικονομικές και πολιτιστικές) των γεγονότων αυτής της περιόδου.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Πριν από το Κεφάλαιο I, στην Εισαγωγή, εκτίθενται τα σχετικά με την πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων από τη συνθήκη της Λωζάννης μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1950. Στο Κεφάλαιο I επιχειρείται η ανάλυση της επίθεσης που δέχτηκαν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης τη νύχτα της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, καθώς και των υλικών και ηθικών συνεπειών των γεγονότων. Ακολουθώντας, αναλύεται το θέμα των αποζημιώσεων και γίνεται λόγος για τις αιτιάσεις της ελληνικής κυβέρνησης όσον αφορά τις αποζημιώσεις, καθώς και για τις προσπάθειες αιτιολόγησης των γεγονότων.

Στο Κεφάλαιο II αναλύονται τα μετά τα Σεπτεμβριανά γεγονότα έως τις απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, ξεκινώντας από την ελληνοτουρκική κρίση των ετών 1956-1959. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο διάλειμμα στην ελληνοτουρκική κρίση των ετών 1959-1963, στην κυπριακή κρίση του Δεκεμβρίου 1963 και σ' όσα προηγήθηκαν των απελάσεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.

Στο Κεφάλαιο III αναλύονται τα αίτια των διώξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και κατατίθενται τα συμπεράσματα. Η εργασία ολοκληρώνεται με τη βιβλιογραφία, στην οποία περιλαμβάνονται και άρθρα εφημερίδας, που χρησιμοποιήθηκαν.

Εισαγωγή

Στις 24-7-1923 υπογράφεται η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης, έχοντας προηγηθεί στις 30-1-1923 η υπογραφή της «Σύμβασης περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών». Εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής οι ελληνορθόδοξοι της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου, καθώς και οι μουσουλμάνοι της Θράκης. Οι διατάξεις αυτές ενσωματώθηκαν στο καθαυτό κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης,² δεν ήταν, όμως, εύκολη η εφαρμογή τους από την πλευρά της Τουρκίας.

Μολονότι η τουρκική αντιπροσωπεία αναγκάστηκε να αποδεχθεί τους ανωτέρω όρους, δεν ήταν διατεθειμένη να τηρήσει τις υποχρεώσεις της. Από την επομένη της υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάννης, η Τουρκία άρχισε να καταπατά διάφορα άρθρα της, ασκώντας πιέσεις στην ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης και περιορίζοντας τα δικαιώματα που της παρείχε η Συνθήκη.

Την περίοδο μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης τόσο η ελληνική όσο και η τουρκική ηγεσία ήταν περισσότερο απασχολημένες με τα εσωτερικά τους ζητήματα³ παρά με τα εξωτερικά. Στην Ελλάδα έως το Νοέμβριο του 1926 επικρατούσε κυβερνητική αστάθεια, ενώ υπήρχαν σημαντικά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, μεταξύ αυτών και η αποκατάσταση των προσφύγων.⁴ Από την άλλη πλευρά η Τουρκία οδηγήθηκε από τον Κεμάλ Ατατούρκ σε ριζικές μεταρρυθμίσεις, που προκαλούσαν πλήθος αντιδράσεων στους φιλοϊσλαμικούς και φιλελεύθερους αντικεμαλικούς κύκλους.⁵

---

² Θ. Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005, σελ. 103-114 και Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 54-55.

³ Μεταξύ των εσωτερικών προβλημάτων της Τουρκίας μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης ήταν το δημογραφικό, λόγω της μεγάλης θνησιμότητας, του λιμού, αλλά και της μετανάστευσης. Παράλληλα, σοβαρές ήταν και οι οικονομικές δυσκολίες. Βλ. E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 226-228.

⁴ Δ. Τσιριγώτης, *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία*, Αθήνα: Ποιότητα, 2013, σελ. 363.

⁵ H. Bozarlan, *Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας*, Αθήνα: Σαββάλας, 2004, σελ. 48-52.

Όσον αφορά τις σχέσεις με το εξωτερικό και οι δύο χώρες ήταν απομονωμένες. Η Ελλάδα αποζητούσε συμμάχους, λόγω των αλλαγών στις ισορροπίες ισχύος και συμφερόντων στο χώρο των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου, προκειμένου να διασφαλίσει εδαφική ακεραιότητα και αμυντική ασφάλεια.⁶ Το ίδιο διάστημα η Τουρκία ήθελε επιβεβαίωση της ανεξαρτησίας της χωρίς τις παρεμβάσεις τρίτων κρατών στο εσωτερικό της. Σ' αυτή την προσπάθεια βοηθούσε το γεγονός ότι ο παραδοσιακός εχθρός της, η Ρωσία, ήταν απομονωμένη διεθνώς.⁷

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης ακολούθησαν μακρές συνομιλίες για τη ρύθμιση των ελληνοτουρκικών εκκρεμοτήτων, που οδήγησαν στην υπογραφή δύο Συμφωνιών. Η πρώτη ήταν η Συμφωνία Εξηντάρη-Hamdí στην Άγκυρα στις 21 Ιουνίου 1925, που, όμως, δεν εφαρμόστηκε εξαιτίας της νέας έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις από τον Αύγουστο του 1925 με την ανάληψη της εξουσίας στην Ελλάδα από τον Θεόδωρο Πάγκαλο. Στις 4 Δεκεμβρίου 1926 υπεγράφη στην Αθήνα νέα συμφωνία των Αργυρόπουλου-Saracoğlu, όπου οι Τούρκοι απαίτησαν νέες παραχωρήσεις για να εντάξουν στην κατηγορία των «εγκατεστημένων» (etablis) όλους τους Έλληνες που βρίσκονταν την ημέρα της συμφωνίας στην Κωνσταντινούπολη. Τελικώς, ούτε αυτή η συμφωνία μπόρεσε να τύχει εφαρμογής, με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις να οδηγούνται ξανά σε τέλμα.⁸

Από το Δεκέμβριο του 1926, όμως, ο νέος Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος,⁹ ήθελε να εξομαλύνει τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις γειτονικές χώρες, ενέργεια που επικρότησε και ενίσχυσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση το καλοκαίρι του 1928. Βοήθησε στην προσπάθεια

---

⁶ Δ. Τσιριγώτης, *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία*, Αθήνα: Ποιότητα, 2013, σελ. 363.

⁷ Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 73.

⁸ Αλ. Αλεξανδρή, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955, στο *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 36-38.

⁹ Μεταξύ των χρονικών διαστημάτων που διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος ήταν και από 4-12-1926 έως 4-7-1928. Βλ. Αντ. Μακρυδημήτρη, *Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2000, σελ. 84.

βελτίωσης των σχέσεων με την Τουρκία το γεγονός ότι και στις δύο χώρες υπήρχαν ισχυρές κυβερνήσεις, απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνουν τομές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Μετά από αρκετό χρόνο επαφών και συζητήσεων, υπεγράφη στις 10 Ιουνίου 1930 στην Άγκυρα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας συμφωνία «περί του τρόπου εφαρμογής της συνθήκης Λωζάννης περί ανταλλαγής πληθυσμών και της υπ' αριθμ. 9 δηλώσεως».¹⁰

Σύμφωνα με αυτή, ακριβής υπολογισμός των ανταλλάξιμων περιουσιών δεν μπορούσε να γίνει. Έτσι, οι δύο χώρες συμφώνησαν στον συμψηφισμό των εκατέρωθεν περιουσιών. Από την πλευρά της η Τουρκία δέχθηκε ως «εγκατεστημένους» όλους τους Ελληνορθόδοξους της Κωνσταντινούπολης, ανεξαρτήτως της ημερομηνίας αφίξεώς τους εκεί ή του τόπου γεννήσεώς τους.¹¹

Μετά την υπογραφή της συμφωνίας αυτής, που αφορούσε σε πολιτικά, οικονομικά και νομικά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ξεκίνησε μια ταχεία διαδικασία προσέγγισης.¹² Τον Οκτώβριο 1930 υπεγράφη και η Συνθήκη Φιλίας, Ουδετερότητας, Διαλλαγής και Διαιτησίας, συνοδευόμενη από μια εμπορική συμφωνία, καθώς και μια ειδική συμφωνία ελέγχου των ναυτικών εξοπλισμών. Μεταξύ άλλων προβλεπόταν η αμοιβαία αποφυγή συμμετοχής σε σύμπραξη που θα στρεφόταν εις βάρος των συμφερόντων μιας εκ των δύο πλευρών. Με τις συμφωνίες αυτές θεμελιωνόταν μια πολιτική, οικονομική και στρατιωτική συνεργασία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και ξεκινούσε για πρώτη φορά στην ιστορία των σχέσεων των δύο χωρών μια περίοδος φιλίας. Η ηρεμία που ακολούθησε, όμως, ήταν προσωρινή και δεν απεφεύχθη τελικά η εκδίωξη της ελληνικής μειονότητας.¹³

---

¹⁰ Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Εστία, 2014, σελ. 188 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 77-78.

¹¹ Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 78.

¹² Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 88.

¹³ Δ. Τσιριγώτης, *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία*, Αθήνα: Ποιότητα, 2013, σελ. 383-385, Μ. Firat, *ό.π.*, σελ. 88 και Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 80.

Η πολιτική της ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως που ξεκίνησε από τον Βενιζέλο και τον Κεμάλ ακολουθήθηκε από όλες τις ελληνικές κυβερνήσεις κατά τη δεκαετία του 1930 με υπογραφή περαιτέρω συμφωνιών. Πολύ σημαντική ήταν η υπογραφή στις 14 Σεπτεμβρίου 1933 του Συμφώνου Εγγυήσεως, που μετέτρεπε τη συνεργασία των δύο χωρών, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Ελευθερίου Βενιζέλου, «εις καθαράν αμυντικήν συμμαχίαν απέναντι της Βουλγαρίας εις ην περίπτωσιν ήθελεν αύτη να παραβιάση τα κοινά μας σύνορα».¹⁴

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η αστάθεια στις σχέσεις των ευρωπαϊκών κρατών σε συνδυασμό με την αδυναμία της Κοινωνίας των Εθνών να εγγυηθεί την προστασία του status quo οδήγησαν τα περιφερειακά κράτη στη δημιουργία διακρατικών οργάνων για την επίτευξη ενός κοινού συστήματος ασφαλείας και την προάσπιση της εδαφικής τους ακεραιότητας και ανεξαρτησίας. Έτσι, τα βαλκανικά κράτη προέβησαν σε διαβαλκανικές συσκέψεις, τις οποίες ακολούθησε η υπογραφή το Φεβρουάριο του 1934 του Βαλκανικού Συμφώνου ανάμεσα στις Ελλάδα, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία.¹⁵

Η ομαλή λειτουργία του Συμφώνου εξαρτώνταν από τη συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων, εκ των οποίων μόνο η Γαλλία ήταν θετικά διακείμενη, ενώ η Μεγάλη Βρετανία ήταν επιφυλακτική, η δε Ιταλία και η Γερμανία αντίθετες.¹⁶ Οι σημαντικότερες αιτίες απαξίωσης του Βαλκανικού Συμφώνου ήταν η κατάρρευση του ευρωπαϊκού συστήματος ασφαλείας και οι μεταβολές που ελάμβαναν χώρα στην ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη. Οι αλλαγές αυτές ευνοούσαν τη διάσπαση των

---

¹⁴ Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Αθήνα: Εστία, 2008, σελ. 225.

¹⁵ Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Εστία, 2014, σελ. 194 και Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 89-92.

¹⁶ Κ. Σβολόπουλος, *Το Βαλκανικόν σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1928-1934*, Αθήνα: Εστία, 1977, σελ. 22.

συμμαχιών και την αναζήτηση νέων συντελεστών εξωτερικής εξισορρόπησης στο πλαίσιο της προώπισης του εθνικού συμφέροντος κάθε κράτους.¹⁷

Έτσι, στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι συμφωνίες της Βαλκανικής Συνεννοήσεως είχαν σχεδόν ακυρωθεί και απέμενε μόνο ο άξονας Αθήνας-Άγκυρας ως παράγοντας ανατροπής των σχεδίων της Βουλγαρίας και της Ιταλίας για επέκταση στα Βαλκάνια και στο Αιγαίο. Ύστερα από αμοιβαίες πολιτικές επισκέψεις υπεγράφη τον Απρίλιο του 1938 ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία «Πρόσθετος Συνθήκη», που επικύρωνε την ισχύ των προηγούμενων ελληνοτουρκικών συμφωνιών του 1930 και 1933.¹⁸

Η ανάληψη της διακυβέρνησης από τον Ισμέτ Ινονού μετά το θάνατο του Κεμάλ Ατατούρκ το Νοέμβριο του 1938 σηματοδότησε σταδιακή μεταβολή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και έθεσε ως στόχο την άσκηση ηγετικού ρόλου επαναφέροντας οθωμανικές αντιλήψεις για την κατάσταση των πραγμάτων στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή.¹⁹ Στο πλαίσιο αυτό κινούμενη η Τουρκία, όταν ξεκίνησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αθέτησε τις συμμαχικές της υποχρεώσεις, που απέρρεαν από τις ελληνοτουρκικές συμφωνίες των ετών 1933 και 1938, αλλά και από το Βαλκανικό Σύμφωνο και τήρησε τη στάση του «επιτήδειου ουδέτερου».²⁰ Η Τουρκία όχι μόνο δε δέχτηκε καμία εισβολή, αλλά κατόρθωσε να απέχει από τον πόλεμο διαχειριζόμενη επιδέξια την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των μαχόμενων πλευρών.²¹

Κατά τη διάρκεια της κατοχής της Ελλάδας από τους Γερμανούς οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας κινήθηκαν σε επίπεδα ανεκτά, αλλά δε θύμιζαν σε τίποτα το φιλικό κλίμα της δεκαετίας του 1930. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ότι την περίοδο από τον

---

¹⁷ Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Εστία, 2014, σελ. 196.

¹⁸ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 85-86 και Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ.94-95.

¹⁹ Άλ. Παπάγος, *Ο πόλεμος της Ελλάδας 1940-1941*, Αθήνα: Οι Φίλοι του Βιβλίου, 1945, σελ. 40-42.

²⁰ Γ. Τσιτσόπουλος, «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις 1945-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1988, σελ. 177.

²¹ Μ. Firat, *ό.π.*, σελ. 102.

Απρίλιο του 1941 έως τον Μάιο του 1943 η Τουρκία δεν όρισε πρεσβευτή στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, ενώ η Ελλάδα εξακολουθούσε να διατηρεί τον πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα.²²

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία βίωσε σοβαρές δυσκολίες, καθώς της επιβλήθηκαν μέτρα, όπως η υποχρεωτική επιστράτευση των χριστιανών και εβραίων ανδρών ηλικίας από 18 έως 45 ετών σε τάγματα εργασίας. Πολλοί από αυτούς πέθαναν λόγω των κακουχιών που υφίσταντο.²³

Ένα άλλο μέτρο που έπληξε την ελληνική μειονότητα ήταν ο φόρος περιουσίας, που ψηφίστηκε το Νοέμβριο του 1942 και έπληττε άτομα από τα μεσαία, μη μουσουλμανικά κοινωνικά στρώματα. Πριν από την ψήφισή του ήρθαν στο προσκήνιο μέσω του τουρκικού τύπου ειδήσεις που συνέδεαν τους μη μουσουλμάνους με κλοπές, μαυραγοριτισμό, ληστείες, κερδοσκοπία και τοκογλυφία, για να δικαιολογηθεί η επιβολή του φόρου αυτού.²⁴ Τα ποσά που καλούνταν να καταβάλουν οι μη μουσουλμάνοι δεν είχαν καμία σχέση με τα δηλωμένα κέρδη των φορολογουμένων.²⁵ Σύμφωνα, πάντως, με την Τουρκία, ο φόρος περιουσίας επιβλήθηκε σε όλους τους υπηκόους με περιουσία, ενώ οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι κλήθηκαν να καταβάλουν υψηλότερους φόρους, επειδή αποκόμισαν περισσότερα κέρδη κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁶ Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έγιναν ανακατατάξεις στο διεθνές σκηνικό, με την ανάδυση δύο αντιτιθέμενων μεταξύ τους υπερδυνάμεων, των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής και της Σοβιετικής Ένωσης. Οι μεταπολεμικές ελληνικές κυβερνήσεις στόχευαν να ευρισκονται στο πλευρό της Δύσης, προσπαθώντας

---

²² Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 93.

²³ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 75.

²⁴ Ay. Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, σελ. 143.

²⁵ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 208 και 216.

²⁶ M. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 108.

να διασφαλίσουν την ασφάλειά τους μέσα στο πολύπλοκο ψυχοπολεμικό περιβάλλον.²⁷

Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα η Τουρκία βρέθηκε αντιμέτωπη με δυσκολίες στο εσωτερικό της. Υπήρχε δυσαρέσκεια στον αγροτικό κυρίως πληθυσμό εξαιτίας της χειροτέρευσης του επιπέδου ζωής, υγείας, εκπαίδευσης και επικοινωνιών. Επιπλέον, ο πληθωρισμός είχε αυξηθεί, καθόσον το τουρκικό κράτος είχε εκδώσει μεγάλο αριθμό χαρτονομισμάτων για να συντηρήσει τις στρατιωτικές του δυνάμεις κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁸ Ο Ινονού, λόγω της δυσαρέσκειας στο εσωτερικό της χώρας του, για λόγους ανάπτυξης,²⁹ αλλά κυρίως λόγω των διεθνών εξελίξεων, αποφάσισε να προχωρήσει σε στοιχειώδη έστω φιλελευθεροποίηση, απαραίτητη προϋπόθεση για την αποδοχή της Τουρκίας στη δυτική οικογένεια. Δείγματα φιλελευθεροποίησης ήταν η εισαγωγή διαδικασιών δημοκρατικοποίησης του πολιτικού συστήματος και η δημιουργία αντιπολίτευσης.³⁰

Από την αλλαγή αυτή επωφελήθηκε η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης. Το χρονικό αυτό διάστημα η ελληνική κοινότητα αναδιοργάνωσε πολιτιστικούς συλλόγους, αναβάθμισε τη λειτουργία των σχολείων, προχώρησε σε ανασύσταση νοσοκομείων και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Κυρίως, όμως, στον οικονομικό τομέα, οι Έλληνες επιχειρηματίες προόδευσαν, αποκαθιστώντας τις απώλειες που είχαν υποστεί με το φόρο περιουσίας και αναδείχθηκαν σε σημαντικό παράγοντα της οικονομικής ζωής της Κωνσταντινούπολης.³¹

Εξαιτίας της πολιτικής που ακολούθησε η Τουρκία κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι σχέσεις της με τη Σοβιετική Ένωση επιδεινώθηκαν, γεγονός που οδήγησε στην

---

²⁷ Κ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2005, σελ. 11-14.

²⁸ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 275-277.

²⁹ M. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 110.

³⁰ Χρ. Γιαλλουρίδης, -Αφ. Λαγγίδης, *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2013, σελ. 79.

³¹ Για αναλυτικότερες πληροφορίες σχετικά με την πρόοδο της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης προ των γεγονότων των Σεπτεμβριανών βλ. Κ. Σταματόπουλου, *Η τελευταία αναλαμπή: Η κωνσταντινουπολίτικη ρωμοσύνη στα χρόνια 1948-1955*, Αθήνα: Δόμος, 1996.

καταγγελία της - υπογραφείσης μεταξύ των δύο χωρών το Δεκέμβριο του 1925 - Συνθήκης Ουδετερότητας και μη Επίθεσης.³² Και, επειδή η κυβέρνηση Ινονού δεν είχε τη δυνατότητα να τηρήσει στάση ουδετερότητας έναντι του ψυχροπολεμικού περιβάλλοντος (αποκλίνοντας έτσι σημαντικά από την κεμαλική εξωτερική πολιτική της προσεκτικής ουδετερότητας³³), αναζήτησε υποστηρικτές στη Δύση για οικονομική βοήθεια, αλλά και για σύναψη συμμαχίας για την εγγύηση της ασφάλειας.³⁴

Οι ΗΠΑ θέλοντας να ανασχέσουν τη σοβιετική απειλή και να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή προσεταιρίστηκαν την Ελλάδα και την Τουρκία.³⁵ Βεβαίως, η ανάληψη αυτού του ρόλου σχετιζόταν με τις ευρύτερες διεθνείς εξελίξεις. Η παρουσία της Σοβιετικής Ένωσης στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά και η πιθανή διείσδυσή της στην Εγγύς Ανατολή, με επίκεντρο το Ιράν, είχαν προβληματίσει έντονα τις ΗΠΑ.³⁶ Έτσι, προσπαθώντας να ανασχέσουν τη σοβιετική απειλή, παρείχαν οικονομική και στρατιωτική βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία μέσω της εξαγγελίας του δόγματος Τρούμαν στις 12-3-1947. Στο πλαίσιο αυτό, από την αμερικανική διπλωματία επιδιώχθηκε η σύσφιγξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Αποτέλεσμα αυτών των κινήσεων ήταν η υπογραφή το Σεπτέμβριο του 1948 μιας εμπορικής συμφωνίας μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, που προέβλεπε αναθέρμανση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών.³⁷

Υπεγράφη ανάμεσα στις δύο χώρες μια συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας στα πλαίσια της δυτικής συμμαχίας και αποφασίστηκε η σύσφιγξη των σχέσεών τους με τη Γιουγκοσλαβία. Βεβαίως, πρωτίστως ενδιέφερε και την Τουρκία και την Ελλάδα η

---

³² Αλ. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955, στο *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 110-111.

³³ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 307.

³⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Λονδίνο: Frank Cass, 2000, σελ. 109-113.

³⁵ W. Hale, *ό.π.*, σελ. 113-115.

³⁶ Κ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2005, σελ. 18-22.

³⁷ Αλ. Αλεξανδρής, *ό.π.*, σελ. 119 και Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 113-114.

ένταξή τους στον Οργανισμό Βορειοατλαντικού Συμφώνου, που είχε ιδρυθεί τον Απρίλιο του 1949, έχοντας ως στόχο την προάσπιση των μελών του από πιθανή σοβιετική επίθεση.³⁸ Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η Τουρκία επιθυμούσε να εξασφαλίσει τη βοήθεια των ΗΠΑ, καθώς ήταν αμφίβολο εάν η μεταπολεμική Βρετανία μπορούσε να τη στηρίξει αποτελεσματικά ενάντια στη σοβιετική απειλή.³⁹

Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου από το 1947 έως το 1954 οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας βελτιώθηκαν και επέστρεψαν σε ήρεμα νερά. Αυτό επισφραγίστηκε με την υπογραφή διμερών συμφωνιών.⁴⁰ Την περίοδο αυτή η προσέγγιση Ελλάδας-Τουρκίας και ο ρόλος των ΗΠΑ σε αυτή τη διαδικασία φάνηκε ξεκάθαρα στην εκλογή του Αθηναγόρα στον πατριαρχικό θρόνο. Τόσο η ελληνική όσο και η τουρκική κυβέρνηση, μετά την παραίτηση του πατριάρχη Μάξιμου τον Οκτώβριο του 1948, συμφώνησαν στην υποψηφιότητα του αρχιεπισκόπου Αμερικής Αθηναγόρα, μιας προσωπικότητας παγκόσμιας εμβέλειας από τον ευρύτερο χώρο της Ορθοδοξίας. Η εκλογή του, μάλιστα, είχε την υποστήριξη και της Βρετανίας και των ΗΠΑ.⁴¹ Στη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων βοήθησε και η κατάργηση της μονοκομματικής λειτουργίας του κράτους στην Τουρκία, με τον νέο πρωθυπουργό Μεντερές, μετά τις πρώτες ελεύθερες εκλογές του 1950, να έχει ως πρωταρχικό μέλημα την καλυτέρευση των ανωτέρω σχέσεων.

Βεβαίως, την περίοδο 1947-1954 δεν έλειψαν και τα προβλήματα στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας. Μερικά από αυτά ήταν αλιευτικά επεισόδια στο Αιγαίο, το παθητικό εμπορικό ισοζύγιο της Ελλάδας με την Τουρκία και η παροχή αδειών σε αποδήμους της Ίμβρου και της Τενέδου για να επισκέπτονται τα νησιά.

---

³⁸ Κ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2005, σελ. 30.

³⁹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Λονδίνο: Frank Cass, 2000, σελ. 81.

⁴⁰ Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 107.

⁴¹ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 244-245 και M. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 114.

Το σοβαρότερο, όμως, ζήτημα ήταν το Κυπριακό, με το οποίο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισε να ασχολείται ο τουρκικός τύπος ολοένα και περισσότερο, επικρίνοντας την κυβέρνηση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (ΡΛΚ) που αγνόησε αρχικά τις προσπάθειες των ελληνοκυπρίων που ήθελαν να προσαρτηθούν στην Ελλάδα. Την ίδια στάση ως προς το Κυπριακό εξακολουθούσε να έχει και η νέα κυβέρνηση της Τουρκίας, με πρωθυπουργό τον Μεντερές, που ανέλαβε την εξουσία στις 14 Μαΐου 1950.⁴²

Τον Ιανουάριο του 1950, μάλιστα, διεξήχθη δημοψήφισμα στην Κύπρο, κατά το οποίο το 95,7% των Ελληνοκυπρίων τάχθηκε υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα.⁴³ Ο Αλέξανδρος Παπάγος, που έγινε πρωθυπουργός της Ελλάδας τον Νοέμβριο του 1952, αποδέχθηκε το αίτημα του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου για ελληνική προσφυγή στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, ζητώντας την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Η προσφυγή της κυβέρνησης Παπάγου συζητήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 1954 και αποφασίστηκε ότι δεν ήταν σκόπιμο να ασχοληθούν με το Κυπριακό «επί του παρόντος».⁴⁴

Με την προσφυγή της ελληνικής κυβέρνησης στον ΟΗΕ και τη διεθνοποίηση του Κυπριακού επήλθε ο εκτροχιασμός των ελληνοτουρκικών σχέσεων.⁴⁵ Τότε ήταν που η Τουρκία εγκαινίασε την εμπλοκή της στο κυπριακό ζήτημα,⁴⁶ εισερχόμενη σε μια περιφερειακή σύγκρουση που έμελλε να μετατραπεί στην κύρια απασχόληση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής τις επόμενες δεκαετίες.⁴⁷ Με την υποκίνηση της Μεγάλης Βρετανίας η Τουρκία ζήτησε την επιστροφή της Κύπρου σ' αυτήν ή τουλάχιστον τη διχοτόμησή της. Ιδρύθηκαν διάφορες οργανώσεις, με κυριότερη την

---

⁴² Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 303-304.

⁴³ Άγ. Βλάχος, *Δέκα χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1980, σελ. 24.

⁴⁴ Θ. Βερέμης, *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Σιδέρης, 2005, σελ. 147-148 και Αλ. Ηρακλείδης, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002, σελ. 43.

⁴⁵ Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 119.

⁴⁶ Θ. Βερέμης, *ό.π.*, σελ. 148.

⁴⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Λονδίνο: Frank Cass, 2000, σελ. 95.

ακραία εθνικιστική οργάνωση «Η Κύπρος είναι τουρκική» τον Αύγουστο του 1954, προστάτης της οποίας ήταν ο ίδιος ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές και ηγετικό της στέλεχος ένας από τους πιο φανατικούς ανθέλληνες δημοσιογράφους, ο Χικμέτ Μπιλ. Σε συνεργασία με ένα άλλο εθνικιστικό σωματείο, την Εθνική Ομοσπονδία Τούρκων Φοιτητών, η οργάνωση «Η Κύπρος είναι τουρκική» εξελίχθηκε σε μια ισχυρή εθνικιστική ομάδα πίεσης, που συμμετείχε ενεργά στις διαδηλώσεις υπέρ των Τουρκοκυπρίων και εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.⁴⁸

Την 1^η Απριλίου 1955 ξεκίνησε ο ένοπλος απελευθερωτικός αγώνας της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών στην Κύπρο, με στόχο την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και με υποστήριξη από τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης και την ελληνική κυβέρνηση. Δημιουργήθηκε, όμως, ένταση στις σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, καθώς η τουρκική κυβέρνηση συμεριζόταν τους Τουρκοκύπριους και, επιπλέον, θεωρούσε ότι με την ένωση θα διπλασιάζονταν τα ελληνοτουρκικά σύνορα.⁴⁹

Την 29^η Αυγούστου 1955 άρχισε στο Λονδίνο η Τριμερής Διάσκεψη για το Κυπριακό, η οποία συγκλήθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση του Άντονι Ήντεν και στην οποία προσκλήθηκαν η Ελλάδα και η Τουρκία. Η Βρετανία ήθελε να μετατρέψει το Κυπριακό σε ελληνοτουρκική διαμάχη με διαιτητή την ίδια. Γενικώς οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο του 1955 οδήγησαν σε αυξανόμενο εθνικιστικό πυρετό και ανθελληνική εκστρατεία,⁵⁰ με συμμετοχή και του τουρκικού τύπου, στον οποίο κυκλοφορούσαν φήμες για επικείμενες σφαγές Τουρκοκυπρίων από Ελληνοκύπριους.

---

⁴⁸ Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 496.

⁴⁹ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 310.

⁵⁰ E. Zürcher, ό.π., σελ. 302 και Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Α' τόμος, Αθήνα, 1981, σελ. 72-77.

Τα γεγονότα της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, που έμειναν στην ιστορία ως «Σεπτεμβριανά», ήταν αφενός μια σχεδιασμένη και επιτυχής προσπάθεια αφανισμού μεγάλου μέρους των γηγενών κατοίκων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι έως τότε αποτελούσαν σημαντικό τμήμα της πολιτικής αστικής τάξης, αφετέρου δε προώθησαν συγκεκριμένες εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές επιδιώξεις του καθεστώτος Μεντερές. Στο εσωτερικό, αν και προσπάθησε να επιφέρει οικονομική ανάπτυξη, η πολιτική του απέτυχε ως ένα βαθμό, δημιουργώντας δυσαρέσκεια σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού και αυξάνοντας τον πληθωρισμό. Επιπλέον, ο Μεντερές ασκούσε την εξουσία με αυταρχικό τρόπο και υπήρχε τεράστια διαφθορά. Όσον αφορά τα εξωτερικά θέματα, οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης μετατράπηκαν από όμηροι της τουρκικής μειονότητας της ελληνικής Θράκης σε εξιλαστήριο θύμα της πολιτικής που ακολούθησε η Τουρκία στην Κύπρο.⁵¹

Τα γεγονότα αυτά συνηθίζεται να ονομάζονται και με τον όρο «πογκρόμ», που προέρχεται από τη ρωσική λέξη pogrom («καταστροφή, ερήμωση») και σημαίνει την επίθεση όχλου, η οποία με την ανοχή ή την έγκριση των αρχών στρέφεται εναντίον εθνικής, θρησκευτικής ή φυλετικής μειονότητας.⁵² Τα Σεπτεμβριανά αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο όχι μόνο για τη μοίρα των μειονοτήτων στη σύγχρονη Τουρκία, αλλά και για τη διαμόρφωση του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Με το πογκρόμ φάνηκε η υπανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών στην Τουρκία και η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁵³

---

⁵¹ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 247.

⁵² Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998, σελ. 1449, λήμμα «πογκρόμ».

⁵³ Σπ. Βρυώνης, *ό.π.*, σελ. 633.

Κεφάλαιο I: Τα Σεπτεμβριανά

1.1. Η επίθεση εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 και ώρα 13.00΄ ανακοινώθηκε από το κρατικό ραδιόφωνο ότι πραγματοποιήθηκε βομβιστική επίθεση στο τουρκικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη. Η ανωτέρω είδηση διαδόθηκε το απόγευμα της ίδιας ημέρας και από τη φιλικά προσκείμενη στην κυβέρνηση⁵⁴ εφημερίδα *Istanbul Ekspres*.⁵⁵ Όπως αποδείχθηκε αργότερα, η είδηση ήταν προκατασκευασμένη, ο δε τύπος δημοσίευσε αλλοιωμένες φωτογραφίες του κτιρίου του προξενείου, στις οποίες οι καταστροφές παρουσιάζονταν εκτεταμένες. Η βόμβα στη Θεσσαλονίκη είχε τοποθετηθεί από τον κλητήρα του τουρκικού προξενείου και έναν μουσουλμάνο φοιτητή από την Κομοτηνή, τον Oktay Engin, κατ' εντολήν του τούρκου γενικού προξένου Θεσσαλονίκης. Η ενέργεια αυτή, όπως αποδείχθηκε στις δίκες της Γιασίαντα, ήταν προβοκάτσια της τουρκικής κυβέρνησης, δίνοντας το σύνθημα για την έναρξη των επεισοδίων κατά της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης.⁵⁶

Αργά το απόγευμα της 6ης Σεπτεμβρίου κατά τη διάρκεια («αυθόρμητων»⁵⁷) εκδηλώσεων διαμαρτυρίας στην πλατεία Ταξίμ από φοιτητικές οργανώσεις και το σύλλογο «Η Κύπρος είναι τουρκική», μεγάλες ομάδες οργανωμένων «αγανακτισμένων πολιτών» με επικεφαλής φανατικούς φοιτητές με παντουρκικές τάσεις⁵⁸ αποσπάστηκαν από αυτή τη διαδήλωση και άρχισαν τη ρίψη πετρών στις βιτρίνες καταστημάτων μη

⁵⁴ M. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 126.

⁵⁵ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 31.

⁵⁶ Χ. Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955)*, Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων, επιμέλεια Γ. Στεφανίδης, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 80-81, Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 499 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 133.

⁵⁷ Αλ. Αλεξανδρής, *ό.π.*, σελ. 498.

⁵⁸ Αλ. Αλεξανδρής, *ό.π.*, σελ. 499.

Μουσουλμάνων στην οδό Ιστικλάλ, η οποία ήταν η κύρια οδός της πλατείας Ταξίμ. Με βάση τη μελέτη ποικίλων πηγών, το ακριβές χρονικό σημείο έναρξης της καταστροφής στην Κωνσταντινούπολη το βράδυ της 6ης Σεπτεμβρίου 1955 κυμαίνεται μεταξύ 4:00 μ.μ. και 8:00 μ.μ. Το καταστροφικό και συστηματικό έργο των ταραχοποιών οδήγησε στην καταστροφή περιουσιών της ελληνικής ομογένειας σε μια περιοχή 40 περίπου τετραγωνικών χιλιομέτρων στον Βόσπορο, στην ασιατική ακτή, στα Πριγκηπόνησα έως τον Άγιο Στέφανο.⁵⁹

Οι καταστροφές έγιναν από ομάδες είκοσι έως τριάντα ατόμων που διακρίνονταν σε υποκινητές, αρχηγούς και καταστροφείς. Οι υποκινητές μοίραζαν κονκάρδες του συλλόγου «Η Κύπρος είναι τουρκική» και παρότρυναν τον κόσμο να αναρτήσει την τουρκική σημαία στα καταστήματα και στα σπίτια τους. Οι διαδηλωτές για να φανατίσουν το λαό χρησιμοποίησαν το Κυπριακό ή την αποστροφή ενάντια στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Σε μικρό χρονικό διάστημα οι ταραχοποιοί κατέστρεψαν καταστήματα, σπίτια, σχολεία, εκκλησίες και κοιμητήρια.⁶⁰

Ο κύριος όγκος των ταραχοποιών συγκροτήθηκε από δυσαρεστημένους χωρικούς, που είχαν ταξιδέψει με φορτηγά μία ημέρα πριν από τα γεγονότα από κοντινά χωριά της Μικράς Ασίας και της Θράκης. Συγκεντρώθηκαν σε σημεία κομβικά, όπως η πλατεία Ταξίμ και το Τόπχανε, και ενώθηκαν με ντόπιο πληθυσμό, «το λούμπεν προλεταριάτο»⁶¹, που αποτελούνταν μεταξύ άλλων από αχθοφόρους, θυρωρούς και επαίτες. Στα γεγονότα μαζί με τα άτομα αυτά συμμετείχαν και πολλοί υπερενθουσιώδεις

---

⁵⁹ Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 133 και Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 153.

⁶⁰ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 32-33.

⁶¹ Ο όρος προέρχεται από τη γερμανική λέξη Lumpen «ράκος, κουρέλι» και σημαίνει στη μαρξιστική θεωρία το στρώμα μιας κοινωνίας που είναι αποκομμένο από τις παραγωγικές διαδικασίες και ζει στο περιθώριο, χωρίς να έχει ταξική συνείδηση (πχ. Άνεργοι, άστεγοι, μικροπαράνομοι κ.λπ.). Βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998, σελ. 1028, λήμμα «λούμπεν».

φοιτητές, που ανήκαν στην οργάνωση «Η Κύπρος είναι τουρκική» και είχαν οργανώσει τις διαδηλώσεις.⁶² Επίσης, συμμετείχαν και αστυνομικοί και στρατιώτες με πολιτική, όμως, περιβολή.⁶³ Γυναίκες που ανήκαν στην αστική τάξη κυκλοφορούσαν στις κεντρικές συνοικίες πλάι στους καταστροφείς ή επιδοκίμαζαν από τα παράθυρα των οικιών τους με υστερικές κραυγές τη λεηλασία. Έτσι, τα γεγονότα έλαβαν τη διάσταση όχι μιας οχλοκρατικής εκδηλώσεως λεηλασίας, αλλά μιας ανθελληνικής εκρήξεως όλου του τουρκικού πληθυσμού της Πόλης.⁶⁴

Οι αρχηγοί των ομάδων έβρισκαν τους στόχους που έπρεπε να καταστραφούν με διάφορους τρόπους, μεταξύ των οποίων οι λίστες με τις διευθύνσεις των μη μουσουλμανικών κατοικιών και καταστημάτων, εκκλησιών, καθώς και μορφωτικών και κοινωνικών ιδρυμάτων, τους οποίους είχαν ζητήσει μερικές εβδομάδες πριν από τα επεισόδια από τους επικεφαλής των δήμων. Με τη βοήθεια αυτών των καταλόγων δινόταν η δυνατότητα στους ταραχοποιούς να ενεργήσουν και στις πιο απομακρυσμένες συνοικίες της Κωνσταντινούπολης.⁶⁵

Οι καταστροφείς, με διάφορα εργαλεία, μεταξύ των οποίων αξίνες, φτυάρια, σιδηρολοστούς, πριόνια, μεταλλικούς σωλήνες με τσιμέντο και συσκευές οξυγονοκόλλησης, προέβαιναν στην καταστροφή των στόχων.⁶⁶ Υπήρχε μέριμνα για παροχή δυνάμεων κρούσεως από τα γραφεία της κρατικής ασφάλειας, του βάλι της πόλης, των τοπικών οργανώσεων του Δημοκρατικού Κόμματος και των εργατικών

---

⁶² Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 257.

⁶³ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 151.

⁶⁴ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, «Εκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρ. Σαρίογλου-Κ. Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ. 111-112 και *Ελευθερία*, 7-9-1955.

⁶⁵ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 34.

⁶⁶ Χ. Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Γ. Στεφανίδης, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 90.

ενώσεων που ελέγχονταν από την κυβέρνηση.⁶⁷ Ακόμα και δημαρχιακά αυτοκίνητα είχαν επιστρατευθεί για τον εφοδιασμό των επιτιθεμένων.⁶⁸

Για την καταστροφή, σε όλη την πόλη χρησιμοποιήθηκε η ίδια μέθοδος. Κατά τις επιθέσεις εναντίον των καταστημάτων είτε θρυμματίζαν πρώτα τις βιτρίνες με πέτρες είτε έκοβαν τα σιδερένια πλέγματα με συσκευές οξυγονοκόλλησης ή αλυσοπρίονα είτε παραβίαζαν με σιδερένιους μοχλούς τα κατεβασμένα ρολά και ακολούθως ασχολούνταν με τον εξοπλισμό του μαγαζιού.⁶⁹ Επιθέσεις έγιναν και κατά των οικιών των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Οι επιδρομείς, αφού εισέβαλλαν στο εσωτερικό των σπιτιών, παραβιάζοντας την εξώπορτα ή ανεβαίνοντας στα παράθυρα με ανεμόσκαλες, αφαιρούσαν τα τιμαλφή και κατέστρεφαν όλο το νοικοκυριό. Όσοι ένοικοι δεν είχαν προλάβει να φύγουν από τα σπίτια τους, παρακολουθούσαν με τρόμο το καταστροφικό έργο των ταραχοποιών.⁷⁰

Η βία είχε οργανωθεί προσεκτικά, εκτεταμένα και μυστικά, ενώ η εκτέλεση του σχεδίου χαρακτηριζόταν από συγχρονισμό και συντονισμό. Σημειωτέον ότι ο συγχρονισμός αποκτά μεγαλύτερη σημασία, αν τον συνδυάσει κάποιος με την τακτική των καταστροφών που ακολουθήθηκε. Τα κύματα των επιθέσεων ήταν τρία, με το πρώτο να στοχεύει στη θραύση θυρών και προθηκών καταστημάτων και ίσως σπιτιών,

---

⁶⁷ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 157.

⁶⁸ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, «Εκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρ. Σαρίογλου-Κ. Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ. 111.

⁶⁹ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 37-38 και *Ελευθερία, 7-9-1955*.

⁷⁰ Χ. Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σύμνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Γ. Στεφανίδης, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 118-119.

προωθώντας κατά αυτό τον τρόπο τη δράση του δεύτερου, το δεύτερο να λεηλατεί αρπάζοντας κάθε τι φορητό και το τρίτο να καταστρέφει τα εναπομείναντα.⁷¹

Επίθεση δέχτηκαν και τα ελληνικά ιδρύματα, όπως οι ναοί, οι μονές, τα νεκροταφεία, τα σχολεία, τα νοσοκομεία, οι κλινικές, οι βιβλιοθήκες, καθώς και τα πολιτιστικά, θεατρικά και αθλητικά σωματεία, με στόχο όχι μόνο να προσεταιριστούν οι λαφυραγωγοί πλούτο, αλλά και να καταστρέψουν τις ισχυρές ελληνικές κοινότητες.⁷²

Ερειπώθηκαν 73 ορθόδοξες εκκλησίες με κειμήλια ανεκτίμητης αξίας, 8 αγιάσματα και 2 μονές.⁷³ Και τα νεκροταφεία υπέστησαν μεγάλες καταστροφές, καθώς οι καταστροφείς δεν έδειξαν σεβασμό ούτε στους νεκρούς της ελληνικής μειονότητας. Συγκεκριμένα, το κεντρικό νεκροταφείο της Κωνσταντινούπολης στην περιοχή Σισλί υπέστη βεβηλώσεις και βανδαλισμούς. Καταστράφηκαν αγάλματα, μαρμάρινες πλάκες, σταυροί και έργα βυζαντινής τέχνης μεγάλης ιστορικής αξίας, ενώ ιερά βιβλία και άμφια ευρέθησαν καταξεσκισμένα. Η ίδια τακτική καταστροφής ακολουθήθηκε και στο νεκροταφείο του Βαλουκλή, όπου δεν σεβάστηκαν ούτε τους πατριαρχικούς τάφους. Οι ταραχοποιοί όχι μόνο κατέστρεψαν τις επιτύμβιες πλάκες και τους σταυρούς, αλλά και ανέσκαψαν τους τάφους, ξεθάβοντας και σκορπώντας στο δρόμο τα οστά.⁷⁴

Αξίζει να γίνει αναφορά και στην πυρπόληση της μονής της Ζωοδόχου Πηγής στο Βαλουκλή. Οι επιδρομείς δεν αρκέστηκαν στη φωτιά, αλλά, επιπλέον, κακοποίησαν τον

---

⁷¹ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, «Έκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρ. Σαρίογλου-Κ. Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ.109-110.

⁷² Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 289.

⁷³ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 500.

⁷⁴ Χ. Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Γ. Στεφανίδης, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 101-105 και Βύρ. Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 114.

ηγούμενο της μονής και έκαψαν ζωντανό τον υπερήλικα Αρχιμανδρίτη Χρυσάνθο Μαντά.⁷⁵

Περιγράφεται γλαφυρά η κατάσταση που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη στην μαρτυρία της Μαρίας Ανδρέου Κανάκη:

*«...Ακούγαμε τον θόρυβο που γινόταν στο διαμέρισμά μας, το σπάσιμο των γυαλικών, το σπάσιμο των επίπλων και των άλλων αντικειμένων...τόσο πολύ φοβηθήκαμε, που δεν σκεφτήκαμε να πάρουμε τον θησαυρό μας, τα χρήματά μας και τον πολύτιμο σταυρό και να καταφύγουμε στην κρύπτη μας, όπου ήμασταν ασφαλείς. Κοιτάζαμε πώς να σώσουμε τη ζωή μας. Τα κοσμήματα αντικαταστάθηκαν, τα χρήματα επίσης, αλλά ο πολύτιμος σταυρός χάθηκε για πάντα...την Κυριακή 11 Σεπτεμβρίου πήγαμε στο Βαλουκλή. Θέαμα φρικτό και αποτρόπαιο. Δεν μπορούσε να το συλλάβει ο νους μας. Πέρασαν τόσα χρόνια και όμως έμειναν βαθιά χαραγμένα στη μνήμη μου. Επισκεφθήκαμε τους τάφους των Πατριαρχών. Κατεστραμμένοι και αυτοί εκτός από τον τάφο του Πατριάρχου Βενιαμίν...».*⁷⁶

Η στάση των αστυνομικών υπαλλήλων κυμάνθηκε από την πλήρη αδράνεια έως την ενεργή συμμετοχή στις βιαιοπραγίες εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Παρέμειναν απαθείς, ακόμα και μετά τα γεγονότα, όταν η δημόσια τάξη είχε διασαλευθεί. Από την πρώτη στιγμή που ξεκίνησαν οι καταστροφές στην οδό του Πέραν οι παριστάμενοι αστυφύλακες παρακολουθούσαν τη διάρρηξη των καταστημάτων με απάθεια χωρίς να προσπαθούν να αποτρέψουν τους καταστροφείς ούτε για το θεαθήναι. Σε κάποια δε μέρη της Κωνσταντινούπολης οι δυνάμεις της τάξης

---

⁷⁵ Δ. Καλούμενος, *Η σταύρωση του Χριστιανισμού, Η ιστορική αλήθεια των γεγονότων της 6-7 Σεπτεμβρίου 1955 στην Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα, 2001, σελ. 49-50 και ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 257.

⁷⁶ Π. Τσουκάτου, *Σεπτεμβριανά 1955: Η «νύχτα των κρυστάλλων» του Ελληνισμού της Πόλης*, Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 1999, σελ. 65-67.

δεν εξήλθαν καν του αστυνομικού τμήματος, ενώ υπήρχαν αστυνομικοί και στρατιώτες που συνέδραμαν τους ταραχοποιούς, στοιχείο που επισημάνθηκε από παρατηρητές και δημοσιογράφους. Νωχελικότητα και αδιαφορία επέδειξε και η πυροσβεστική υπηρεσία, όπου εξαιτίας της καταστράφηκε εξ ολοκλήρου η Αγία Τριάδα του Πέραν.⁷⁷

Κατά τις επιθέσεις εναντίον των μη μουσουλμάνων, υπήρχαν και οι φιλάνθρωποι Τούρκοι, οι οποίοι βοήθησαν τους μη μουσουλμάνους να κρυφτούν ή παρουσιάστηκαν ως ιδιοκτήτες οικιών ή καταστημάτων που είχαν γίνει στόχος. Βέβαια σε κάποιες περιπτώσεις οι Τούρκοι προσέφεραν βοήθεια ενεργώντας ιδιοτελώς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εργάτες του βυρσοδεψείου Ντούλου που εμπόδισαν την καταστροφή του εργοστασίου για να μην οδηγηθούν στην ανεργία ή οι νυκτοφύλακες, οι οποίοι διέσωσαν οικίες ή καταστήματα ομογενών και αμείφθηκαν από εκείνους πλουσιοπάροχα.⁷⁸

Στόχος επιθέσεων έγινε και η Σμύρνη, όταν στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 έγινε επιδρομή σε σπίτια Ελλήνων αξιωματούχων και καταστράφηκε ένα ελληνικό περίπτερο σε μία εμπορική έκθεση.⁷⁹

1.2. Υλικές και ηθικές συνέπειες των γεγονότων

Η καταστροφή που επέφεραν τα γεγονότα της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955 ήταν τεράστια για τις μειονότητες της Κωνσταντινούπολης και σε υλικό και σε ηθικό

---

⁷⁷ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, «Έκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρ. Σαρίογλου-Κ. Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ. 112-113 και Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 40-41.

⁷⁸ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 116.

⁷⁹ ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 259.

επίπεδο. Οι υλικές ζημιές και η χρηματική αξία όλων όσων καταστράφηκαν συνεπεία των γεγονότων είναι δύσκολο να υπολογισθούν με ακρίβεια, καθόσον ήταν διαφορετικά και αλληλοσυγκρουόμενα τα συμφέροντα της τουρκικής κυβέρνησης, των θυμάτων και των διαφόρων άλλων κρατών. Για παράδειγμα, λόγοι οικονομικοί αλλά και πολιτικοί οδήγησαν εκπροσώπους της τουρκικής γραφειοκρατίας και κυβέρνησης να αποκρύψουν τον πραγματικό αριθμό των ζημιών. Αναφέρεται χαρακτηριστικά σε τοπικές ελληνικές πηγές ότι μία εκ των πρώτων εκτιμήσεων των ζημιών των επιχειρήσεων πραγματοποιήθηκε πολύ βιαστικά από την τουρκική αστυνομία, αποσκοπώντας απλώς και μόνο στην στατιστική εκτίμηση των καταστροφών. Στους δε εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης, που εστάλησαν για διερεύνηση των ζημιών, διεμηνύθη να ζητήσουν αποζημίωση διαμέσου των αντιστοίχων προξενείων τους κατόπιν σχετικών αιτήσεων.⁸⁰

Οι τουρκικές αρχές υπολόγισαν τις υλικές ζημιές των καταστροφών σε 69.578.744 τουρκικές λίρες εκείνης της εποχής, ενώ, σύμφωνα με ελληνικές πηγές, οι ζημιές της ελληνικής μειονότητας ανέρχονταν σε 60.000.000 δολάρια, άλλως 165.000.000 τουρκικές λίρες. Βέβαια, με βάση την έρευνα του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών τον Νοέμβριο του 1955, μόνο οι καταστροφές στις ελληνικές εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης ήταν πάνω από 150.000.000 δολάρια.⁸¹

Σύμφωνα με τουρκική πηγή, έγιναν επιθέσεις σε 4.214 διαμερίσματα, 1.004 καταστήματα, 73 εκκλησίες, 1 συναγωγή, 2 μοναστήρια, 26 σχολεία και 5.317 διάφορες άλλες εγκαταστάσεις.⁸² Ακολουθώντας διαφορετική πηγή, 1.000 περίπου σπίτια, 4.500

---

⁸⁰ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 307, 309-310 και 332.

⁸¹ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 500.

⁸² Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 63.

επιχειρήσεις, 73 εκκλησίες, 26 σχολεία, αθλητικά σωματεία κατεστράφησαν και τα μεγαλύτερα ελληνικά νεκροταφεία βεβηλώθηκαν.⁸³ Επίσημες στατιστικές που επικαλείται ο Αλεξανδρής Αλέξης στο «Μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987» αναφέρουν 1.004 κατοικίες, 4.348 καταστήματα, 27 φαρμακεία, 21 εργοστάσια, 110 ξενοδοχεία και εστιατόρια κατεστραμμένα.⁸⁴ Με βάση, πάντως, τα διαθέσιμα στοιχεία και με δεδομένο ότι τα στοιχεία κάθε άλλο παρά πλήρη είναι, 4.000-5.000 είναι ένας λογικός και συνάμα συντηρητικός αριθμός για τις ελληνικές επιχειρήσεις που λεηλατήθηκαν ή καταστράφηκαν. Σημειώτεον ότι ο ίδιος ο τούρκος πρωθυπουργός κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΔΚ στις 12 Σεπτεμβρίου 1955 έκανε λόγο για 5.000 ελληνικές επιχειρήσεις και 7.000 κατοικίες που επλήγησαν.⁸⁵

Η μεγαλύτερη εικόνα καταστροφής κατεγράφη στις εκκλησίες και στα ελληνικά ιδρύματα στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης. Ο φωτογράφος του Πατριαρχείου, Δημήτριος Καλούμενος, αμέσως μετά τα γεγονότα φωτογράφησε λεπτομερώς τις ζημιές που είχαν υποστεί οι ελληνορθόδοξοι ναοί και η κοινοτική περιουσία. Αργότερα, συνέθεσε το φωτογραφικό υλικό σε βιβλίο με τίτλο *Η σταύρωση του Χριστιανισμού, Η ιστορική αλήθεια των γεγονότων της 6-7 Σεπτεμβρίου 1955 στην Κωνσταντινούπολη*.⁸⁶

Εξαιτίας των οδηγιών που είχαν δοθεί στους καταστροφείς να επικεντρωθούν κυρίως στις υλικές ζημιές, ο αριθμός των νεκρών και των τραυματιών ήταν μικρός. Σημειώθηκαν και ξυλοδαρμοί, όμως η συντριπτική τους πλειονότητά τους δεν

---

⁸³ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, «Εκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρ. Σαρίογλου-Κ. Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ. 101.

⁸⁴ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 499-500.

⁸⁵ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 314 και 330.

⁸⁶ ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 258.

κατεγράφη, καθόσον ήταν γεγονότα πολύ μικρής διάρκειας που δεν μπορούσαν εύκολα να εντοπιστούν.

Στο στόχαστρο των ταραχοποιών βρέθηκαν πολλοί κληρικοί των ορθόδοξων Εκκλησιών, που κακοποιήθηκαν ανηλεώς,⁸⁷ με χαρακτηριστικότερη την επίθεση κατά τριών κληρικών στη μονή της Ζωοδόχου Πηγής στο Βαλουκλή. Όμως, το θρησκευτικό μένος εναντίον των ορθόδοξων ιερωμένων δεν περιορίστηκε σ' αυτούς, αλλά εκδηλώθηκε και εναντίον του ορθόδοξου ποιμνίου. Συγκεκριμένα στοιχεία, μάλιστα, αποδεικνύουν το θάνατο τουλάχιστον τριάντα Ελλήνων, ενδεχομένως και περισσότερων, με δεδομένο ότι δεν έγινε η καταγραφή αρκετών θανάτων, ίσως λόγω του χάους που ακολούθησε.⁸⁸

Μια άλλη μορφή βίας ήταν ο βιασμός. Τα περισσότερα περιστατικά βιασμού σημειώθηκαν στα προάστια της Κωνσταντινούπολης.⁸⁹ Σύμφωνα με ελληνικές μαρτυρίες, 200 Ελληνίδες έπεσαν θύματα βιασμών,⁹⁰ χωρίς, όμως, να μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς ο αριθμός των θυμάτων, καθώς πολλές γυναίκες αποσιώπησαν το γεγονός του βιασμού τους για ευνόητους λόγους.⁹¹

Κατεγράφησαν και περιστατικά καταναγκαστικής περιτομής, που διαπράχθηκαν μέσα στους δρόμους, ως μία πράξη θρησκευτικής προσβολής, κοινωνικής διαπόμπευσης και

---

⁸⁷ Σ. Σολταρίδης, *Η Συρρίκνωση του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 1987, σελ. 83-84.

⁸⁸ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 273-275 και 278-279.

⁸⁹ ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 257.

⁹⁰ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 499.

⁹¹ Βύρ. Θεοδωρόπουλος, «Εκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρ. Σαρίογλου-Κ. Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ. 113.

σωματικού ακρωτηριασμού. Η περιτομή ήταν ανεπιθύμητη από τους Έλληνες χριστιανούς και χρησιμοποιήθηκε ως απόδειξη θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητας.⁹²

Πολλά μέλη της ελληνικής κοινότητας, έχοντας απωλέσει την εργασία τους ή με λεηλατημένα ή κατεστραμμένα τα σπίτια τους, δοκιμάστηκαν από πείνα και έλλειψη ρουχισμού. Βεβαίως, τα γεγονότα επηρέασαν και την ψυχολογία των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι απώλεσαν την ψυχική τους ηρεμία. Ακόμα και μετά την επιβολή της τάξης μέσω του στρατιωτικού νόμου, εξακολουθούσαν να διακατέχονται από φόβο και κυκλοφορούσαν στους δρόμους της πόλης με μεγάλη επιφυλακτικότητα.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Γενικός Γραμματέας της αντιπροσωπείας του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, που επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη τέσσερις ημέρες μετά το πογκρόμ, προέβη στην ακόλουθη δήλωση: *«Πρόκειται για μία από τις χειρόστες θεομηνίες που έπληξαν ποτέ τη Χριστιανική Εκκλησία κατά τους τελευταίους τούτους καιρούς... είναι αδύνατο να διανοηθεί και να πιστέψει κανείς ότι παρόμοιο κατά της Εκκλησίας έγκλημα μπορούσε να διαπραχθεί σε μία εποχή κατά την οποία όλοι μιλούν περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων»*.⁹³

1.3. Οι αποζημιώσεις

Ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Μεντερές, θέλοντας να κατευνάσει το σοκ που προκλήθηκε στο εσωτερικό της χώρας του, αλλά και στη διεθνή κοινότητα από το μέγεθος των καταστροφών της επίθεσης της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, εξέφρασε τη

---

⁹² Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 274 και 286-287.

⁹³ Γ. Τσέτσης, «Η δραστηριοποίηση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών μετά τα Σεπτεμβριανά Γεγονότα», στο *Η Καθ' Ημάς Ανατολή*, τόμος Γ', Αθήνα, 1996, σελ. 159.

βαθύτατη λύπη του και υποσχέθηκε ότι οι αποζημιώσεις στους πληγέντες θα ήταν άμεσες.⁹⁴

Στην πραγματικότητα, όμως, παρά τις διαβεβαιώσεις, ο τουρκικός σχεδιασμός για τις αποζημιώσεις βρισκόταν υπό διαμόρφωση έως το 1960. Αμέσως μετά από τα γεγονότα, έγιναν οι πρώτες εκτιμήσεις των ζημιών, οι οποίες ήταν γενικές και ασαφείς. Οι ζημίες που υπέστησαν οι ελληνικές περιουσίες και των Τούρκων και των Ελλήνων πολιτών αρχικώς εκτιμήθηκαν σε 1,05 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες. Η ραγδαία οικονομική ύφεση, τα δημοσιονομικά προβλήματα και η υποτίμηση της τουρκικής λίρας επηρέασαν τον υπολογισμό των ζημιών. Επιπλέον παράγοντες στον υπολογισμό των αποζημιώσεων ήταν ο χαρακτήρας του τουρκικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης και η τουρκική γραφειοκρατία.⁹⁵

Εάν εξαιρεθούν κάποια μέτρα προς ανακούφιση των πληγέντων, μεταξύ των οποίων φορολογικές ελαφρύνσεις, απόσβεση τραπεζικών οφειλών και πρόσβαση σε φτηνά οικοδομικά υλικά, τα οποία είχαν εξαγγελθεί από το Υπουργείο Οικονομικών στις 9 Σεπτεμβρίου 1955, καθώς και μια προσπάθεια της φιλανθρωπικής οργάνωσης Ερυθρά Ημισέληνος να βοηθήσει τους ζημιωθέντες στο Μπέιογλου, δεν θεσπίστηκε νομοθετικά η επανόρθωση των ζημιών από το τουρκικό Κοινοβούλιο, αντιθέτως από ότι είχε προαναγγελθεί. Η αποζημίωση πήρε το χαρακτήρα εράνου. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι δόθηκε μόνο ένα συμβολικό ποσό, συνολικής αξίας 3.000.000 τουρκικών λιρών στα ομογενειακά ιδρύματα.⁹⁶

---

⁹⁴ ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 259.

⁹⁵ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 335 και 645.

⁹⁶ Χ. Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Γ. Στεφανίδη, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 277 και Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 500.

Στις 10 Σεπτεμβρίου 1955 ιδρύθηκε η Επιτροπή Βοηθημάτων με χρονικό περιθώριο κατάθεσης αιτήσεων για αποζημίωση από τις 26 Σεπτεμβρίου έως τις 15 Οκτωβρίου 1955. Αποστολή της ήταν να ενθαρρύνει την εκούσια διάθεση χρημάτων και την άμεση καταβολή των ποσών στους ζημιωθέντες, στη δε προσπάθειά της να συγκεντρώσει χρήματα προσκάλεσε διάφορα ιδρύματα να προχωρήσουν σε δωρεές. Στην έκκληση της επιτροπής ανταποκρίθηκαν και μικρότεροι σύλλογοι και οργανώσεις απ' όλη την Τουρκία. Ακολούθως, ζητήθηκαν μέσω του Τύπου δωρεές από τον κόσμο, οι οποίες δεν έγιναν οικειοθελώς, αλλά κατόπιν πίεσεως από την Επιτροπή.⁹⁷

Τελικός, όμως, στόχος του Μεντερές ήταν να μετατρέψει την εν λόγω Επιτροπή σε όργανο δραστηκής περικοπής και ελαχιστοποίησης των πληρωμών. Από μόνη της η εξαγγελία ότι η αποζημίωση θα βασιζόταν κυρίως σε ιδιωτικά κεφάλαια, χωρίς να περιλαμβάνεται στην επίσημη εξαγγελία ο ανωτέρω τελικός στόχος του Μεντερές, προκάλεσε ανησυχία τόσο στο εσωτερικό της Τουρκίας όσο και στο διεθνή χώρο. Ήταν ξεκάθαρο ότι το τουρκικό κράτος είχε αδυναμία να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του.⁹⁸

Και από τις αιτήσεις προς αποζημίωση διαφαίνεται ότι οι Έλληνες πολίτες επλήγησαν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους πολίτες άλλων χωρών από τα γεγονότα. Πιο συγκεκριμένα, οι Έλληνες αιτούντες αποτελούσαν το 82,5 % των αιτούντων. Οι πηγές καταγράφουν τέσσερις κατηγορίες αιτούντων, τους ξένους πολίτες, τους Τούρκους πολίτες (Έλληνες, Αρμένιους, Εβραίους, Τούρκους), την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία και άλλους θρησκευτικούς θεσμούς και σχολεία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι μέσα

---

⁹⁷ Χ. Χρησιδής, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Γ. Στεφανίδη, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 275-276 και Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 77 και 80-81.

⁹⁸ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 345.

σε ένα μήνα από τα Σεπτεμβριανά 4.433 Έλληνες αποτάθηκαν στην Επιτροπή για αποζημιώσεις συνολικού ύψους 69.578.744 τουρκικών λιρών.⁹⁹

Η Επιτροπή, ως σχεδόν αποκλειστική πηγή πόρων για αποζημιώσεις, μετά την ιδρυτική της διακήρυξη στις 20 Σεπτεμβρίου 1955, συγκέντρωσε σύντομα μέσω δωρεών από τον ιδιωτικό τομέα 3.413.000 τουρκικές λίρες. Το ποσό αυτό έως τα τέλη Δεκεμβρίου αυξήθηκε στις 9.500.000 τουρκικές λίρες, ήταν, όμως, πάρα πολύ μικρό για να καλύψει τις διεκδικήσεις όλων των Τούρκων υπηκόων, που ήταν 69.578.744 τουρκικές λίρες. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι την 1η Ιανουαρίου 1957 είχαν καταβληθεί μόλις 8.040.000 λίρες, ποσό που αντιστοιχούσε στο 11,5 % των διεκδικήσεων, γεγονός που πρέπει να ερμηνευτεί από τους ιστορικούς ως πολιτικό και οικονομικό φαινόμενο. Η εν λόγω επιτροπή ήταν κατά βάση ένα ανέξοδο σύμβολο της «καλής πίστης» της τουρκικής κυβέρνησης όσον αφορά τις αποζημιώσεις. Μέσω αυτών των παροχών η τουρκική κυβέρνηση ήθελε να διαμηνύσει διεθνώς ότι επανορθώθηκε η αδικία.¹⁰⁰

Είναι ξεκάθαρο ότι η διαδικασία των αποζημιώσεων καρκινοβατούσε ακολουθώντας μια μακροχρόνια πορεία, η οποία κράτησε τουλάχιστον έως το 1966, με εμπλεκόμενους φορείς την πολιτική ηγεσία της τουρκικής κυβέρνησης, το Υπουργείο Εξωτερικών της, το φορολογικό σύστημα και γραφειοκρατικούς μηχανισμούς. Οι επικεφαλής της Επιτροπής Βοηθημάτων παραδέχτηκαν ότι σκοπός τους ήταν να παράσχουν «άμεση», αλλά όχι σημαντική βοήθεια στους αιτούντες. Άλλωστε, οι αποζημιώσεις δίδονταν σε τουρκικές λίρες, των οποίων η αξία είχε υποτιμηθεί πολύ λόγω του πληθωρισμού, κι

---

⁹⁹ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 259 και Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 347 και 349.

¹⁰⁰ Σπ. Βρυώνης, *ό.π.*, σελ. 310, 350-351 και 353 και Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 95.

έτσι δεν αποτύπωναν την πραγματική αξία των επιχειρήσεων και των αγαθών που είχαν χαθεί.¹⁰¹

Οι αιτούντες βλέποντας τα ποσά που τους επιδικάζονταν και έχοντας αντιληφθεί πλήρως τον κυνικό ρόλο της τουρκικής κυβέρνησης έναντι των γεγονότων και ότι η αποκατάσταση των ζημιών εκ μέρους του κράτους δεν ήταν στην ουσία αποζημίωση, αλλά μια χειρονομία δημιουργίας εντυπώσεων στο εξωτερικό, βρίσκονταν σε απελπισία.¹⁰² Τελικώς, οι αποζημιώσεις των θυμάτων ήταν μηδαμινές, οπότε η αποκατάσταση των ζημιών των επιχειρήσεων βάρυνε τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους.

1.4. Οι αιτιάσεις της ελληνικής κυβέρνησης όσον αφορά τις αποζημιώσεις

Αμέσως μετά τα Σεπτεμβριανά η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε άτονα, αφενός εξαιτίας της κυβερνητικής κρίσης που είχε προκληθεί από την ασθένεια του Παπάγου και αφετέρου λόγω της έντονης παρέμβασης των ΗΠΑ, που καλούσε την Αθήνα και την Άγκυρα, χωρίς να κάνει διάκριση σε θύτες και θύματα, να συμφιλιωθούν και να εργαστούν «για το συμφέρον του ελεύθερου κόσμου», αποκαθιστώντας χωρίς καθυστέρηση την ενότητα του ΝΑΤΟ. Όταν, όμως, η μετέπειτα ελληνική κυβέρνηση Καραμανλή σκλήρυνε τη στάση της, δηλώνοντας ότι θα αποχωρούσε από τις ασκήσεις του ΝΑΤΟ στην Ανατολική Μεσόγειο, η Άγκυρα αναγκάστηκε, ύστερα από υποδείξεις των ΗΠΑ, να παράσχει ηθική ικανοποίηση στην Ελλάδα, τιμώντας την ελληνική σημαία με ειδική τελετή στη Σμύρνη στις 24 Σεπτεμβρίου 1955,¹⁰³ ενέργεια που

---

¹⁰¹ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 353-354 και 650.

¹⁰² Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 94.

¹⁰³ Αλ. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955, στο *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 119, Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές*

ενίσχυσε τις ελπίδες της ελληνικής κυβέρνησης ότι ο Μεντερές θα ανταποκρινόταν στις υποσχέσεις του.¹⁰⁴

Γρήγορα, όμως, η ελληνική κυβέρνηση απογοητεύθηκε από τη βραδύτητα με την οποία προχωρούσαν οι αιτήσεις αποζημίωσης, καθώς και από τη γενικότερη πολιτική της Επιτροπής Βοηθημάτων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Έλληνας Γενικός Πρόξενος είχε την άποψη ότι η υλική αποκατάσταση των ζημιών ήταν ανεκτή, αλλά όχι ικανοποιητική. Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση προσανατολίστηκε στο να εξασφαλίσει υποστήριξη από τις ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ, τον ΟΗΕ και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, οργανώνοντας εκστρατεία ενημέρωσης της διεθνούς κοινής γνώμης για τις καταστροφές, με σκοπό να πιεστεί η τουρκική κυβέρνηση να καταβάλει τις αποζημιώσεις. Δυστυχώς, όμως, οι Αμερικανοί, οι Βρετανοί και το ΝΑΤΟ είχαν στρέψει το ενδιαφέρον τους σε άλλα θέματα, όπως η Κύπρος και ο Ψυχρός Πόλεμος. Επιπλέον, τόσο η Αμερική όσο και η Βρετανία συμφωνούσαν ότι η πολιτική τους στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου είχε ως βασικό συμπαραστάτη την Τουρκία.¹⁰⁵

Η ελληνική κυβέρνηση ήταν μεν ευχαριστημένη στον ηθικό τομέα από την τελετή της σημαίας, πιεζόταν, όμως, και από την ελληνική κοινή γνώμη όσον αφορά την υλική αποκατάσταση των ζημιών. Επιπλέον, με βάση τη συνθήκη της Λωζάννης, δινόταν στην ελληνική κυβέρνηση το δικαίωμα να παρεμβαίνει στα ζητήματα της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία. Έτσι, στράφηκε διπλωματικά και προς την τουρκική κυβέρνηση και, ενώ στην πρώτη συνάντησή του με τον Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα, Ιωάννη Καλλέργη, ο Μεντερές ήταν κάπως διαλλακτικός, στη δεύτερη κατέστησε

σχέσεις και το Κυπριακό, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 503-504 και Ι. Στεφανίδης *Ασύμμετροι εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκη, 2005, σελ. 302.

¹⁰⁴ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 357.

¹⁰⁵ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 94, Σπ. Βρυώνης, *ό.π.*, σελ. 357-358 και 366 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 138.

σαφές ότι επέλεξε ο ίδιος, ως ζήτημα τιμής, να προχωρήσει σε αποζημιώσεις χωρίς να υποχρεώνεται προς τούτο από κανένα νόμο. Σε περαιτέρω επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων οδήγησαν οι χειρισμοί της Επιτροπής Βοηθημάτων, που ήταν αντίθετοι με τις κατευναστικές υποσχέσεις, καθώς και η κατάρρευση της κυβέρνησης Μεντερές στις 28 Νοεμβρίου 1955. Δυσκολίες αντιμετώπιζε η Ελλάδα και στο εσωτερικό της με το θάνατο του πρωθυπουργού Παπάγου και την αρχική αστάθεια της νέας κυβέρνησης Καραμανλή.¹⁰⁶

Βραχυπρόθεσμα οι Έλληνες πέτυχαν να καταβληθεί από την τουρκική κυβέρνηση κάποιου είδους αποζημίωση για τις ζημιές, μακροπρόθεσμα, όμως, σίγουρα το πλεονέκτημα ανήκε στην Τουρκία. Τελικώς, οι αποζημιώσεις που δόθηκαν ήταν πολύ μικρότερες από τις αναμενόμενες και αυτό καταλογίζεται στις αποτυχίες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η ελληνική πλευρά διεκδικούσε αποζημιώσεις ύψους 135.000.000 τουρκικών λιρών, η Τουρκία τις μείωσε σε λιγότερο από 60.000.000 τουρκικές λίρες. Το ποσό, μάλιστα, αυτό επρόκειτο να καλύψει τις διεκδικήσεις και των Εβραίων, των Αρμενίων, λίγων Τούρκων, αλλά και αλλοδαπών, ενώ μειώθηκε κι άλλο από την Επιτροπή Βοηθημάτων της Κωνσταντινούπολης, αλλά και τις επιτροπές φορολόγησης.¹⁰⁷ Έτσι, στην πραγματικότητα οι όροι της Συνθήκης της Λωζάννης επρόκειτο να καταστούν άκυροι όσον αφορά την ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη, με την κατάσταση να οδηγεί σε αφανισμό της ελληνικής κοινότητας.¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 359-362 και 366.

¹⁰⁷ Οι εν λόγω επιτροπές συγκροτήθηκαν από το Υπουργείο Οικονομικών της Τουρκίας, ήταν εξαμελείς και αποφάσιζαν, αφού εκτιμούσαν τις ζημιές των πληγέντων από την επίθεση της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, για το ποσό της αποζημίωσης. Βλ. Σπ. Βρυώνη, *ό.π.*, σελ. 443-444.

¹⁰⁸ Σπ. Βρυώνης, *ό.π.*, σελ. 364, 367 και 649-650 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 138.

1.5. Προσπάθειες αιτιολόγησης των γεγονότων της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955

Το χρονικό διάστημα μετά τα γεγονότα της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955 έως και τα δικαστήρια της Γιασίαντα κυκλοφόρησαν αρκετές αποκλίνουσες και μη πειστικές εξηγήσεις σχετικά με το πογκρόμ.¹⁰⁹ Κάποιοι αντιμετώπισαν τα γεγονότα ως αποτέλεσμα του φθόνου που διακατείχε τα φτωχότερα στρώματα της Κωνσταντινούπολης λόγω της μεγάλης οικονομικής αντίθεσης με την ακμάζουσα ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης. Με αυτή την άποψη συνδέεται η απόφαση του δικαστηρίου της Γιασίαντα το 1960-1961 που θεώρησε τα Σεπτεμβριανά έγκλημα κατά της ιδιοκτησίας κι όχι κατά της ανθρώπινης ζωής.¹¹⁰

Άλλοι πίστευαν ότι οι Τούρκοι μουσουλμάνοι πολίτες της Κωνσταντινούπολης λόγω της λατρείας τους προς το πρόσωπο του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, όταν έμαθαν ότι χτυπήθηκε η οικία του, κατελήφθησαν από μανία και προχώρησαν σε καταστροφές. Επιπλέον, ο τουρκικός τύπος, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα επεισόδια της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, θεώρησε τις πρώτες ημέρες μετά από αυτά υπεύθυνες τις ίδιες τις μειονότητες. Δημοσιεύτηκαν, μάλιστα, παραδείγματα επιθέσεων εναντίον μη Μουσουλμάνων, επειδή είχαν προσβάλει τον «τουρκισμό».¹¹¹

Η ελληνική κυβέρνηση κατηγορούσε την κυβέρνηση του Μεντερές ως υπεύθυνη για τη βία της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, η τουρκική κυβέρνηση, όμως, αποποιήθηκε οποιαδήποτε ευθύνη στις δύο συναντήσεις που είχε με τον Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα, Ιωάννη Καλλέργη,¹¹² αναγκάστηκε, όμως, να παραδεχτεί ότι ήταν εκ των

---

¹⁰⁹ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 638.

¹¹⁰ Σπ. Βρυώνης, *ό.π.*, σελ. 68.

¹¹¹ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 260.

¹¹² Σπ. Βρυώνης, *ό.π.*, σελ. 345-346 και 407 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 138.

προτέρων ενήμερη για το συλλαλητήριο της 6ης Σεπτεμβρίου 1955, γεγονός που είχε παραδεχτεί και ο υπουργός Εξωτερικών Κιοπρουλού.¹¹³

Η κυβέρνηση Μεντερές, όσον αφορά την ευθύνη για τη σύλληψη, οργάνωση και εκτέλεση των γεγονότων, εφήρμοσε μια πολιτική απόκρυψης και στην πραγματικότητα καταστροφής στοιχείων, επέβαλε στρατιωτικό νόμο, συγκρότησε παράνομα στρατιωτικά και πολιτικά δικαστήρια και απαγόρευσε την ελευθερία του λόγου, όλα αυτά με στόχο να εκτρέψει το λαϊκό αίσθημα από την οικονομική πολιτική και τα μεγάλα προβλήματα της χώρας του, να αποποιηθεί των ευθυνών του και να τις επιρρίψει σε άλλους.¹¹⁴

Με το ανακοινωθέν της 7ης Σεπτεμβρίου 1955 ο Μεντερές εξέφρασε τη λύπη του για τις συνέπειες των γεγονότων στους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και προέβη σε ανακοίνωση, σύμφωνα με την οποία τα επεισόδια ήταν έργο «των κομμουνιστών».¹¹⁵ Βέβαια, με δεδομένο ότι οι κομμουνιστές στην Τουρκία ήταν πολύ λίγοι και ότι η δράση τους παρακολουθούνταν στενά, ήταν λογικό να φαίνεται απίθανη η οργάνωση των γεγονότων από αυτούς. Είναι χαρακτηριστική και η ακόλουθη αναφορά: «Αν τα γεγονότα είχαν υποκινηθεί από κομμουνιστές, θα έπρεπε να ήταν πιο αιματηρά».¹¹⁶ Η εκδοχή αυτή υποστηρίχθηκε από τον Μεντερές, σε μια προσπάθεια να αποκρύψει ότι η τουρκική κυβέρνηση είχε αναμειχθεί στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση των γεγονότων,

---

¹¹³ Χ. Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Γ. Στεφανίδης, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 212-215.

¹¹⁴ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 633-634 και 642 και Θ. Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005, σελ. 148.

¹¹⁵ Μ. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 126.

¹¹⁶ Χ. Χρηστίδης, ό.π, σελ. 164.

που είχαν ως τελικό στόχο την ενίσχυση της νέας πολιτικής της Τουρκίας στο Κυπριακό.¹¹⁷

Στις 9 Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε από τουρκικό ραδιοφωνικό σταθμό ότι 2.214 άτομα ύποπτα για πράξεις προβοκάτσιας είχαν συλληφθεί στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη.¹¹⁸ Όσο περνούσε ο καιρός, όμως, η τουρκική κυβέρνηση μείωνε την επίρριψη ευθυνών στους κομμουνιστές, ώσπου φτάνοντας στα τέλη Δεκεμβρίου 1955, αποφυλακίστηκαν και οι ύποπτοι κομμουνιστές.

Ακολούθως, διαδόθηκε ότι τα γεγονότα διεπράχθησαν από κάποιους άριστα οργανωμένους και αγνώστους «εχθρούς της Τουρκίας», αλλά, επειδή δεν υπήρχαν ενοχοποιητικά στοιχεία για κανένα άτομο, τον Φεβρουάριο του 1956 οδηγήθηκαν στα πολιτικά δικαστήρια μέλη της οργάνωσης «Η Κύπρος είναι Τουρκική», μεταξύ αυτών και ο ηγέτης της και κύριος οργανωτής των καταστροφών, ο Χικμέτ Μπιλ.¹¹⁹ Τελικώς από τα δικαστήρια αυτά δεν θεωρήθηκε κανείς υπεύθυνος. Στην πραγματικότητα, το υπουργείο Εξωτερικών της Τουρκίας απέδωσε την ευθύνη των Σεπτεμβριανών στην ελληνική κυβέρνηση.¹²⁰

Αρκετά αργότερα, το 1960, τα περισσότερα από τα μέλη και συνεργάτες του ΔΚ παραπέμφθηκαν σε δίκη από το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου, με το τουρκικό δικαστήριο να αποφαινεται ότι ήταν οι ηθικοί αυτουργοί των ανθελληνικών επιθέσεων.¹²¹ Στην τρίτη δίκη η κυβέρνηση Μεντερές καταδικάστηκε για συνομοσία και παραβίαση του τουρκικού συντάγματος, κατηγορίες που οδήγησαν στον

---

¹¹⁷ Ev. Hatzivassiliou, «The Riots in Turkey, in September 1955: A British Document», *Balkan Studies*, 31, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 165-167 και 174.

¹¹⁸ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 260.

¹¹⁹ Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 638 και Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 501.

¹²⁰ Σπ. Βρυώνης, ό.π., σελ. 639.

¹²¹ Αλ. Αλεξανδρή, ό.π., σελ. 500-501.

απαγχονισμό του Αντνάν Μεντερές, του Φατίν Ρουστού Ζορλού και του Χασάν Πολατκάν στις 16 και 17 Σεπτεμβρίου 1961. Ο Μαχμούτ Τζελάλ Μπαγιάρ καταδικάστηκε μεν σε θάνατο, αλλά έλαβε χάρη, καθώς ήταν άνω των 65 ετών.¹²²

---

¹²² Σπ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 621 και 653.

Κεφάλαιο II: Τα μετά τα Σεπτεμβριανά γεγονότα έως τις απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης

II.1. 1956-1959: Η ελληνοτουρκική κρίση και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης

Αφότου απέτυχε η Τριμερής Διάσκεψη στο Λονδίνο και απορρίφθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου 1955 η δεύτερη ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ, έγινε προσπάθεια εξεύρεσης λύσης στο Κυπριακό με διαπραγματεύσεις ανάμεσα στη βρετανική κυβέρνηση και τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο της Κύπρου. Ως κίνητρα για την εκκίνηση διαπραγματεύσεων λειτούργησαν για τους Άγγλους η διάδοση του εθνικισμού στην Κύπρο και η ένοπλη αντίσταση της ΕΟΚΑ.¹²³ Σύμφωνα με το σχέδιο του Αρχιεπίσκοπου Μακαρίου, δεν γινόταν λόγος για άμεση ένωση, αλλά για ένα μεταβατικό Σύνταγμα αυτοκυβέρνησης, που μετά την εφαρμογή του η Βρετανία θα παραχωρούσε «αυτοδιάθεση» στην Κύπρο.¹²⁴

Πραγματοποιήθηκαν αλλεπάλληλες συναντήσεις μεταξύ των δύο πλευρών μέχρι να υποβληθεί στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο το τελικό βρετανικό σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο η βρετανική κυβέρνηση διακήρυσσε ότι αναγνώριζε γενικώς την αρχή της αυτοδιάθεσης, όμως πίστευε ότι οι εξελίξεις στην Ανατολική Μεσόγειο δεν άφηναν να εφαρμοστεί προς το παρόν η αυτοδιάθεση στην Κύπρο.¹²⁵ Οι Βρετανοί στην ουσία ήθελαν «αυτοδιοίκηση» κάνοντας λόγο και για παραχώρηση συντάγματος χωρίς να αναφέρουν το μέγεθος της ελληνικής εκπροσώπησης στη Βουλή.¹²⁶

---

¹²³ Θ. Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων, 1453-2005*, Αθήνα: Σιδέρης, 2005, σελ. 149.

¹²⁴ Ν. Κρανιδιώτης, *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρτινγκ 1955-1956*, Αθήνα: Ολκός, 1987, σελ. 17 και Ευ. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960, Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 76-78.

¹²⁵ Ν. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σελ. 63-64.

¹²⁶ Θ. Βερέμης, *ό.π.*, σελ. 149.

Η ελληνική πλευρά πλεονεκτούσε εξαιτίας του ότι η Τουρκία δεν μπορούσε να παρέμβει στις διαπραγματεύσεις. Οι Βρετανοί, βέβαια, ενημέρωναν για τις συνομιλίες τους Τούρκους, που ανησυχούσαν για το ότι δε συμμετείχαν στις διμερείς διαπραγματεύσεις και τους μετέτρεψαν σε συμμάχους και συνεταίρους στην Κύπρο.¹²⁷ Τελικώς δεν καρποφόρησαν οι διαπραγματεύσεις, καθώς δεν ευρέθη συμβιβαστική λύση όσον αφορά τις διατυπώσεις των μερών σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή της αυτοκυβέρνησης στην Κύπρο, αλλά και επειδή συνεχιζόταν η δράση της ΕΟΚΑ, που είχε ως αποστολή να καταστείλει ο Τζων Χάρντινγκ.¹²⁸ Η εμμονή του Μακαρίου στην πλήρη ικανοποίηση των θέσεών του συνάντησε την ανυποχώρητη βρετανική στάση με αποτέλεσμα την απότομη διακοπή των διαπραγματεύσεων στις 29 Φεβρουαρίου 1956 από τον Υπουργό Αποικιών Άλαν Λένοξ Μπόιντ.

Οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και τον κυβερνήτη της Κύπρου προκάλεσαν ανησυχία στην Τουρκία, λόγω του αποκλεισμού της από τις προσπάθειες εξεύρεσης λύσης στο Κυπριακό ζήτημα. Και γι' αυτό, όταν οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν, άδραξε την ευκαιρία να δραστηριοποιηθεί όσον αφορά το Κυπριακό,¹²⁹ εκδηλώνοντας έντονο ενδιαφέρον και θέλοντας να αποκλείσει το ενδεχόμενο έναρξης νέων συνομιλιών.¹³⁰

Καθώς η βρετανική κυβέρνηση θεώρησε το Μακάριο υπεύθυνο για το αδιέξοδο των συνομιλιών, τον συνέλαβε στις 9 Μαρτίου 1956 και τον εξόρισε στις Σεϋχέλλες,¹³¹ γεγονός που ενέτεινε τον ένοπλο αγώνα στο νησί.¹³² Στην πραγματικότητα, όμως, μέσω της εξορίας του Μακαρίου η βρετανική κυβέρνηση πρωτίστως ήθελε να ανορθώσει το

---

¹²⁷ Θ. Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων, 1453-2005*, Αθήνα: Σιδέρης, 2005, σελ. 151.

¹²⁸ Ευ. Χατζηβασίλειου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960, Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 79-81.

¹²⁹ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 110.

¹³⁰ Δ. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, σελ. 106-110.

¹³¹ Ν. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981, σελ. 169-175.

¹³² Θ. Βερέμης, *ό.π.*, σελ. 151.

κύρος της, που είχε τραυματιστεί από τις οδυνηρές εμπειρίες της Μέσης Ανατολής,¹³³ που κατέδειξαν ότι ήταν λανθασμένη επιλογή να βασίζεται η Βρετανία σε πολιτικές συμφωνίες και εκμισθώσεις για να εξασφαλίσει στρατιωτικές εγκαταστάσεις.¹³⁴ Παράλληλα, επιθυμούσε να αναδείξει νέους, πιο διαλλακτικούς ηγέτες της ελληνοκυπριακής πλευράς, πράγμα που τελικώς δε συνέβη.¹³⁵

Το επόμενο χρονικό διάστημα αυξήθηκε η ένταση στην Κύπρο και ο Χάρντινγκ, για να καταστείλει τη δράση της ΕΟΚΑ, έλαβε μέτρα, μεταξύ των οποίων φυλακίσεις χωρίς δίκη σε στρατόπεδα κρατουμένων, εκτοπισμούς, εξορίες, μαστιγώσεις και βασανιστήρια.¹³⁶ Παράλληλα, συστήθηκε ειδικό δικαστήριο, που επέβαλε βαριές ποινές σε εκατοντάδες μέλη της ΕΟΚΑ, που θεωρούνταν τρομοκράτες. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι δύο εκ των πιο σημαντικών αγωνιστών της ΕΟΚΑ, οι Ανδρέας Δημητρίου και Μιχάλης Καραολής, απαγχονίστηκαν.¹³⁷

Οι προσπάθειες για την τήρηση της τάξης στο εσωτερικό της Κύπρου σχετίζονταν, εκτός από τη δράση της ΕΟΚΑ, και με την αυξανόμενη κρίση στο Σουέζ, όπου ο ηγέτης της Αιγύπτου, Νάσερ, τον Ιούλιο του 1956 προχώρησε σε εθνικοποίηση της εταιρείας της διώρυγας, αναλαμβάνοντας αποκλειστικά τη διαχείρισή της. Η ενέργεια αυτή έπληττε άμεσα τη Βρετανία και τη Γαλλία, που κατείχαν την πλειοψηφία των μετοχών. Έτσι, η Βρετανία υπολογίζοντας τα καινούργια δεδομένα έπρεπε να διασφαλίσει τη διατήρηση του ελέγχου στο εσωτερικό της Κύπρου.¹³⁸

---

¹³³ Χαρακτηριστικά αναφέρονται η αγγλοπερσική κρίση του Ιουνίου του 1951, με την κρατικοποίηση της Αγγλοϊρανικής εταιρείας πετρελαίων, η αποκήρυξη στις 16 Οκτωβρίου 1951 από την Αίγυπτο της Αγγλοαιγυπτιακής συνθήκης του 1936 και, κυρίως, η εθνικοποίηση στις 26 Ιουλίου 1956 της Διώρυγας του Σουέζ, γεγονότα που οδήγησαν σε επαύξηση της στρατηγικής σημασίας της Κύπρου. Βλ. Ν. Κρανιδιώτη, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981, σελ. 177.

¹³⁴ Χόλλαντ Ρ., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας 1954-1959*, Αθήνα: Ποταμός, 2001, σελ. 52.

¹³⁵ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 139-140.

¹³⁶ Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 140.

¹³⁷ Ν. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σελ. 145-147.

¹³⁸ Ευ. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: Η Συνταγματική Πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 85-87 και Ρ. Vatikiotis, *The Egyptian Army in Politics*, Connecticut: Greenwood Press, 1975, σελ. 8.

Μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων ανάμεσα στη Βρετανία και τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, αλλά και τη σύλληψη του ανωτέρω, η ελληνική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το Μάρτιο του 1956 επιδιώκοντας να ασκήσει πίεση στους εταίρους στο ΝΑΤΟ για να αναθεωρήσουν τη στάση τους απέναντι στο Κυπριακό θέλησε να το διεθνοποιήσει. Έτσι, στράφηκε διπλωματικά προς χώρες του Τρίτου Κόσμου και της Μέσης Ανατολής,¹³⁹ και πιο συγκεκριμένα προς την Αίγυπτο, εκμεταλλευόμενη την κρίση του Σουέζ τον Ιούλιο του 1956.

Στην κρίση του Σουέζ ενεπλάκη και η Βρετανία, το εγχείρημα όμως της κοινής εισβολής Βρετανών, Γάλλων και Ισραηλινών το Νοέμβριο του 1956 απέτυχε και ο κίνδυνος γενίκευσης της πολεμικής σύγκρουσης αποφεύχθηκε με την παρέμβαση του ΟΗΕ. Έτσι, σηματοδοτήθηκε η παρακμή των παραδοσιακών ευρωπαϊκών υπερδυνάμεων, της Βρετανίας και της Γαλλίας, με την Τουρκία να διαδραματίζει το ρόλο του κυριότερου στρατηγικού εταίρου και σταθερού συμμάχου για την προβολή της βρετανικής ισχύος στη Μέση Ανατολή ήδη από την υπογραφή του Συμφώνου της Βαγδάτης το 1955.¹⁴⁰ Από την άλλη, η Βρετανία συγκρούστηκε με την ελληνική κυβέρνηση λόγω της επιλογής της να στραφεί προς τις αραβικές χώρες, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι η Κύπρος ήταν πια το μόνο στρατηγικό της έρεισμα στην περιοχή.¹⁴¹

Σημειωτέον ότι το καλοκαίρι του 1956 έγινε διάρρηξη στα γραφεία της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα και κλοπή απορρήτων εγγράφων από τα γραφεία του στρατιωτικού ακολούθου, γεγονός που αποκαλύφθηκε σε δημοσίευση που κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 1961 με πιθανό συγγραφέα τον υπουργό Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ. Ακολούθησε επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, καθώς η ελληνική πλευρά επέρριψε την ευθύνη στις τουρκικές αρχές. Παράλληλα, η Τουρκία

¹³⁹ Ν. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981, σελ. 85-86.

¹⁴⁰ Κ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2005, σελ. 142-143.

¹⁴¹ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 116-117.

σχεδίαζε στρατιωτικές επιχειρήσεις για την κατάληψη μεγάλων νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, με σκοπό να διαπραγματευθεί μια ευνοϊκότερη λύση του κυπριακού ζητήματος.¹⁴²

Ακολούθως, η βρετανική κυβέρνηση ανέθεσε στο λόρδο Ράντκλιφ να εκπονήσει ένα φιλελεύθερο σχέδιο συντάγματος, το οποίο θα προέβλεπε την παροχή αυτοκυβέρνησης στην Κύπρο. Στόχος ήταν να συσταθεί ένα σχέδιο-χρυσή τομή μεταξύ των πιέσεων που δεχόταν το Λονδίνο από την Αθήνα και την Άγκυρα. Παρά τα αρκετά φιλελεύθερα χαρακτηριστικά του εν λόγω συντάγματος, δεν περιορίζονταν οι διευρυμένες εξουσίες του βρετανού κυβερνήτη, ο οποίος θα εξακολουθούσε να έχει αρμοδιότητες εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εσωτερικής ασφάλειας.¹⁴³

Οι συνταγματικές προτάσεις του Ράντκλιφ, οι οποίες ήταν το πιο ολοκληρωμένο συνταγματικό σχέδιο, που παρουσίασε η Βρετανία κατά τη δεκαετία του 1950, υποβλήθηκαν στις 19 Δεκεμβρίου 1956 από τον υπουργό Αποικιών Λένοξ Μπόιντ στη Βουλή των Κοινοτήτων. Το σχέδιο Ράντκλιφ έδωσε μια νέα διάσταση στο Κυπριακό, καθόσον υποστηρίχθηκε ότι δικαίωμα αυτοδιάθεσης είχε όχι μόνο ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου, αλλά και ο τουρκικός. Όμως, μέσα στον όρο αυτοδιάθεση κρυβόταν η ιδέα της διχοτόμησης,¹⁴⁴ η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το σημείο τομής μεταξύ των δεσμεύσεων που είχε αναλάβει η Βρετανία στην Τριμερή του Λονδίνου έναντι της Τουρκίας και της ανάγκης για αναγνώριση της αυτοδιάθεσης ως βασικού όρου της ειρήνευσης στην Κύπρο. Όμως, ο βασικός κίνδυνος της διχοτόμησης ήταν ή να επιδεινωθούν ή και να διακοπούν οι σχέσεις της Βρετανίας με την Ελλάδα και

---

¹⁴² Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 505.

¹⁴³ Τερλεξής, Π., *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού, Ανατομία ενός λάθους*, Αθήνα: Ράππα, 1971, σελ. 265-268 και Ευ. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: Η Συνταγματική Πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 87-90.

¹⁴⁴ Ν. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981, σελ. 239-241.

την Τουρκία¹⁴⁵ και, εν προκειμένω, το σχέδιο αυτό προκάλεσε την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία μετέβαλε τη στάση της. Η ελληνική πλευρά παρουσίαζε ως εναλλακτική δυνατότητα προς την αυτοδιάθεση την ανεξαρτησία της Κύπρου. Η ανεξαρτησία θα απομάκρυνε τη διχοτόμηση και δε θα απέκλειε την πιθανότητα ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα στο μέλλον.¹⁴⁶

Η πρόταση για παραχώρηση δικαιώματος αυτοδιάθεσης και στις δύο κοινότητες της Κύπρου αντανάκλούσε την επιθυμία της Βρετανίας να μην εγκαταλείψει το νησί, για να προβάλλει την ισχύ τη δική της και των συμμάχων της στη Μέση Ανατολή.¹⁴⁷ Στην πραγματικότητα η Βρετανία αναπτύσσοντας αυτό το σχέδιο υιοθετούσε την τουρκική πρόταση περί διαιρέσεως-διχοτομήσεως του νησιού, γνωστή με τον τουρκικό όρο ταξίμ (taksim).¹⁴⁸

Η αποτυχία των Βρετανών στο Σουέζ επέφερε ουσιαστικά την καταστροφή της βρετανικής δύναμης στη Μέση Ανατολή και έδωσε την ευκαιρία στις ΗΠΑ να εκμεταλλευτούν το κενό δυνάμει στην εν λόγω περιοχή, με τον Πρόεδρό τους Αϊζενχάουερ να δεσμεύεται τον Ιανουάριο του 1957 για αμερικανική υποστήριξη σε κάθε κράτος της Μέσης Ανατολής.¹⁴⁹ Το ίδιο χρονικό διάστημα παραιτήθηκε ο βρετανός πρωθυπουργός Άντονι Ήντεν και νέος πρωθυπουργός ορίστηκε ο Χάρολντ Μακμίλλαν, ο οποίος απελευθέρωσε τον Μακάριο. Ακολούθησε επίσκεψη του Μακαρίου τον Απρίλιο του 1957 στην Αθήνα, γεγονός που προκάλεσε νέα ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, καθώς ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση για συνωμοσία εναντίον της. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτό που φοβόταν η τουρκική πλευρά ήταν μήπως εξαιρεθεί από τις μελλοντικές συνομιλίες

---

¹⁴⁵ Ρ. Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας 1954-1959*, Αθήνα: Ποταμός, 2001, σελ. 278.

¹⁴⁶ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 142.

¹⁴⁷ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 123-124.

¹⁴⁸ Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 141.

¹⁴⁹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Λονδίνο: Frank Cass, 2000, σελ. 93-94.

για το κυπριακό. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στις 27 Μαρτίου 1957, μία ημέρα πριν από την απελευθέρωση του Μακαρίου, η τουρκική πλευρά ζήτησε από τον Μακμίλλαν να μη γίνουν νέες συνομιλίες με το Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, σε περίπτωση δε που συνέβαινε κάτι τέτοιο, αυτές θα έπρεπε να είναι τριμερείς.¹⁵⁰

Οι εξελίξεις στο μέτωπο του Ψυχρού Πολέμου οδήγησαν από τα μέσα του 1957 τη Βρετανία, αλλά και τις ΗΠΑ, σε εξύψωση του ρόλου της Τουρκίας ως σημαντικού περιφερειακού εταίρου. Παρόλο που τα βρετανικά και αμερικανικά σχέδια δεν συνέπιπταν, η Τουρκία ήταν βασικός μέτοχος των σχεδίων και των δύο αυτών χωρών, αφού θεωρούνταν η πιο σθεναρή στρατιωτικά περιφερειακή χώρα και ξεκάθαρα ήταν συνδεδεμένη με τη Δύση μέσω του NATO.¹⁵¹ Έτσι, επιζητούνταν επίλυση του Κυπριακού ευνοϊκή προς την Τουρκία. Παράλληλα, η ελληνική πλευρά απομονώθηκε διπλωματικά απομακρυνόμενη από τις επίσημες αρχές του NATO και δημιουργώντας σχέσεις με τις αραβικές χώρες. Μάλιστα το καλοκαίρι του 1958 η ήδη δύσκολη θέση της ελληνικής πλευράς χειροτέρευσε ακόμα περισσότερο λόγω των συγκρούσεων στην Κύπρο της ένοπλης οργάνωσης των Τουρκοκυπρίων, της Volkan, που μετωνομάστηκε σε TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı, Τουρκική Αμυντική Οργάνωση), με τους Ελληνοκύπριους.¹⁵²

Τον Ιούνιο του 1958 κατατέθηκε το σχέδιο Μακμίλλαν, ένα σχέδιο καθιέρωσης ενός καθεστώτος τριπλής συγκυριαρχίας Αγγλίας, Ελλάδας και Τουρκίας στην Κύπρο. Μεταξύ άλλων το σχέδιο Μακμίλλαν προέβλεπε τη διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας στο νησί υπό καθεστώς συνεταιρισμού με την Ελλάδα και την Τουρκία. Θα δημιουργούνταν δύο ξεχωριστές κοινοτικές βουλές για τη ρύθμιση κοινοτικών θεμάτων. Επιπλέον, το Υπουργικό Συμβούλιο θα αποτελούνταν από τέσσερις Ελληνοκύπριους

---

¹⁵⁰ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 119-120.

¹⁵¹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Λονδίνο: Frank Cass, 2000, σελ. 91.

¹⁵² Δ. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, σελ. 124-125.

και δύο Τουρκοκύπριους υπουργούς, με συμμετοχή δύο κυβερνητικών αντιπροσώπων από την Ελλάδα και την Τουρκία. Ουσιαστικά το σχέδιο Μακμίλλαν απέφευγε την εφαρμογή κάποιας δημοκρατικής αρχής, η οποία θα σήμαινε την άσκηση της αυτοδιάθεσης, και καθιέρωνε ένα δυσλειτουργικό καθεστώς τριπλής κυριαρχίας στην Κύπρο.¹⁵³

Η Τουρκία αποδέχτηκε το σχέδιο Μακμίλλαν, η ελληνική πλευρά, όμως, το απέρριψε, γιατί χανόταν η ελπίδα ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, αλλά και γιατί η εξ ίσου συμμετοχή Ελλάδας και Τουρκίας στη διοίκηση του νησιού άνοιγε το δρόμο για το διαμοιρασμό της Κύπρου μεταξύ των δύο χωρών στο μέλλον. Ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, μάλιστα, με επιστολή του προς τον γενικό γραμματέα του ΝΑΤΟ, Πωλ-Ανρύ Σπάακ, απείλησε ότι η Ελλάδα θα αποχωρούσε από το ΝΑΤΟ. Οι Βρετανοί, παρόλα ταύτα, ετοιμάσθηκαν να εφαρμόσουν το σχέδιο από την 1η Οκτωβρίου 1958, δυσκολεύοντας τη θέση της Ελλάδας, ιδίως αφού δεν έγινε δεκτή η τελευταία της προσφυγή το Δεκέμβριο του 1958 στο φόρουμ του ΟΗΕ.¹⁵⁴

Καθώς οι ελληνοτουρκικές σχέσεις χειροτέρευαν, ξέσπασε στην Κωνσταντινούπολη νέο κύμα ανθελληνικών εκδηλώσεων και εθνικιστικού μένους. Έγιναν διώξεις εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, διεκόπη η κυκλοφορία μειονοτικών εφημερίδων, σταμάτησαν να λειτουργούν ελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι αφίσες παρότρυναν τους Τούρκους να αποφεύγουν τα ελληνικά καταστήματα, ενώ γίνονταν παρατηρήσεις σ' όσα μέλη της μειονότητας μιλούσαν μεταξύ τους ελληνικά.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Ευ. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: Η Συνταγματική Πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 97-101 και 103-104.

¹⁵⁴ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 126-131.

¹⁵⁵ Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991 σελ. 506 και Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 139.

Ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός Ελλήνων πουλούσε τις περιουσίες του και εγκατέλειπε την Κωνσταντινούπολη, με προορισμό οι περισσότεροι από αυτούς την Ελλάδα, αλλά και την Αυστραλία, τον Καναδά και τις ΗΠΑ. Η τουρκική πλευρά, όμως, δεν δεχόταν ότι τα παράπονα των Ελλήνων ομογενών ήταν βάσιμα υποστηρίζοντας ότι δεν ελάμβανε χώρα καμία διάκριση εναντίον κάποιας μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη και ότι όλοι Τούρκοι πολίτες ήταν ίσοι μεταξύ τους. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών την περίοδο των Σεπτεμβριανών, Φουάτ Κιοπρουλού, ισχυριζόταν ότι η τάση εξόδου των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν σημάδι κακομεταχείρισής τους, αλλά απόφασή τους να αναπτύξουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες στο εξωτερικό.¹⁵⁶

Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης είχε ενοχληθεί και από την στάση του Πατριάρχη Αθηναγόρα έναντι της τουρκικής κυβέρνησης. Ο Αθηναγόρας ακολουθούσε κατευναστική πολιτική χωρίς να έχει μαχητική συμπεριφορά απέναντι στις ασφυκτικές πιέσεις που δεχόταν η ελληνική κοινότητα. Πίστευε δε ότι, εάν η αντίδρασή του ήταν πιο δυναμική, θα γινόταν ζημία και στο Πατριαρχείο και στην ελληνική μειονότητα, αφού οι Τούρκοι θα ενέτειναν τις πιέσεις εναντίον τους.¹⁵⁷

Το ίδιο διάστημα η Τουρκία απείλησε την Ελλάδα ότι θα προχωρούσε σε αναθεώρηση της Σύμβασης Εγκατάστασης του 1930. Τότε, η ελληνική κυβέρνηση πρότεινε στον αμερικανό πρόξενο στην Ελλάδα την πιθανότητα ανταλλαγής των τουρκοκυπρίων με τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, υποστηρίζοντας ότι αυτή η λύση θα εξυπηρετούσε και τις δύο πλευρές. Όμως, αυτή η πρόταση δεν ακούστηκε

---

¹⁵⁶ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 270-271.

¹⁵⁷ Al. Alexandris, *ό.π.*, σελ. 273-274.

ευχάριστα στους Τούρκους, καθώς το βασικό τουρκικό ενδιαφέρον στην Κύπρο βασιζόταν πιο πολύ σε στρατηγικά παρά σε δημογραφικά κριτήρια.¹⁵⁸

Π.2. 1959-1963: Το διάλειμμα στην ελληνοτουρκική κρίση και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης

Το Δεκέμβριο του 1958 κατά τη διάρκεια συνομιλιών για το Κυπριακό στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, μετά και από την τελευταία ελληνική προσφυγή, έγινε αποδεκτό ένα ψήφισμα, με το οποίο έληξε η πολυετής προσπάθεια για διεθνοποίηση του Κυπριακού και δρομολογήθηκε η επίλυση του Κυπριακού μέσα από διμερείς διαπραγματεύσεις.¹⁵⁹ Κατά τις ανωτέρω συζητήσεις ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών, Φατίν Ζορλού, πρότεινε, ενώ ευρισκόταν σε εξέλιξη συνάντηση με τον Έλληνα ομόλογό του, Ευάγγελο Αβέρωφ, διμερείς διαπραγματεύσεις, χωρίς τη μεσολάβηση της Βρετανίας, για την εξεύρεση λύσης στο Κυπριακό.¹⁶⁰

Εκ πρώτης όψεως ήταν περίεργη η ξαφνική υπαναχώρηση της τουρκικής πλευράς, πρωτεργάτες της οποίας ήταν ο Μεντερές και ο Ζορλού.¹⁶¹ Υπήρξαν, μάλιστα, και αντιδράσεις στο εσωτερικό της Τουρκίας. Ήταν λογικός ο αιφνιδιασμός, καθώς είχε ήδη ξεκινήσει η εφαρμογή ενός σχεδίου κοντά στην ιδέα της διχοτόμησης. Η μεταστροφή, όμως, της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής δικαιολογούνταν λόγω των σοβαρών οικονομικών προβλημάτων, αλλά και της πίεσης των συμμάχων και ιδίως των Αμερικανών, να γίνει η Τουρκία πιο διαλλακτική. Βέβαια, το κυρίως γεγονός που

---

¹⁵⁸ ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 273.

¹⁵⁹ Γ. Τενεκίδης, «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης, Αθήνα: Εστία, 2000, σελ. 212-213.

¹⁶⁰ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 144 και Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Β' Τόμος, Αθήνα, 1981, σελ. 133-139.

¹⁶¹ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα-Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 134.

άλλαξε τα δεδομένα ήταν η κατάρρευση του Συμφώνου της Βαγδάτης,¹⁶² λόγω της ιρακινής επανάστασης τον Ιούλιο του 1958. Το Φεβρουάριο του 1958 δημιουργήθηκε η βραχύβια¹⁶³ Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία, κατόπιν συγχωνεύσεως της Συρίας με την Αίγυπτο. Η Τουρκία, με δεδομένο ότι είχε εκτεταμένα σύνορα με εχθρικές χώρες και ότι η Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία προμηθευόταν εξοπλισμό κυρίως από τους Σοβιετικούς, προσπαθούσε να βρει περιφερειακή στήριξη, επειδή φοβόταν μήπως απομονωθεί από τους δυτικούς συμμάχους. Η πιθανότητα αποχώρησης της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ και η συγκρότηση φιλικού μετώπου ανάμεσα στην Ελλάδα, την Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία και τη Γιουγκοσλαβία θα απέκοπτε την Τουρκία γεωγραφικά από τους εταίρους της στο ΝΑΤΟ, γεγονός που δεν μπορούσε να αφήσει να συμβεί.¹⁶⁴

Η ελληνική πλευρά, αντιστοίχως, είχε απομονωθεί διπλωματικά στα τέλη του 1958, καθώς η στροφή της προς τις αραβικές χώρες δεν της πρόσφερε αρκετή στήριξη για να επιτύχει τους στόχους της. Επιπλέον, οι προσπάθειές της να επιλύσει το Κυπριακό μέσω του ΟΗΕ όχι μόνο δεν ευοδώθηκαν, αλλά την οδήγησαν και σε ρήξη με τους εταίρους της στο ΝΑΤΟ. Εκτός των ανωτέρω, η Ελλάδα είχε βρεθεί σε αδιέξοδο λόγω της εφαρμογής του σχεδίου Μακμίλλαν. Έτσι, αναγκάστηκε να δεχτεί τη διενέργεια διμερών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία. Η Βρετανία από την πλευρά της δήλωσε ότι θα έκανε αποδεκτή μια ελληνοτουρκική συμφωνία για το Κυπριακό, αρκεί να διατηρούσε τη στρατιωτική της παρουσία στο νησί.¹⁶⁵

---

¹⁶² Οι ΗΠΑ προκειμένου να ενισχύσουν την άμυνά τους έναντι της ΕΣΣΔ επιδίωκαν τη συνεργασία των χωρών που συνόρευαν με τη Σοβιετική Ένωση και, γι' αυτό, δημιουργήθηκε το 1955 το Σύμφωνο της Βαγδάτης μεταξύ της Τουρκίας, του Ιράκ, του Ιράν, του Πακιστάν και της Βρετανίας, με τις ΗΠΑ να έχουν θέση παρατηρητή. Μετά την υπογραφή του Συμφώνου αυτού ενισχύθηκε ο γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Βλ. Ι. Στεφανίδη, *Ασύμμετροι εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2005, σελ. 74-75 και Ε. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 308.

¹⁶³ Ε. Zürcher, *ό.π.*, σελ. 309.

¹⁶⁴ Κ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2005, σελ. 147 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 144.

¹⁶⁵ Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 144 και Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα-Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 131-132.

Μετά από προκαταρκτικές επαφές, πραγματοποιήθηκαν οι σύντομες σχετικά διαπραγματεύσεις στη Ζυρίχη με επικεφαλής τους πρωθυπουργούς Ελλάδας και Τουρκίας αντίστοιχα από τις 5 έως τις 11 Φεβρουαρίου 1959. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, για να απομακρυνθούν σκέψεις των συμμετεχόντων για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ή για διχοτόμηση του νησιού, πρότυπο για τη συγγραφή της συμφωνίας ήταν η συνθήκη ιδρύσεως της Αυστρίας, στο άρθρο 4 της οποίας απαγορευόταν η ένωσή της με τη Γερμανία.¹⁶⁶

Μετά την υπογραφή των Συμφωνιών της Ζυρίχης, ακολούθησε δεύτερη διάσκεψη στο Λονδίνο από τις 17 έως τις 19 Φεβρουαρίου 1959, στην οποία συμμετείχαν Βρετανοί, Έλληνες και Τούρκοι της Κύπρου. Εκπρόσωπος της ελληνικής πλευράς ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ενώ της τουρκοκυπριακής ο Φαζίλ Κιουτσούκ. Σκοπός της διάσκεψης αυτής ήταν να διακανονιστούν θέματα που αφορούσαν τη Βρετανία και να υπογραφούν επίσημα όλες οι Συμφωνίες της Ζυρίχης. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, παρόλο που εξέφρασε επιφυλάξεις για κάποια σημεία των Συμφωνιών, τελικώς τις υπέγραψε. Στο Λονδίνο υπεγράφη η βασική διάρθρωση του μελλοντικού συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας και Πρωτόκολλο για την παραμονή δύο βρετανικών βάσεων στο νησί. Επίσης, συμφωνήθηκε η Συνθήκη Συμμαχίας μεταξύ Κύπρου, Τουρκίας και Ελλάδας, καθώς και η Συνθήκη Εγγυήσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας από τη Βρετανία, την Ελλάδα και την Τουρκία.¹⁶⁷

Στη συνέχεια, προκειμένου να εκπονηθεί σχέδιο συντάγματος, συστήθηκε Μεικτή Συνταγματική Επιτροπή, η οποία περάτωσε το έργο της την 6η Απριλίου 1960. Η υπογραφή των τελικών πράξεων δημιουργίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς και του Συντάγματος έγινε την 16η Αυγούστου 1960. Πρώτος πρόεδρος του

---

¹⁶⁶ Ν. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981, σελ. 543-546 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 144.

¹⁶⁷ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Β' Τόμος, Αθήνα, 1981, σελ. 207-220 και Άγ. Συρίγος, ό.π., σελ. 144.

νεοσυσταθέντος κράτους έγινε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ενώ αντιπρόεδρος ο Φαζίλ Κιουτσούκ. Η βάση των ρυθμίσεων του Συντάγματος του 1960 ήταν ο κοινοτισμός. Ο κρατικός σχεδιασμός διασφάλιζε τη συμμετοχή και των δύο κοινοτήτων. Έτσι, το Σύνταγμα ήταν το νομικό και πολιτικό πλαίσιο μιας δικοινοτικής κοινωνίας.¹⁶⁸

Αποτιμώντας τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, πρέπει να τονιστεί ότι ήταν προϊόν αμοιβαίου διπλωματικού συμβιβασμού της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Βρετανίας. Η Ελλάδα υπογράφοντας τις Συμφωνίες απέκλειε την ιδέα της ενώσεως, που αποτελούσε τον σκοπό της δράσης της ΕΟΚΑ, ενώ η Τουρκία την ιδέα της διχοτόμησης της νήσου. Η Βρετανία, από την άλλη πλευρά, θα διατηρούσε πλέον στο νησί μόνο στρατιωτικές βάσεις και έπρεπε να παραδώσει το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους στην Κυπριακή Δημοκρατία. Οι Ελληνοκύπριοι αισθάνονταν ότι δεν εκπληρώθηκαν οι εθνικοί πόθοι τους, σε αντίθεση με τους Τουρκοκύπριους που ήταν ικανοποιημένοι και ήθελαν να περιφρουρήσουν τα κεκτημένα των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.¹⁶⁹

Με την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και την (προσωρινή) διευθέτηση του Κυπριακού, που ήταν ένα σημείο τριβής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, έγινε η έναρξη μιας προσπάθειας αναθέρμανσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, καθώς πλέον οι δύο κυβερνήσεις είχαν τη δυνατότητα να συζητήσουν θέματα αμιγώς διμερή. Έτσι, το Μάιο του 1959 ο έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής με τον υπουργό Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ πραγματοποίησαν επίσημη επίσκεψη στην Άγκυρα.¹⁷⁰

Η ελληνική κυβέρνηση είχε ως σκοπό να οικοδομηθεί ξανά κλίμα εμπιστοσύνης στην ομογένεια, στους κόλπους της οποίας ήταν πολύ έντονη η ψυχολογία εξόδου από τα

---

¹⁶⁸ P. Polyviou, *Cyprus: Conflict and Negotiation 1960-1980*, Λονδίνο: Duckworth, 1980, σελ. 18-20 και 22.

¹⁶⁹ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 145.

¹⁷⁰ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα-Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 153-157.

πατρογονικά εδάφη μετά τα Σεπτεμβριανά. Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία επιθυμούσε να διευρύνει τις συμφωνίες για το Κυπριακό και σε θέματα που αφορούσαν τις διμερείς σχέσεις.¹⁷¹ Με εισήγηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, δύο διπλωμάτες, ο Έλληνας πρέσβης Δημήτρης Μπίτσιος και ο Τούρκος ομόλογός του Ζεκί Κουνεράλπ, συναντήθηκαν αρχικά στην Αθήνα και στη συνέχεια στην Άγκυρα και υπέβαλαν την 4η Αυγούστου 1959 έκθεση, στην οποία κατέγραψαν τις διαφορές που υπήρχαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία και πρότειναν λύσεις.¹⁷² Οι προτάσεις τους θα συζητούνταν κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψης του Μεντερές το φθινόπωρο του 1959 στην Αθήνα, επίσκεψη που τελικώς δεν υλοποιήθηκε, λόγω προβλημάτων στο εσωτερικό της Τουρκίας.¹⁷³

Ένα βασικό σημείο της έκθεσης ήταν η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία, με την ελληνική πλευρά να αναπτύσσει λεπτομερώς τα προβλήματά της. Εθίγη το καθεστώς των ελλήνων υπηκόων στην Κωνσταντινούπολη, οι αποζημιώσεις για τις ελληνικές περιουσίες που είχαν καταστραφεί κατά τα Σεπτεμβριανά και η διάλυση του σωματείου «Ελληνική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως».¹⁷⁴ Επιπλέον, συζητήθηκε το εκκρεμές ήδη από το 1912 θέμα της κατοχύρωσης των περιουσιών ελληνικών ιδρυμάτων στην Κωνσταντινούπολη και η άρση των περιορισμών του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Σημειωτέον ότι, παρόλο που ο τουρκικός τύπος είχε μειώσει την ανθελληνική προπαγάνδα, οι τουρκικές αρχές δεν είχαν διαφοροποιήσει την στάση τους έναντι των

---

¹⁷¹ Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 147.

¹⁷² Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 507. Η κοινή αυτή έκθεση δημοσιεύθηκε το 1997 με δύο ξεχωριστές εκδόσεις, μία στην Τουρκία και η δεύτερη στην Ελλάδα. Βλ. Z. Kunalalp, *İkili Rapor-Rapport des deux*, Türkiye İle Yunanistan Arasında Muallakta Bulunan Meseleler Hakkında Hal Sureti Teklif Etmekle Mükellef Türk-Yunan İkili Komitesi Çalışmaları (Mayıs-Ağustos 1959), Isis Istanbul, 1997 και Κ. Καραμανλή, *Αρχείο*, Τόμος 4, 1997, σελ. 119-122.

¹⁷³ Αι. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 275. Όσον αφορά τα εσωτερικά προβλήματα της κυβέρνησης Μεντερές: Η ανωτέρω κυβέρνηση γρήγορα μεταμορφώθηκε σε μια αυστηρά αυταρχική εξουσία. Ήδη από το 1957 μαινόταν ο πόλεμος της κυβέρνησης κατά της αντιπολίτευσης. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την εναντίωση της κεμαλικής ελίτ και του στρατού στην κυβέρνηση Μεντερές. Βλ. Η. Bozarslan, *Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας*, Αθήνα: Σαββάλας, 2004, σελ. 74-75.

¹⁷⁴ Αγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 147.

Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι συνέχιζαν να γίνονται αποδέκτες απελάσεων και βαρύτατων ποινών.¹⁷⁵

Όσον αφορά το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ένα θεσμό πολύ σημαντικό για την Ορθοδοξία, υπογραμμίστηκαν από την ελληνική πλευρά οι δυσκολίες που δημιουργούσε η τουρκική κυβέρνηση τόσο στα ταξίδια στο εξωτερικό μελών της Ιεράς Συνόδου όσο και στις επισκέψεις άλλων Εκκλησιών στο Φανάρι. Σημαντική ήταν και η απόδοση στο Πατριαρχείο ναών που είχε καταλάβει ο Παπα-Ευθύμ,¹⁷⁶ ο οποίος υποστηριζόταν από την τουρκική κυβέρνηση. Επιπλέον, τέθηκε το ζήτημα των δεσμευμένων ακινήτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καθώς και της οικοδόμησης κατεστραμμένου από το 1942 συγκροτήματος γραφείων του Πατριαρχείου.¹⁷⁷

Απαντώντας στα θέματα που έθεσε η ελληνική κυβέρνηση για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Τούρκος πρωθυπουργός επεσήμανε ότι πάντοτε αντιμετώπιζε με ευμένεια το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις ανάγκες του. Εκτός τούτων, τόνισε ότι κανένας ορθόδοξος ναός δεν κατεδαφίστηκε στις πρόσφατες ρυμοτομικές αλλαγές της Κωνσταντινούπολης, γεγονός που αποτελούσε απόδειξη της ανεξιθρησκίας στην Τουρκία. Βλέποντας ο Μεντερές την αντίδραση της διεθνούς κοινής γνώμης στην καταστροφή ορθόδοξων ναών της Κωνσταντινούπολης, κατάλαβε τη σημασία που είχε το Οικουμενικό Πατριαρχείο για τη χώρα του και σταμάτησε τη ρητορική εναντίον του.¹⁷⁸

Οι δύο πλευρές ασχολήθηκαν και με τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης. Οι αξιώσεις του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών επικεντρώθηκαν στο θέμα της

---

¹⁷⁵ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 148 και Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα-Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 153-154.

¹⁷⁶ Ο Ευθύμιος Καραχισαρίδης, γνωστός ως παπα-Ευθύμ, ήταν ποντιακής καταγωγής σχισματικός κληρικός και επικεφαλής της τουρκορθόδοξης εκκλησίας. Στόχος του ήταν η απόσπαση των ελληνορθόδοξων της Τουρκίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά και η επισκίαση του Πατριαρχείου.

¹⁷⁷ Δ. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, σελ. 167-168 και Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 147-148.

¹⁷⁸ Δ. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, σελ. 168-169.

εκπαίδευσης. Η τουρκική πλευρά ήγειρε και θέμα μετονομασίας της μειονότητας, η οποία θα έπρεπε να λέγεται τουρκική κι όχι μουσουλμανική.¹⁷⁹

Αντικείμενο της έκθεσης Μπίτσιου-Κουνεράλπ ήταν και θέματα, όπως η εφαρμογή της μορφωτικής συμφωνίας του 1951, η αλιεία στο Αιγαίο, το εμπορικό ισοζύγιο Ελλάδας-Τουρκίας και οι ευρισκόμενες στη μικρασιατική ακτή περιουσίες Ελλήνων της Δωδεκανήσου. Πάντως, τα πορίσματα της έκθεσης Μπίτσιου-Κουνεράλπ δεν είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα. Εναπόκειτο στη διακριτική ευχέρεια της κάθε μιας από τις δύο κυβερνήσεις το εάν θα τα υιοθετούσε ή όχι, η δε υιοθέτηση δεν ήταν αναγκαίο να γίνει με τυπική πράξη.¹⁸⁰

Ο επίσημος διάλογος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας διεκόπη προσωρινά λόγω της ανατροπής της κυβέρνησης Μεντερές από στρατιωτικό πραξικόπημα το Μάιο του 1960. Όμως, η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε ως θετικό δείγμα για το μέλλον της ελληνικής μειονότητας της Τουρκίας την προθυμία του στρατιωτικού καθεστώτος να οδηγήσει σε δίκη την κυβέρνηση Μεντερές για τα γεγονότα της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955 κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.¹⁸¹ Μάλιστα, τον Οκτώβριο του 1960 ο νέος Τούρκος υπουργός Εξωτερικών, Σελίμ Σαρπέρ, επισκέφτηκε την Ελλάδα, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο τη βούληση της κυβέρνησής του να απομακρύνει οποιαδήποτε παρεξήγηση και να συνεχίσει τη συνεργασία των δύο χωρών.¹⁸²

Παρόλο που υπήρχε καλό κλίμα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, δεν υπήρξε ουσιαστική βελτίωση στη θέση της ελληνικής μειονότητας. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να φέρει σε συνομιλία την έκθεση των δύο διπλωματών, αλλά δεν τα

---

¹⁷⁹ Αλ. Αλεξανδρής, -Αθ. Παρέσογλου, «Μουσουλμανικές μειονότητες στα Βαλκάνια», στο *Βαλκάνια, Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, επιμέλεια Βερέμης Θ., Αθήνα: Γνώση, 1995, σελ. 816-819 και Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα-Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 171-175.

¹⁸⁰ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 508.

¹⁸¹ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 276.

¹⁸² Al. Alexandris, ό.π., σελ. 276.

κατάφερε, καθόσον δεν υπήρξε ανταπόκριση από την πλευρά του νέου στρατιωτικού καθεστώτος της Τουρκίας.

Το στρατιωτικό καθεστώς της Τουρκίας όχι μόνο δεν υιοθέτησε τα πορίσματα Μπίτσιου-Κουνεράλπ για τα ζητήματα της ελληνικής ομογένειας, μερικά από τα οποία ήταν η νομική υπόσταση των κοινοτήτων, η ενίσχυση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η απομάκρυνση του Παπα-Ευθύμ, αλλά και συνέχισε να δυσκολεύει τη ζωή των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Πιο συγκεκριμένα, το 1960 καταργήθηκαν οι κεντρικές ελληνορθόδοξες εφορίες του Σταυροδρομίου, Χαλκηδόνος και Γαλατά, σκοπός των οποίων ήταν ο συντονισμός των ζητημάτων διοίκησης των ομογενειακών ιδρυμάτων κάθε ενορίας. Επιπλέον, το στρατιωτικό καθεστώς απέρριψε το 1962 την αίτηση του Πατριαρχείου για να κτιστεί εκ νέου το καταστραφέν το Σεπτέμβριο του 1941 κατά την πυρκαγιά στο Φανάρι πατριαρχικό μέγαρο.¹⁸³

Τα ελληνοτουρκικά θέματα δεν περιορίζονταν στο μειονοτικό. Την περίοδο 1959-1963, κατά την οποία ήταν σε ύφεση το Κυπριακό, οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας δοκιμάζονταν από μικροεπεισόδια. Για παράδειγμα, το Δεκέμβριο του 1961 Τούρκοι αποβιβάστηκαν στο Καστελόριζο, ενώ το 1962 το ελληνικό πετρελαιοκίνητο «Μαρίτσα» βυθίστηκε από τουρκικό περιπολικό εντός των ελληνικών χωρικών υδάτων.¹⁸⁴

Νέα προσπάθεια για τα ζητήματα της μειονότητας έγινε κατά τη διάρκεια νέου κύκλου διμερών συνομιλιών στην Άγκυρα στις 4-5 Αυγούστου 1962 μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών Ευαγγέλου Αβέρωφ και Φερντινάν Τζεμάλ Ερκίν, δεν ήταν, όμως, κι αυτή επιτυχημένη.¹⁸⁵ Σημειωτέον ότι, ενώ η ελληνική πλευρά δήλωσε ότι θα

---

¹⁸³ Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 508-509.

¹⁸⁴ Αλ. Αλεξανδρή, *ό.π.*, σελ. 509.

¹⁸⁵ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 149.

αντιδρούσε σε περίπτωση νέων ανθελληνικών μέτρων στην Κωνσταντινούπολη, η τουρκική κυβέρνηση έθεσε και νέο ζήτημα των μουσουλμάνων της Ρόδου και Κω.¹⁸⁶

Εξαιτίας της εγκαρδιότητας των ελληνοτουρκικών σχέσεων της περιόδου 1959-1964, το Οικουμενικό Πατριαρχείο μπόρεσε να ξανακερδίσει την εκκλησιαστική επιρροή του μέσα στην Ορθοδοξία. Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο Φανάρι από τον Πατριάρχη της Ρωσίας, Αλέξιο, και της Βουλγαρίας, Κύριλλο. Λίγο καιρό μετά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο συγκάλεσε μια Πανορθόδοξη Συνδιάσκεψη όλων των ορθόδοξων εκκλησιών στη Ρόδο, στην οποία παρόντες ήταν 130 αντιπρόσωποι. Σκοπός της συνδιάσκεψης ήταν να διεκδικήσει εκ νέου το Οικουμενικό Πατριαρχείο την πνευματική ηγεσία της Ορθοδοξίας στο σύγχρονο κόσμο.¹⁸⁷

Π.3. Η κρίση στο Κυπριακό το Δεκέμβριο του 1963, κομβικό σημείο για τη μετέπειτα μοίρα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης

Το περιεχόμενο των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου αποτέλεσε τροχοπέδη για τη λειτουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας κι έτσι η συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων υπό την Δημοκρατία αυτή διήρκεσε μόνο τρία χρόνια. Το νέο κράτος βασιζόταν σε ένα Σύνταγμα που δεν εναπόκειτο σε τροποποιήσεις και δεν είχε τη δυνατότητα να λειτουργήσει ανεξάρτητα, εφόσον εξαρτιόταν από τις τρεις Εγγυήτριες Δυνάμεις. Είχε συμφωνηθεί ότι η Ελλάδα, η Βρετανία και η Τουρκία θα τηρούσαν από κοινού τις εγγυήσεις και, σε περίπτωση μη κοινής δράσης, καθεμιά μπορούσε να ενεργήσει

---

¹⁸⁶ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 508.

¹⁸⁷ Αl. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 277-278.

μονομερώς. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι αυτό το σημείο της συμφωνίας θα αποτελούσε το νομικό έρεισμα για την τουρκική εισβολή λίγα χρόνια αργότερα.¹⁸⁸

Βασικό σημείο τριβής μεταξύ της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας ήταν η ποσόστωση στη στελέχωση της δημόσιας διοίκησης, όπου βάσει του άρθρου 123 του κυπριακού συντάγματος οι Τουρκοκύπριοι έπρεπε να καταλαμβάνουν το 30% των θέσεων, χωρίς πάντοτε να έχουν ικανούς υποψηφίους. Σοβαρή δυσλειτουργία δημιουργούνταν και από το δικαίωμα οριστικής αρνησικυρίας, που είχε παραχωρηθεί τόσο στον Ελληνοκύπριο Πρόεδρο όσο και στον Τουρκοκύπριο Αντιπρόεδρο. Το δικαίωμα αυτό μπορούσε να ασκηθεί ξεχωριστά από τον καθένα ή από κοινού, η δε άσκησή του ακύρωνε τη λήψη αποφάσεων σε θέματα εξωτερικών υποθέσεων, άμυνας και ασφάλειας, όπως προβλεπόταν στα άρθρα 50 και 51 του κυπριακού Συντάγματος.¹⁸⁹

Οι αξιώσεις που προέβαλαν οι Τουρκοκύπριοι και η άσκηση του δικαιώματος αρνησικυρίας από μέρους τους δημιούργησαν σοβαρές δυσκολίες στη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Ενδεικτικά αναφέρεται το πρόβλημα στην ψήφιση μιας κατηγορίας νόμων, όπως ήταν οι νόμοι περί φορολογίας και περί δήμων, όπου χρειαζόταν ξεχωριστή πλειοψηφία βουλευτών ανά κοινότητα. Το 1961 οι Τουρκοκύπριοι αρνήθηκαν να ψηφίσουν νόμο για τη φορολογία εισοδήματος, με αποτέλεσμα να παρουσιαστούν προβλήματα στο κράτος από έλλειψη πόρων. Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές δήλωσαν ότι καταψήφισαν το φορολογικό νομοσχέδιο για να δείξουν την αντίδρασή τους στη μη εφαρμογή των όρων του συντάγματος του 1960 για τους χωριστούς δήμους. Δυσκολίες δημιουργήθηκαν και με την απόφαση για την

---

¹⁸⁸ E. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 310-311.

¹⁸⁹ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 150-151.

ίδρυση κυπριακού στρατού με μεικτές μονάδες, την οποία απέρριψε ο Τουρκοκύπριος Αντιπρόεδρος, ασκώντας το δικαίωμα της αρνησικυρίας.¹⁹⁰

Αλλά και ο πρόεδρος της Κύπρου, Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, διατάζει με τις οποίες διαφωνούσε δεν τις έθεσε σε εφαρμογή, υπονομεύοντας έτσι ένα Σύνταγμα που ήταν ήδη δυσλειτουργικό. Χαρακτηριστικά αναφέρεται το ζήτημα των δήμων, που προκάλεσε έντονες ρωγμές στο κυβερνητικό σχήμα και στο οποίο ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είχε εκφραστεί υπέρ της ίδρυσης ενιαίων δήμων.

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι εάν η αποτυχία της Πρώτης Κυπριακής Δημοκρατίας σχετίζεται αποκλειστικά με το γεγονός ότι το εν λόγω Σύνταγμα είχε πολλά προβληματικά σημεία ή αν υπάρχουν κι άλλοι λόγοι που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην έκβαση του Κυπριακού. Ως βασικός λόγος θεωρείται η έλλειψη καλής θέλησης και υπομονής και στις δύο κοινότητες, που, εάν υπήρχε, θα μπορούσε να εφαρμοστεί το κυπριακό Σύνταγμα.¹⁹¹ Επιπλέον, η σύμφωνη γνώμη και των δύο κοινοτήτων σε όλα τα στάδια είναι επιβεβλημένη για να λειτουργήσει ένα κράτος που στηρίζεται στον δικοινοτισμό.¹⁹²

Το Νοέμβριο του 1963 ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος αποφάσισε να προχωρήσει σε αναθεώρηση των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, υποβάλλοντας στον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο και στους πρωθυπουργούς των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων υπόμνημα με συγκεκριμένες προτάσεις, που έμειναν γνωστές ως τα «δεκατρία σημεία του Μακαρίου». Οπωσδήποτε στην απόφασή του ωθήθηκε από τα προβλήματα στην

---

¹⁹⁰ Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974, τόμος Α΄*, Αθήνα: Εστία, 1985, σελ. 27-34 και Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 151.

¹⁹¹ Αλ. Ηρακλείδης, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002, σελ. 81.

¹⁹² Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμειξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 37.

εφαρμογή του Συντάγματος,¹⁹³ αλλά οδηγήθηκε κι από άλλα κίνητρα, για τα οποία είναι δύσκολο κάποιος να αποφανθεί με κατηγορηματικότητα.¹⁹⁴

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος με το εν λόγω υπόμνημα ζήτησε από τους Τουρκοκυπρίους τη διενέργεια διαπραγματεύσεων για την τροποποίηση δεκατριών σημείων του Συντάγματος, που εμπόδιζαν την ομαλή ανάπτυξη του κράτους και την αρμονική συνεργασία των δύο κοινοτήτων. Κάποιες από τις προτάσεις των δεκατριών σημείων, όπως η αναπλήρωση του Προέδρου από τον Αντιπρόεδρο, εάν απουσίαζε ο πρώτος, βελτίωναν τη θέση των Τουρκοκυπρίων. Επτά, όμως, από τις προτάσεις επεδίωκαν την αναθεώρηση θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος, οι οποίες σύμφωνα με το άρθρο 182 του Συντάγματος έπρεπε να παραμείνουν αμετάβλητες. Αυτές περιελάμβαναν το δικαίωμα αρνησικυρίας του Προέδρου και του Αντιπροέδρου στο νομοθετικό έργο της βουλής, την ψήφιση νόμων στη βουλή από χωριστές πλειοψηφίες, τους χωριστούς δήμους για Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους στις μεγάλες πόλεις, την ξεχωριστή εκλογή των βουλευτών κάθε κοινότητας, το θέμα των χωριστών δικαστηρίων, τις δυνάμεις ασφαλείας, το ποσοστό συμμετοχής στην αστυνομία και το στρατό.¹⁹⁵

Η Τουρκία απέρριψε τις προτάσεις του Μακαρίου περί τροποποίησης του Συντάγματος χωρίς τη συναίνεσή της, τονίζοντας ότι οι εν λόγω διατάξεις θα μπορούσαν να απαλειφθούν ύστερα από φιλική συνεννόηση.¹⁹⁶ Και η ελληνική κυβέρνηση δεν συμφωνούσε με τις προτάσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, καθώς δεν ήθελε να διακινδυνεύσει να χειροτερεύσουν οι σχέσεις της με την Τουρκία, γεγονός που

---

¹⁹³ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 151. Για το πλήρες κείμενο των 13 σημείων του Μακαρίου βλ. Ν. Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, Β' Έκδοση, Τόμοι Ι & ΙΙ, Αθήνα: Εστία, 2000, σελ. 589-610.

¹⁹⁴ Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση των πιθανών κινήτρων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου βλ. Αλ. Ηρακλείδη, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002, σελ. 87-97.

¹⁹⁵ Άγ. Συρίγος, *ό.π.*, σελ. 152 και Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, Τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985, σελ. 83-85.

¹⁹⁶ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 196-199.

θα δυσχέραινε τη θέση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, καθώς και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Πίστευε η ελληνική πλευρά ότι αναθεώρηση των διατάξεων του συντάγματος θα ερχόταν, μόνο εφόσον συμφωνούσαν τα ενδιαφερόμενα μέλη.¹⁹⁷ Από την πλευρά τους οι Τουρκοκύπριοι δεν ήταν διατεθειμένοι να συζητήσουν οποιαδήποτε τροποποίηση του συντάγματος, καθόσον φοβούνταν ότι θα οδηγούνταν σε απώλεια των αυξημένων δικαιωμάτων τους.

Η στάση της Βρετανίας ήταν τουλάχιστον διφορούμενη.¹⁹⁸ Από τη μια πλευρά παρουσιαζόταν αρνητική σε οποιαδήποτε μεταβολή του συμβατικού καθεστώτος, από την άλλη, όμως, δεν επιδεχόταν ουδεμία αμφισβήτηση ότι ο βρετανός ύπατος αρμοστής στην Κύπρο, Άρθουρ Κλαρκ, είχε ενθαρρύνει την υποβολή των 13 σημείων και είχε μάλιστα προβεί σε διορθώσεις επί των προτάσεων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.¹⁹⁹

Ο Μακάριος υποστήριζε ότι η αναθεώρηση του Συντάγματος ήταν μονόδρομος για την Κυπριακή Δημοκρατία, αποδείχθηκε, όμως, η υποβολή των δεκατριών σημείων λανθασμένη ενέργεια, ιδίως τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και χωρίς τη συναίνεση της Ελλάδος.

Στις 21 Δεκεμβρίου 1963 συνέβη ένα επεισόδιο, ένα ασήμαντο περιστατικό στη Λευκωσία, που δυναμίτισε ακόμα περισσότερο την ήδη τεταμένη ατμόσφαιρα, οδηγώντας σε αιματηρή σύγκρουση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων σε όλο το νησί. Ελληνοκύπριοι αστυνομικοί ανταπέδωσαν τα πυρά σε μια ομάδα

---

¹⁹⁷ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Β' Τόμος, Αθήνα, 1981, σελ. 316-329.

¹⁹⁸ Αν. Φάντης, *Κυπριακό 1960-1974: Αναζητώντας την Αλήθεια: Μέρος Α', (1960-1968)*, Λευκωσία: Ανδρέας Φάντης, 1999, σελ. 95.

¹⁹⁹ Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, και Ευσ. Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974. Μια Ενδοσκόπηση*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987, σελ. 32-33.

Τουρκοκυπρίων, όταν οι δεύτεροι, ύποπτοι για μεταφορά παράνομου οπλισμού, πυροβόλησαν εναντίον τους.²⁰⁰

Το επεισόδιο αυτό πυροδότησε την έκρηξη της διακοινοτικής βίας στην Κύπρο. Οι συγκρούσεις βοήθησαν την τουρκοκυπριακή ηγεσία να εφαρμόσει το σχέδιο που είχε ήδη έτοιμο από τον Σεπτέμβριο του 1963 και στόχευε στη δημιουργία «Κυπριακής Δημοκρατίας εκτός των συμφωνιών της Ζυρίχης». Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, έπρεπε οι Τουρκοκύπριοι να μετακινηθούν σε θύλακες με αμιγώς τουρκοκυπριακό πληθυσμό σε όλο το έδαφος της Κύπρου και δη στη Λευκωσία. Έτσι, Τουρκοκύπριοι κατέλαβαν τα βόρεια τμήματα της Λευκωσίας, θέλοντας να δημιουργήσουν θύλακες υπό τον έλεγχό τους. Η τουρκοκυπριακή ηγεσία πίστευε ότι οι θύλακες ήταν η πρώτη κίνηση για τον εδαφικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων και επιθυμούσε να δείξει ότι δεν μπορούσαν να συμπορευτούν Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι. Αυτή ήταν η πρώτη φάση της άρσεως της διασποράς των Τουρκοκυπρίων σε ολόκληρο το νησί.²⁰¹

Παράλληλα, η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ²⁰² αναπτύχθηκε κατά μήκος της οδού Λευκωσίας-Κυρήνειας, με αποτέλεσμα να απομονωθεί η μία πόλη από την άλλη.²⁰³ Εκτός τούτων, οι Τουρκοκύπριοι, χαρακτηρίζοντας παράνομη και αντισυνταγματική την κυβέρνηση της Κύπρου, αποχώρησαν από αυτή, καθώς και από τις δημόσιες υπηρεσίες. Εγκατέλειψαν την Βουλή των Αντιπροσώπων και δημιούργησαν ατύπως ένα τουρκοκυπριακό νομοθετικό σώμα, που λειτουργούσε παράλληλα με την τουρκική

---

²⁰⁰ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 153 και Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμειξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 45-46. Περισσότερες πληροφορίες για το εν λόγω συμβάν, για το οποίο τα γραφόμενα είναι πολλά και αντιφατικά μεταξύ τους, βλ. R.H. Stephens, *Cyprus a Place of Arms: Power Politics and Ethnic Conflict in Eastern Mediterranean*, London: Pall Mall Press, 1966, σελ. 180 κ.ε.

²⁰¹ Άγ. Συρίγος, ό.π., σελ. 154-155.

²⁰² Με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου προβλεπόταν μεταξύ άλλων και η εγκατάσταση ελληνικής στρατιωτικής δύναμης 950 ανδρών στην Κύπρο (ΕΛ.ΔΥ.Κ), καθώς και τουρκικής δύναμης 650 ανδρών (ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ).

²⁰³ Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, Τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985, σελ. 87-90.

κοινοτική συνέλευση. Οι εξελίξεις αυτές υπονόμεισαν την έννοια του ενιαίου κράτους.²⁰⁴

Οι στρατιωτικές προετοιμασίες των δύο κοινοτήτων δεν κατάφεραν να επιτύχουν τους στρατηγικούς στόχους της κάθε κοινότητας, φανέρωσαν, όμως, ότι και οι δύο πλευρές προετοιμάζονταν για ένοπλη σύγκρουση, με την κατάθεση των δεκατριών σημείων να επιταχύνει τις εξελίξεις. Μετά και τις απειλές της Τουρκίας για στρατιωτική επέμβαση, ήταν άμεσος ο κίνδυνος στρατιωτικής αναμέτρησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Η ελληνική πλευρά ζήτησε τη συνδρομή των ΗΠΑ, τελικά όμως η Βρετανία ανέλαβε το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.²⁰⁵

Η βρετανική κυβέρνηση εισηγήθηκε το διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων μέσω της λεγόμενης «πράσινης γραμμής»,²⁰⁶ καθώς και την ανάθεση στις στρατιωτικές δυνάμεις των Εγγυητριών Δυνάμεων της αποκατάστασης της ηρεμίας και της τάξης. Οι ανωτέρω προτάσεις αποτελούσε την αρχή της διχοτόμησης του νησιού. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος αναγκάστηκε λόγω των συνεχιζόμενων διακοινοτικών εντάσεων, αλλά και της έλλειψης στρατιωτικής βοήθειας από την Ελλάδα, να αποδεχθεί στις 26 Δεκεμβρίου 1963 τις βρετανικές προτάσεις.²⁰⁷ Κατά τον Μακάριο, το σχέδιο της «πράσινης γραμμής» ήταν ένα πρακτικό σχέδιο για να διευκολυνθεί εκείνη τη στιγμή η διατήρηση της ανακωχής,²⁰⁸ η ιστορία, όμως, τον διέψευσε.

Στη συνέχεια, ο απεσταλμένος της βρετανικής κυβέρνησης, Ντάνκαν Σάντις, πέτυχε τη συναίνεση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου για τη σύγκληση Πενταμερούς Διάσκεψης

---

²⁰⁴ Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμιξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 48-49.

²⁰⁵ Αγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 153-154.

²⁰⁶ Ονομάστηκε έτσι, διότι ο βρετανός επικεφαλής της ειρηνευτικής δυνάμεως έσυρε με πράσινο μολύβι πάνω στο χάρτη τη γραμμή, μέσω της οποίας διαχωριζόταν η ελληνοκυπριακή και η τουρκοκυπριακή κοινότητα του νησιού. Βλ. Ν. Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985 και Α. James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, Νέα Υόρκη: Palgrave, 2002, σελ. 66-67.

²⁰⁷ Γ. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σελ. 47.

²⁰⁸ Γ. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σελ. 48.

στο Λονδίνο στις 15 Ιανουαρίου 1964, με στόχο την αποκατάσταση της ειρήνης στο νησί, αλλά και τη διερεύνηση των εξελίξεων στο Κυπριακό. Στη Διάσκεψη θα συμμετείχαν οι τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, καθώς και αντιπρόσωποι των δύο κοινοτήτων του νησιού.²⁰⁹

Η Πενταμερής Διάσκεψη ουσιαστικά εκκινεί την επόμενη φάση στην εξέταση του Κυπριακού. Η χρονική περίοδος από τον Ιανουάριο του 1964 έως και τον Αύγουστο του ίδιου έτους χαρακτηρίζεται από έντονη διπλωματική δραστηριότητα. Τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1963 οδήγησαν σε μια κατάσταση εύθραυστη, της οποίας η αντιμετώπιση απασχόλησε πολλούς διεθνείς παράγοντες.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος αποδέχθηκε τη συμμετοχή αντιπροσωπείας των Ελληνοκυπρίων στην Πενταμερή Διάσκεψη, ελπίζοντας στην αναθεώρηση του Συντάγματος και στην καταγγελία των Συνθηκών Εγγύησης και Συμμαχίας. Σε περίπτωση αποτυχίας, ο Μακάριος θα οδηγούνταν σε διεθνοποίηση του Κυπριακού, προσβλέποντας σε μια ευνοϊκή ρύθμιση του θέματος από τον ΟΗΕ.²¹⁰

Τελικώς φάνηκε ότι δεν επρόκειτο να υπάρξει συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών. Οι προτάσεις των Ελληνοκυπρίων για αναθεώρηση του Συντάγματος και κατάργηση των Συνθηκών Εγγύησης και Συμμαχίας, με παράλληλες διαβεβαιώσεις προς τους Τουρκοκυπρίους για κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους, δεν έγιναν δεκτές από την τουρκοκυπριακή πλευρά, η οποία αντέταξε μεταξύ άλλων τη δημιουργία χωριστού αυτόνομου τουρκοκυπριακού κράτους και τη μετακίνηση πληθυσμών. Η ελληνοτουρκική πλευρά με τη σειρά της απέρριψε τις αντιπροτάσεις των

---

²⁰⁹ Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμειξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 48.

²¹⁰ Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985, σελ. 102-103.

Τουρκοκυπρίων, καθώς πίστευε ότι οδηγούσαν στη δημιουργία δύο χωριστών κρατών στην Κύπρο.²¹¹

Η βρετανική κυβέρνηση πρότεινε την εγκαθίδρυση διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης στο νησί, την προσχώρηση της Κύπρου στο ΝΑΤΟ και την εθελούσια μετακίνηση πληθυσμών. Ήταν φυσικό επακόλουθο να απορριφθεί η πρόταση αυτή από την ελληνοκυπριακή πλευρά, καθώς περιείχε διχοτομικές διατάξεις και περιόριζε την εξουσία της κυπριακής κυβέρνησης.²¹²

Στο σημείο αυτό, σε μια προσπάθεια να αποτραπεί η αποτυχία της Διάσκεψης, κάνει την εμφάνισή του ο αμερικανικός παράγοντας μέσω του Υφυπουργού Εξωτερικών, Τζωρτζ Μπωλλ, ο οποίος ήταν ο συντάκτης του νέου σχεδίου που υποβλήθηκε στις 31 Ιανουαρίου 1964 και είναι γνωστό ως το αγγλοαμερικανικό σχέδιο.²¹³ Οι βασικές προβλέψεις του σχεδίου ήταν αφενός η εγκατάσταση στην Κύπρο μιας ειρηνευτικής δύναμης, που θα προερχόταν από τα κράτη του ΝΑΤΟ και θα τελούσε υπό βρετανική διοίκηση και αφετέρου ο διορισμός ενός μεσολαβητή για τη διευθέτηση των διαφορών με πνεύμα αμοιβαίων συμβιβασμών. Επιπλέον, προβλεπόταν πολιτική καθοδήγηση του διοικητή της ειρηνευτικής δύναμης από μια διακυβερνητική επιτροπή με έδρα το Λονδίνο.²¹⁴

Τελικώς, το γεγονός ότι στην διακυβερνητική επιτροπή με έδρα το Λονδίνο δεν προβλεπόταν αντιπροσώπευση από την κυπριακή κυβέρνηση, καθώς και το ότι δεν ήταν σαφείς οι αρμοδιότητές της, οδήγησε τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στην απόρριψη του αγγλοαμερικανικού σχεδίου στις 4 Φεβρουαρίου 1964. Επιπροσθέτως, η κυπριακή

---

²¹¹ Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985, σελ.102-105.

²¹² Γ. Τενεκίδης, «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης, Αθήνα: Εστία, 2000, σελ. 236.

²¹³ Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμειξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 58.

²¹⁴ Γ. Τενεκίδης, ό.π., σελ. 236-238 και Γ. Κρανιδιώτης, ό.π., σελ. 67.

κυβέρνηση υποστήριζε ότι δεν αντιτίθετο στην ιδέα εγκατάστασης μιας διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης στο νησί, πίστευε, όμως, ότι η πρωτοβουλία έπρεπε να ανήκει στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.²¹⁵

Σε μια προσπάθεια να καμφθούν οι ενστάσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς και με δεδομένη την επιθυμία των ΗΠΑ να αποφευχθεί η παραπομπή του ζητήματος στον ΟΗΕ, υπεβλήθησαν στις 12 και 14 Φεβρουαρίου 1964 δύο νέα τροποποιητικά σχέδια στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο από τον αμερικανό Υφυπουργό Εξωτερικών, Τζωρτζ Μπωλλ, σε επίσκεψη του τελευταίου στη Λευκωσία. Το τελικό σχέδιο του Μπωλλ προέβλεπε την Κύπρο ως έδρα της διακυβερνητικής επιτροπής που θα καθοδηγούσε το διοικητή της ειρηνευτικής δύναμης. Επιπλέον, αντιπρόσωπος του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ θα εκτελούσε χρέη ουδέτερου προέδρου, ενημερώνοντας για τα τεκταινόμενα το διεθνή οργανισμό.²¹⁶

Το νέο σχέδιο του Μπωλλ μπορεί να βρισκόταν πιο κοντά στη βούληση της κυπριακής κυβέρνησης σε σχέση με το πρώτο, εξακολουθούσε, όμως, να απέχει σε σημαντικό βαθμό από δύο θεμελιώδη δεδομένα που έθετε η Κυπριακή Δημοκρατία ως προαπαιτούμενα. Το πρώτο ήταν το ότι η ενίσχυση της υπάρχουσας ειρηνευτικής δύναμης στην Κύπρο έπρεπε να γίνει με στρατεύματα υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, ενώ το δεύτερο η αποτροπή κατάλυσης της νόμιμης κυπριακής κυβέρνησης και του ακρωτηριασμού του νησιού. Έτσι, ήταν φυσικό να απορριφθεί και το νέο σχέδιο από την ελληνοκυπριακή πλευρά.²¹⁷

Η παρέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης, μέσω της επιστολής που εστάλη στις 7 Φεβρουαρίου 1964 στα μέλη του ΝΑΤΟ και στην οποία εκφραζόταν η έντονη

---

²¹⁶ Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμειξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 68-69.

²¹⁷ Γ. Κρανιδιώτης, *ό.π.*, σελ. 69.

διαμαρτυρία της για τις επεμβάσεις στο Κυπριακό και η απειλή για παρέμβαση σε περίπτωση τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, ενίσχυσε τη διαπραγματευτική θέση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και βοήθησε στην ανάσχεση των πιέσεων που δεχόταν από το ΝΑΤΟ.²¹⁸

Το ενδεχόμενο ανάμειξης της Σοβιετικής Ένωσης στο Κυπριακό απασχολούσε έντονα τις ΗΠΑ, ήδη από την εποχή της υπογραφής της Συμφωνίας της Ζυρίχης το Φεβρουάριο του 1959, που προέβλεπε την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ και τη διάλυση του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού.²¹⁹ Η Κύπρος, όμως, το Σεπτέμβριο του 1961 προσχώρησε στην Κίνηση των Αδεσμεύτων,²²⁰ ενώ το ΑΚΕΛ ενισχύθηκε.²²¹

Η κρίση που ξέσπασε στην Κύπρο στα τέλη του 1963 ανησύχησε τις ΗΠΑ και σηματοδότησε την ενεργό ανάμειξή τους στο Κυπριακό. Στην πραγματικότητα οι ΗΠΑ έπρεπε να προστατεύσουν τις οδούς διακίνησης του πετρελαίου από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, την ίδια στιγμή που η Σοβιετική Ένωση είχε αναπτύξει έντονη παρουσία στην Ανατολική Μεσόγειο και ιδιαίτερες σχέσεις με τις αραβικές χώρες.²²² Εάν εκδηλωνόταν κρίση στην Κύπρο με την Ελλάδα και την Τουρκία ευρισκόμενες σε κατάσταση πολέμου, θα διαρρηγνυόταν η συνοχή της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ, προσφέροντας την ευκαιρία στη Σοβιετική Ένωση να προωθήσει τα συμφέροντά της ακόμα περισσότερο στην περιοχή. Στο πλαίσιο αυτό, ελήφθησαν

---

²¹⁸ Β. Κουφουδάκης, «Η Κύπρος και οι Υπερδυνάμεις, 1960-1979», στο *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης, Αθήνα: Εστία, 2000, σελ. 368 και Α. Ευδής, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *Ο Μακάριος και οι Σύμμαχοί του*, Αθήνα: Gutenberg, 1972, σελ. 70.

²¹⁹ Το Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ) ιδρύθηκε το 1941 και είναι ο συνεχιστής του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου.

²²⁰ Η Κίνηση των Αδεσμεύτων, που ιδρύθηκε το 1961, είναι μία διεθνής οργάνωση χωρών που η πολιτική τους δεν ευθυγραμμίζεται με την πολιτική των μεγάλων δυνάμεων (ΗΠΑ-Ρωσίας).

²²¹ Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 204-205.

²²² Β. Κουφουδάκης, *ό.π.*, σελ. 365-367.

διπλωματικές πρωτοβουλίες από τον αμερικανό πρόεδρο Τζόνσον, με στόχο να επιτευχθεί λύση στο Κυπριακό εντός του ΝΑΤΟ.²²³

Οι ΗΠΑ και η Βρετανία έπρεπε επειγόντως να αντιμετωπίσουν μια απευκταία πραγματικότητα: την αποτυχία τους να διατηρήσουν το Κυπριακό στους κόλπους του ΝΑΤΟ, καθώς και την επικείμενη προσφυγή της Κύπρου στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Έτσι, αποφάσισαν να υποβληθεί βρετανική προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας πριν από την αναμενόμενη κυπριακή, για να έχουν το λόγο πρώτοι οι Βρετανοί στη συνεδρίαση.²²⁴

Στις 15 Φεβρουαρίου 1964 ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Βρετανίας στον ΟΗΕ, Σερ Πάτρικ Ντην, ζήτησε τη σύγκληση του Συμβουλίου Ασφαλείας, προλαβαίνοντας τον κύπριο συνάδελφό του, Ζήωνα Ρωσσίδη.²²⁵ Λίγες ημέρες αργότερα, στις 4 Μαρτίου του 1964 το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με το ομόφωνο Ψήφισμα 186/1964 αναγνώρισε, πέραν πάσης αμφισβητήσεως, τη νομιμότητα της κυπριακής κυβέρνησης και αποφάσισε τη συγκρότηση ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ στη νήσο για την περιφρούρηση της ειρήνης και της διεθνούς ασφαλείας.²²⁶

Το Ψήφισμα 186/1964 προκάλεσε την αντίδραση της Τουρκίας, η οποία εκφράστηκε αρχικά μέσω βίαιων ενεργειών των Τουρκοκυπρίων.²²⁷ Υπό το φόβο της επαπειλούμενης τουρκικής εισβολής, στις 14 Μαρτίου 1964 συγκλήθηκε εκ νέου το Συμβούλιο Ασφαλείας και εξεδόθη νέο ψήφισμα, το οποίο αποτελούσε επιβεβαίωση του

---

²²³ Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμιξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σελ. 70-71.

²²⁴ Α. James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-64*, Νέα Υόρκη: Palgrave, 2002, σελ. 90-91 και Γ. Κρανιδιώτης, ό.π., σελ. 78.

²²⁵ Γ. Κρανιδιώτης, ό.π., σελ. 79.

²²⁶ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 160.

²²⁷ Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985, σελ. 149.

προηγούμενου ψηφίσματος, καλώντας τα κράτη-μέλη να απέχουν από κάθε επιθετική ενέργεια που θα επιδείνωνε την κατάσταση στο νησί.²²⁸

Οι απειλές της Τουρκίας για στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 1964. Στις αρχές Ιουνίου η ένταση μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας και της Τουρκίας βρισκόταν σε κορύφωση και ήταν πολύ πιθανή η εισβολή.²²⁹ Παράλληλα, η Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας εξουσιοδότησε στις 16 Μαρτίου 1964 την κυβέρνηση Ινονού να στείλει στρατεύματα στην Κύπρο, όταν το έκρινε σκόπιμο.²³⁰

Η.4. Τα γεγονότα προ των απελάσεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης

Στο εσωτερικό της Τουρκίας είχε προκληθεί αναβρασμός, συνεπεία της αδυναμίας της Τουρκίας να προωθήσει την αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού, αλλά και να λύσει το θέμα με στρατιωτικούς χειρισμούς, χωρίς να υπολογίζει σε συμμάχους. Η αντιπολίτευση ζητούσε από την κυβέρνηση Ινονού να σκληρύνει τη στάση της στο Κυπριακό, την ίδια ώρα που ο τουρκικός τύπος κατακλυζόταν από δημοσιεύματα για τις εξελίξεις στο νησί.²³¹ Έτσι, ως μοναδική λύση για την προάσπιση των συμφερόντων των Τουρκοκυπρίων προκρινόταν η λύση του «ομόσπονδου κράτους».²³²

Σε αυτή τη φάση η τουρκική κυβέρνηση χρειαζόταν κάτι που θα της έδινε το πλεονέκτημα στο θέμα της επίλυσης του Κυπριακού και αυτό δεν ήταν άλλο από το να χρησιμοποιήσει την ελληνική μειονότητα ως αντικείμενο διαπραγμάτευσης, για να

---

²²⁸ Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 1985, σελ. 159-160.

²²⁹ Α. Ηρακλείδης, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Σιδέρης Ι., 2002, σελ. 133 και 277-278.

²³⁰ Η. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 43.

²³¹ Η. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 25 και 27-28.

²³² Ι. Ινονού, «Οι δηλώσεις Ινονού», Ακσάμ, 25-1-1965, στο Η. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 30.

εξαναγκάσει την ελληνική κυβέρνηση σε παραχωρήσεις. Αυτή ήταν άλλωστε πάγια τακτική της τουρκικής διπλωματίας. Παράλληλα, η τουρκική κοινή γνώμη ήταν έτοιμη προς αυτή την κατεύθυνση.²³³

Στην υλοποίηση των σχεδίων της κυβέρνησης Ινονού βοήθησε ο τουρκικός τύπος με τα ανθελληνικά δημοσιεύματά του, των οποίων στόχος ήταν να στραφεί η τουρκική κοινή γνώμη προς την ελληνική μειονότητα, δίνοντας στον Τούρκο πρωθυπουργό συναίνεση για να εφαρμόσει την πολιτική του.²³⁴ Με τα ανωτέρω η κυβέρνηση Ινονού ήθελε να προσδώσει μια επίφαση νομιμότητας στις ενέργειές της, αλλά και να πιέσει την Ελλάδα να αναθεωρήσει την πολιτική της έναντι του Κυπριακού, ενημερώνοντάς την για τον κίνδυνο που διέτρεχαν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης.²³⁵

Η Τουρκία, στο πλαίσιο της πολιτικής των αντιποίνων εναντίον των Ελλήνων της Τουρκίας, στις 16 Μαρτίου 1964 κατήγγειλε τη Σύμβαση Εγκατάστασης, Εμπορίου και Ναυτιλίας, η οποία είχε υπογραφεί στις 30 Οκτωβρίου 1930 από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Κεμάλ Ατατούρκ,²³⁶ με το πρόσχημα ότι δεν ανταποκρινόταν πια στις παρούσες συνθήκες. Κύριος εμπνευστής αυτής της απόφασης ήταν ο Ισμέτ Ινονού, ο οποίος είχε υπογράψει το 1923 τη Συνθήκη της Λωζάννης και το 1930 την ελληνοτουρκική Συνθήκη Φιλίας.²³⁷

Σύμφωνα με το άρθρο 36 της Σύμβασης Εγκατάστασης, σε περίπτωση καταγγελίας της από το ένα εκ των συμβαλλομένων μερών, θα έπρεπε να ειδοποιηθεί το άλλο μέρος

---

²³³ H. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 30-31 και Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, 280-281.

²³⁴ H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 33-41 και 74-76.

²³⁵ H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 36-37.

²³⁶ Η Σύμβαση αυτή, βασιζόμενη στην αρχή της αμοιβαιότητας, ωφελούσε σημαντικά τόσο την Τουρκία όσο και την Ελλάδα. Παράλληλα, εξασφάλιζε το δικαίωμα ελεύθερης διέλευσης των τουρκικών εμπορευμάτων μέσα από το ελληνικό έδαφος, χωρίς την πληρωμή δασμών και τελών, γεγονός που αποτελούσε προνόμιο για την Τουρκία. Βλ. H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 62-65.

²³⁷ Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 510.

ένα εξάμηνο πριν από την ημέρα της καταγγελίας. Άρα, η Τουρκία δεν θα μπορούσε να απελάσει τους Έλληνες πριν την παρέλευση εξαμήνου, δηλαδή πριν από τις 16 Σεπτεμβρίου 1964. Με βάση, όμως, το άρθρο 16 της Σύμβασης, εάν συνέτρεχαν λόγοι εθνικής ασφάλειας, τα συμβαλλόμενα μέρη δεν ήταν υποχρεωμένα να ακολουθήσουν τα προβλεπόμενα του άρθρου 36. Σ' αυτό στηρίχθηκε και η κυβέρνηση Ινονού, καθώς δεν ήταν διατεθειμένη να περιμένει έως τη λήξη της προθεσμίας αυτής, για να προχωρήσει στην υλοποίηση της απόφασής της.²³⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι η 16η Μαρτίου 1964 ήταν ημερομηνία με συμβολικό χαρακτήρα, καθώς την ημέρα εκείνη ήταν η 44η επέτειος της απελευθέρωσης της Κωνσταντινούπολης από την εποχή του Απελευθερωτικού Πολέμου, ενώ στις 16 Μαρτίου 1944 είχε αποφασιστεί από την κυβέρνηση Ινονού η κατάργηση του φόρου περιουσίας. Ο Ινονού θα συνέχιζε το καταστροφικό έργο του από το σημείο που είχε μείνει.²³⁹

Αμέσως μετά από την καταγγελία της Σύμβασης Εγκατάστασης οι τουρκικές αρχές, επικαλούμενες λόγους ασφαλείας, άρχισαν τις απελάσεις αρχικά των ταγών της ελληνικής μειονότητας, εκπαιδευτικών, κληρικών και επιχειρηματιών, οι οποίοι είχαν μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Το ότι προτάχθηκαν για να απελαθούν οι οικονομικά δυνατότεροι ήταν ένα συνειδητό σχέδιο της κυβέρνησης Ινονού, για να πλήξει την οικονομική δύναμη που συγκέντρωναν στα χέρια τους οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Στη συνέχεια, το μέτρο των απελάσεων επεκτάθηκε σε όλους τους Έλληνες υπηκόους, ακόμα και στους απλούς ανθρώπους, που δεν απειλούσαν τα

---

²³⁸ H. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 44-46 και 73-74 και Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 165.

²³⁹ H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 44.

συμφέροντα του τουρκικού κράτους.²⁴⁰ Οι απελαθέντες είχαν ελάχιστο χρόνο για να προετοιμαστούν, ενώ μπορούσαν να πάρουν μαζί τους μόνο δύο αποσκευές συνολικού βάρους 40 κιλών και 22 δολάρια σε τουρκικές λίρες. Στόχος αυτών των περιοριστικών μέτρων ήταν να οικειοποιηθεί η Τουρκία την περιουσία των εύπορων Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, αλλά και να διασπείρει το φόβο στα μέλη της ελληνικής κοινότητας.²⁴¹

Καθώς προχωρούσε το μέτρο των απελάσεων και φτάνοντας στον Απρίλιο του 1966, οι κωνσταντινουπολίτες Έλληνες πολίτες ήταν περίπου 500, όλοι άνω των 65 ετών. Εδώ πρέπει να διευκρινιστεί ότι, με βάση τη συνθήκη της Λωζάννης, οι κωνσταντινουπολίτες Έλληνες πολίτες στους οποίους επετράπη η παραμονή στην Τουρκία, είχαν αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα επειδή οι πρόγονοί τους προέρχονταν από τις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος από το 1830 και μετά. Οι γηγενείς αυτοί Κωνσταντινουπολίτες είχαν χαρακτηριστεί ως *etablis* και το 1927 αριθμούσαν 26.431 άτομα.²⁴²

Αμέσως μετά την ανακοίνωση της καταγγελίας της Σύμβασης Εγκατάστασης από την τουρκική κυβέρνηση, διεκόπη κάθε δικαιοπραξία σχετική με αγοραπωλησίες, που τελούνταν στο όνομα Ελλήνων υπηκόων. Υποστηρίχθηκε ότι η ενέργεια αυτή πραγματοποιήθηκε προληπτικά, καθόσον ούτως ή άλλως οι δικαιοπραξίες που αφορούσαν τους Έλληνες υπηκόους θα ακυρώνονταν έξι μήνες αργότερα, όταν θα ετίθετο σε ισχύ η καταγγελία της Σύμβασης. Όμως, έτσι καταπατούνταν το αναφαίρετο δικαίωμα των Ελλήνων υπηκόων στην ιδιοκτησία, που προβλεπόταν στο άρθρο 3 της

---

²⁴⁰ I. Sarioglou, *Turkish Policy towards Greek Education in Istanbul, 1923-1974, Secondary Education and Cultural Identity*, Αθήνα: Hellenic Literary and Historical Archive, 2004, σελ. 197-198.

²⁴¹ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 165 και ΑΙ. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 284.

²⁴² Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 510.

Σύμβασης Εγκατάστασης. Επιπροσθέτως, ύστερα από σχετική εγκύκλιο του Υπουργείου Οικονομικών, ξεκίνησε η εξέταση των οικονομικών εκκρεμοτήτων των Ελλήνων υπηκόων με το τουρκικό δημόσιο, αλλά και ζητήθηκε ενημέρωση για όλους τους τραπεζικούς λογαριασμούς των Ελλήνων, πράγμα που σήμαινε και ταυτόχρονη δέσμευση των χρημάτων τους.²⁴³

Παρόλο που υποστηρίχθηκε από την τουρκική κυβέρνηση ότι δεν συνδεόταν η απόφασή της για καταγγελία της Σύμβασης Εγκατάστασης του 1930 με τις εξελίξεις στην Κύπρο, απώτερος στόχος της Τουρκίας ήταν να εξαναγκάσει την ελληνική κυβέρνηση να προσέλθει με τους δικούς της όρους σε διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό. Έτσι, η κυβέρνηση Ινονού προχώρησε χωρίς καθυστέρηση σε εφαρμογή του μέτρου της απέλασης των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.²⁴⁴

Η τουρκική κυβέρνηση θέλοντας να δώσει μια επίφαση νομιμότητας στις ενέργειές της ισχυρίστηκε ότι οι Έλληνες υπήκοοι ασχολούνταν με παράνομες δραστηριότητες, όπως η παράνομη εξαγωγή συναλλάγματος και η οικονομική ενίσχυση των Ελληνοκυπρίων. Έχοντας φουντώσει τόσο πολύ η προπαγάνδα εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, με τον τύπο να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο σ' αυτό, ήταν λογικό να ανακουφιστεί η τουρκική κοινή γνώμη από την καταγγελία της Σύμβασης Εγκατάστασης του 1930, πιστεύοντας ότι έτσι θα άνοιγε ο δρόμος για την ευημερία της Τουρκίας. Βεβαίως, οι κατηγορίες ήταν εντελώς ανυπόσταστες, καθώς δεν υπήρχαν αποδείξεις για αντιτουρκική δράση των Ελλήνων υπηκόων.²⁴⁵

Επιπλέον, η απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης δεν είχε νομική βάση, διότι η Σύμβαση Εγκατάστασης του 1930 αφορούσε μόνο τους Έλληνες υπηκόους, οι οποίοι

---

²⁴³ H. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 76-77 και 96.

²⁴⁴ H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 73-74.

²⁴⁵ H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 61-64, 78-80 και 86.

εγκαταστάθηκαν στην Τουρκία μετά το 1930. Έτσι, μόνο αυτούς είχε το δικαίωμα να απελάσει η κυβέρνηση Ινονού, καταγγέλλοντας την εν λόγω Σύμβαση, κι όχι την πλειονότητα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι είχαν την ελληνική υπηκοότητα, υπάγονταν στην κατηγορία των *etablis* και το δικαίωμα παραμονής τους στην Κωνσταντινούπολη είχε διευθετηθεί οριστικά, με βάση τη Σύμβαση Ανταλλαγής πληθυσμών που υπεγράφη στις 30 Ιανουαρίου 1923.²⁴⁶

Η 16η Σεπτεμβρίου 1964 ήταν η καταληκτική ημερομηνία που εδόθη στους Έλληνες υπηκόους για να εγκαταλείψουν την Τουρκία. Ο τύπος έδωσε περισσότερη βάση σ' όσους απελάθηκαν λόγω «επιβλαβών ενεργειών», όμως το μεγαλύτερο μεταναστευτικό όγκο αποτελούσαν οι υπόλοιποι Έλληνες. Οι απελαθέντες είχαν κυριευθεί από αισθήματα απελπισίας, φόβου και λύπης, υπήρξαν δε άτομα που δεν κατάφεραν να αντέξουν τις συνθήκες ζωής στην Ελλάδα και αυτοκτόνησαν.²⁴⁷

Όσοι επρόκειτο να απελαθούν, οδηγούνταν υπό τη συνοδεία αστυνομικών στο Γραφείο Ελλήνων του Δ' Τμήματος της Γενικής Ασφάλειας, όπου τους συμπεριφέρονταν όπως στους εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου.²⁴⁸ Κατόπιν, έπρεπε να υπογράψουν ένα έγγραφο, με το οποίο αποδέχονταν ότι είχαν λάβει μέρος σε παράνομες δραστηριότητες,²⁴⁹ ότι έφευγαν από την Τουρκία με δική τους επιθυμία και ότι ανήκαν στο σωματείο «Ελληνική Ένωση της Κωνσταντινούπολης», που κατηγορούνταν για πολιτικές δράσεις εχθρικές προς την Τουρκία. Όσοι αντιδρούσαν,

---

²⁴⁶ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 281.

²⁴⁷ H. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 118.

²⁴⁸ «... Τον τόπο που γεννήθηκες δεν θα τον ξεχάσεις ποτέ...», *Οι απελάσεις του 1964, Μαρτυρίες Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών*, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 77-86.

²⁴⁹ H. Demir,-R. Akar, *ό.π.*, σελ. 85.

οδηγούνταν στο κρατητήριο του Δ' Τμήματος, μέχρι την απόσπαση της συγκατάθεσής τους.²⁵⁰

Το έργο της τουρκικής κυβέρνησης συνεπικουρούσαν και οι οργανώσεις της νεολαίας, οι οποίες άρχισαν εκστρατεία οικονομικού μποϊκοτάζ των ελληνικών επιχειρήσεων. Η εκστρατεία αυτή υποστηρίχθηκε από τον τύπο, όμως δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς δεν βρήκε ανταπόκριση από τους πολίτες και τους επιχειρηματικούς κύκλους της Τουρκίας. Οι οργανώσεις της νεολαίας προσπάθησαν να αναβιώσουν και την εκστρατεία «Πατριώτη, μίλα τουρκικά», όμως κι αυτή είχε πενιχρά αποτελέσματα.²⁵¹

Σημαντικό ρόλο στην έξοδο των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης διαδραμάτισε και η εφαρμογή κάποιων απαγορευτικών διαταγμάτων που έπλητταν το εκπαιδευτικό σύστημα και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα της κωνσταντινουπολίτικης ομογένειας.²⁵² Στο πλαίσιο αυτό, διορίστηκαν στα μειονοτικά σχολεία Τούρκοι υποδιευθυντές, με στόχο να δημιουργούνται παρεμβάσεις από Τούρκους επιθεωρητές για δήθεν παράβαση των εκπαιδευτικών κανονισμών. Ένα άλλο μέτρο ήταν ο μη διορισμός στα ελληνικά σχολεία ομογενών εκπαιδευτικών αποφοίτων ελληνικών παιδαγωγικών ακαδημιών και πανεπιστημίων με το πρόσχημα ότι δεν ήταν επαρκώς κατηρτισμένοι. Συνέπεια αυτών ήταν να περιέλθει με το πέρασμα του χρόνου ο έλεγχος των εκπαιδευτηρίων της ελληνικής μειονότητας στη δικαιοδοσία του τουρκικού κράτους.²⁵³

---

²⁵⁰ I. Sarioglou, *Turkish Policy towards Greek Education in Istanbul, 1923-1974, Secondary Education and Cultural Identity*, Αθήνα: Hellenic Literary and Historical Archive, 2004, σελ. 199, «...Τον τόπο που γεννήθηκες δεν θα τον ξεχάσεις ποτέ...», *Οι απελάσεις του 1964, Μαρτυρίες Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών*, ό.π., σελ. 77-86 και Αl. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 284.

²⁵¹ Η. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 91-95.

²⁵² Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 512-514.

²⁵³ Αl. Alexandris, ό.π., σελ. 286-287 και I. Sarioglou, ό.π., σελ. 197.

Οι διώξεις εναντίον της μειονοτικής εκπαίδευσης οξύνθηκαν τον Απρίλιο του 1964, ύστερα από απόφαση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου να προβεί σε επίσημη καταγγελία των Συνθηκών Εγγύησης και Συμμαχίας του 1959.²⁵⁴ Στο πλαίσιο αυτό η τουρκική κυβέρνηση απαγόρευσε τη λειτουργία του ορφανοτροφείου της Πριγκίπου κι έτσι 163 παιδιά, που φιλοξενούνταν εκεί, βρέθηκαν χωρίς στέγη.²⁵⁵

Επιπροσθέτως, το Υπουργείο Οικονομικών τον Απρίλιο του 1964 ζήτησε ενημέρωση από τις τράπεζες για τις κινήσεις των λογαριασμών των Ελλήνων υπηκόων της Τουρκίας, ενέργεια που αποτέλεσε τον προπομπό της απόφασης της 7ης Μαΐου 1964 για δέσμευση των καταθέσεών τους. Τα χρήματα αυτά συγκεντρώθηκαν σε έναν ειδικό λογαριασμό και τοκίστηκαν με μη προθεσμιακό επιτόκιο, χάνοντας με το πέρασμα του χρόνου μεγάλο μέρος της αξίας τους.²⁵⁶

Τον Απρίλιο του 1964 καταγγέλθηκε από την Τουρκία και η συμφωνία της Άγκυρας του 1952 περί αμοιβαίας καταργήσεως της θεωρήσεως διαβατηρίων, με αποτέλεσμα οι εγκαταστημένοι στην Τουρκία Έλληνες υπήκοοι που βρίσκονταν εκτός Τουρκίας, να μην μπορέσουν να επιστρέψουν και να δεσμευθούν οι περιουσίες τους.²⁵⁷

Με το διάταγμα 6/3801 της 2 Νοεμβρίου 1964, γνωστό ως «καρναμέ» (από την τουρκική λέξη *kararname*=απόφαση), δεσμεύτηκε η κινητή περιουσία των Ελλήνων υπηκόων της Τουρκίας. Το διάταγμα δεν δημοσιεύθηκε στην τουρκική Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, για να μην μπορεί να προσβληθεί στα δικαστήρια.²⁵⁸

---

²⁵⁴ I. Sarioglou, *Turkish Policy towards Greek Education in Istanbul, 1923-1974, Secondary Education and Cultural Identity*, Αθήνα: Hellenic Litterary and Historical Archive, 2004, σελ. 197-198.

²⁵⁵ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 287.

²⁵⁶ Άρ. Αμπατζής, *Μαρμαρωμένη Ρωμοσύνη, Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Λιβάνη, 2005, σελ. 106-107.

²⁵⁷ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 167.

²⁵⁸ Άγ. Συρίγος, ό.π., σελ. 166.

Η τουρκική κυβέρνηση θέλοντας να βελτιώσει τη διαπραγματευτική της θέση στο Κυπριακό άρχισε και πάλι να αυξάνει τις πιέσεις της απέναντι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, καθώς πίστευε ότι το Κυπριακό συνδεόταν άμεσα με το μέλλον της ελληνικής μειονότητας, αλλά και του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Τουρκία.²⁵⁹ Στο πλαίσιο αυτό η Τουρκία εκμεταλλεύθηκε την ευκαιρία που παρουσιαζόταν για να καταγγείλει τις εξωτερικές σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Σημειώνεται ότι το 1964 ήταν όντως ένα έτος με έντονη οικουμενική δραστηριότητα του Φαναρίου λόγω της συνάντησης του Πάπα Παύλου και του Πατριάρχη Αθηνάγορα στα Ιεροσόλυμα.²⁶⁰

Στο πλαίσιο αυτό τέθηκαν σε εφαρμογή περιοριστικά μέτρα εναντίον του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Πιο συγκεκριμένα, από το ακαδημαϊκό έτος 1963-1964 μόνο σε Τούρκους υπηκόους επιτρεπόταν η φοίτηση στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, με ταυτόχρονη απέλαση των μαθητών με ξένη υπηκοότητα. Επιπροσθέτως, η τουρκική κυβέρνηση έκλεισε στις 10 Απριλίου 1964 το πατριαρχικό τυπογραφείο, του οποίου η λειτουργία είχε ξεκινήσει το 1672.²⁶¹ Παράλληλα, έγιναν απελάσεις μελών της Ιεράς Συνόδου με τουρκική υπηκοότητα με την κατηγορία της ανατρεπτικής δράσης, αλλά και ορθόδοξων κληρικών με ελληνική υπηκοότητα.²⁶²

Τα μέτρα κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου προκάλεσαν τη διεθνή κατακραυγή και, γι' αυτό, απευθύνθηκαν εκκλήσεις προς τις τουρκικές αρχές να σεβαστούν τις θρησκευτικές του ελευθερίες. Η Τουρκία από την πλευρά της θέλοντας να διασκεδάσει τις εντυπώσεις καθιστούσε την κοινή γνώμη, μέσω του Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών, Κεμάλ Ερκίν, ο οποίος διαβεβαίωνε ότι τόσο ο θεσμός του Πατριαρχείου όσο και ο ίδιος ο Πατριάρχης δεν θα υφίσταντο πιέσεις. Ωστόσο, ο ανωτέρω Τούρκος

---

²⁵⁹ Al. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992, σελ. 298.

²⁶⁰ Γ.-Σ. Μάμαλος, *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά την περίοδο 1918-1972, Διεθνής Πολιτική και Οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 2011, σελ. 396-397.

²⁶¹ Al. Alexandris, *ό.π.*, σελ. 299.

²⁶² Al. Alexandris, *ό.π.*, σελ. 298-299.

Υπουργός άφηνε να εννοηθεί ότι τα μέτρα λειτουργούσαν ως προειδοποίηση προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Παρά τις διαβεβαιώσεις, υπήρχαν οι υπόνοιες ότι η τουρκική κυβέρνηση είχε επιλέξει για το Οικουμενικό Πατριαρχείο το ρόλο του «αποδιοπομπαίου τράγου».²⁶³

Οι απελάσεις του 1964-1965 αποτέλεσαν κτύπημα όχι μόνο για τους Κωνσταντινουπολίτες Έλληνες υπηκόους, αλλά και για το σύνολο της ομογένειας στην Τουρκία. Παρόλο που υπήρχε κάποιος τυπικός διαχωρισμός, ότι δηλαδή τα 4/5 της ελληνικής μειονότητας είχαν για λόγους ιστορικούς τουρκική και το 1/5 ελληνική ιθαγένεια, υπήρχαν τόσο έντονοι οικογενειακοί και επαγγελματικοί δεσμοί ανάμεσά τους, που στην πράξη οι διωγμοί των ελλήνων υπηκόων ισοδυναμούσαν με ταυτόχρονη έξοδο ενός ίσου αριθμού ομογενών με τουρκική υπηκοότητα (συζύγων, γονέων, τέκνων, εργατών κτλ.).²⁶⁴

Το επόμενο χρονικό διάστημα πλήθαιναν οι ομογενείς που εγκατέλειπαν την Κωνσταντινούπολη, αντιλαμβανόμενοι ότι το μέλλον τους στην Τουρκία ήταν αμφίβολο, γεγονός που επιβεβαίωσε και η εφημερίδα *Cumhuriyet* στις 11 Οκτωβρίου 1964, αναφέροντας ότι «εκτός από τους Έλληνες υπηκόους που εκδιώχθηκαν, 30.000 Τούρκοι υπήκοοι ελληνικής καταγωγής εγκατέλειψαν μόνιμα την Τουρκία».²⁶⁵

Οι Έλληνες υπήκοοι που δεν απελάθηκαν με την κατηγορία της αντιτουρκικής δράσης υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την Τουρκία στις 16 Σεπτεμβρίου 1964, ημερομηνία που έληγε επισήμως η ισχύς της Σύμβασης Εγκατάστασης του 1930. Εκείνη την ημέρα η κυβέρνηση Ινονού ανακοίνωσε μία λίστα με τα άτομα στα οποία εδόθη

---

²⁶³ Γ.-Σ. Μάμαλος, *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά την περίοδο 1918-1972, Διεθνής Πολιτική και Οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 2011, σελ. 401-402.

²⁶⁴ Αλ. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 512.

²⁶⁵ Αλ. Αλεξανδρή, *ό.π.*, σελ. 512.

άδεια παραμονής. Ήταν, όμως, αργά γι' αυτή την ανακοίνωση, διότι πολλοί από αυτούς που συμπεριελήφθησαν σ' αυτό τον κατάλογο είχαν ήδη εγκαταλείψει την Τουρκία.²⁶⁶

---

²⁶⁶ H. Demir,-R. Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σελ. 118-121.

Κεφάλαιο III: Αίτια και συμπεράσματα

III.1. Τα αίτια των διώξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης

Ανέκαθεν οι μειονότητες αποτελούσαν ένα χρήσιμο «εργαλείο» για την ικανοποίηση των πολιτικών-πελατειακών παιχνιδιών των διακρατικών σχέσεων. Σπάνια θεωρούνταν προτέρημα στους κόλπους μιας στενής κοινωνίας, ενώ συνήθως θεωρούνταν απειλή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μη γίνονται προσπάθειες ένταξής τους στο κράτος υποδοχής και να μην μπορεί αυτό να επωφεληθεί από τα θετικά της πολιτισμικής ετερότητας.

Η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία, εν προκειμένω, ήδη αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης το 1923, άρχισε να υφίσταται διάφορα καταπιεστικά μέτρα, τα οποία εντάθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, καθώς η Τουρκία χρησιμοποιούσε τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης ως αντικείμενο διαπραγμάτευσης για να επιτύχει τους στόχους της.

Η επίθεση της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955 εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και οι απελάσεις του 1964 συνδέονταν οπωσδήποτε με το Κυπριακό Ζήτημα, το οποίο ήταν ένα πρόβλημα διεθνές, εξαιρετικά πολύπλοκο και δυσεπίλυτο. Η Κύπρος λόγω της ιστορίας και της στρατηγικής-γεωπολιτικής σημασίας της αποτελούσε χώρο για επεμβάσεις, αναμετρήσεις και διεκδικήσεις τόσο εσωγενών όσο και εξωγενών παραγόντων.²⁶⁷

Τα χρόνια πριν από τα Σεπτεμβριανά η Μεγάλη Βρετανία ήταν αποφασισμένη να διατηρήσει τον έλεγχο της Κύπρου ή τουλάχιστον τη στρατιωτική της βάση στο νησί.

---

²⁶⁷ Μ. Ιωάννου, «Η τριακονταετής θητεία του Κυπριακού στα Ηνωμένα Έθνη» στο *Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, επιμέλεια Χρ. Γιαλλουρίδης-Π. Τσάκωνας, Αθήνα: Σιδέρης, 1999, σελ. 361.

Το γεγονός, μάλιστα, ότι ήδη από τη δεκαετία του 1930 οι Ελληνοκύπριοι ήθελαν να ενωθούν με την Ελλάδα, έφερνε σε αντίθεση τη Μεγάλη Βρετανία με την κυβέρνηση Παπάγου. Ταυτόχρονα επείσθη η Τουρκία από τον Βρετανό υπουργό Εξωτερικών Χάρολντ Μακμίλλαν να αλλάξει την πολιτική της έναντι της Κύπρου και να προβάλλει αξιώσεις. Πιο συγκεκριμένα, ο Μεντερές πίστευε ότι η Κύπρος θα μπορούσε να αποφέρει σημαντικά στρατηγικά και γεωπολιτικά οφέλη στην Τουρκία, αλλά και ότι θα αποσπούσε την προσοχή στο εσωτερικό της χώρας του από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η κυβέρνησή του, στρέφοντας τα εθνικά πάθη στην ελληνική μειονότητα.²⁶⁸ Έτσι, ακολουθήθηκε από την κυβέρνηση Μεντερές, όσον αφορά το Κυπριακό, μια νέα επιθετική πολιτική, στην εφαρμογή της οποίας βοήθησε και ο τουρκικός τύπος προετοιμάζοντας την πολιτική ατμόσφαιρα στην Τουρκία για τις βιαιότητες κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.

Στην πραγματικότητα, το Κυπριακό ήταν για την Τουρκία η ευκαιρία να εξαφανίσει τον ελληνικό πληθυσμό από τη χώρα, πρόθεση που παρουσιάζεται και σε άρθρα του τύπου της εποχής, όπως στο ακόλουθο: «Η Ελλάς εξ αιτίας ενός φιλόδοξου πολιτικού (σ.σ. εννοεί τον Μακάριο) θα απωλέσει και την Κύπρον και το μέγα όφελος το οποίον είχε από τους εν Σταμπούλ Έλληνας υπηκόους...Πρέπει να επωφεληθούμε της ευκαιρίας την οποίαν μας παρέσχεν ο φιλόδοξος Παπανδρέου διότι εάν την απολέσουμεν δυσκόλως θα επανεύρωμεν παρόμοια ευκαιρία».²⁶⁹

Είναι γεγονός ότι η κατάσταση των ελληνοτουρκικών διπλωματικών σχέσεων καθόριζε τη συμπεριφορά των τουρκικών αρχών έναντι της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης. Στην πραγματικότητα, οι μειονότητες μπορούσαν να επιβιώσουν

---

²⁶⁸ Σπ. Βρωνής, *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 635.

²⁶⁹ Αλ. Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 512.

εντός των γειτονικών εθνικών κρατών μόνο εφόσον οι μεταξύ τους σχέσεις ήταν φιλικές. Γι' αυτό, κατά τη διάρκεια ειρηνικών περιόδων, όπως ήταν το χρονικό διάστημα από το 1959 έως το 1964, δηλαδή ανάμεσα στα Σεπτεμβριανά και τις απελάσεις του 1964, η ελληνική μειονότητα αισθανόταν ως ένα βαθμό ασφάλεια και ηρεμία. Δεν είναι τυχαίο ότι δύο κύρια ρεύματα εξόδου από την Κωνσταντινούπολη, τα έτη 1955-1959 και 1964-1967, συνέβησαν κατά τη διάρκεια περιόδων που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις ήταν οξυμένες, βασικός δε λόγος των εντάσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ήταν το Κυπριακό ζήτημα.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το Κυπριακό ζήτημα επηρεάστηκε από διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων από διεθνείς οργανισμούς, όπως τον ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ, την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Άλλος παράγοντας ήταν οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, ενώ τρίτος και πιο σοβαρός ήταν η πολιτική των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης έναντι του προβλήματος αυτού και ο μεταξύ τους μεταπολεμικός ανταγωνισμός. Οι ΗΠΑ κατά την μεταπολεμική περίοδο ήθελαν με τις λύσεις που πρότειναν για το Κυπριακό να ικανοποιήσουν τα στρατηγικά τους συμφέροντα. Έτσι, οι λύσεις αυτές διαστρέβλωναν το Κυπριακό ζήτημα, οι απαιτήσεις της Τουρκίας διαρκώς αυξάνονταν και δημιουργούνταν αστάθεια στη Ν.Α. πτέρυγα του ΝΑΤΟ.²⁷⁰

Οι ΗΠΑ δεν επιθυμούσαν τη διεθνοποίηση του Κυπριακού εξαιτίας των συνεπειών στη συνοχή του ΝΑΤΟ, του φόβου για την εδραίωση της Σοβιετικής Ένωσης στην

---

²⁷⁰ Β. Κουφουδάκης, «Αμερικανική εξωτερική πολιτική και το Κυπριακό πρόβλημα 1960-1991» στο *Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, επιμέλεια Χρ. Γιαλλουρίδης-Π. Τσάκωνας, Αθήνα: Σιδέρης, 1999, σελ. 447.

Ανατολική Μεσόγειο και επειδή γι' αυτούς η στρατηγική σημασία της Τουρκίας ήταν μεγαλύτερη από εκείνη της Ελλάδας.²⁷¹

Το Κυπριακό συνέβαλε στο να χειροτερεύσουν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά την προσφυγή της Ελλάδας στον ΟΗΕ το 1954. Για την Ελλάδα το Κυπριακό εμπεριείχε το δίλημμα ανάμεσα στις πολιτικές, οικονομικές και στρατηγικές ανάγκες της χώρας και τις απαιτήσεις του εθνικισμού. Μετά το 1954, οπότε και προσέφυγε η Ελλάδα στον ΟΗΕ, το Κυπριακό μετετράπη από μια διαμάχη μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και της Αγγλίας σε μια διεθνή διαμάχη ανάμεσα στην Ελλάδα, την Τουρκία, την Αγγλία, τις δύο κυπριακές κοινότητες και εμμέσως τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ.²⁷² Χωρίς αμφιβολία το Κυπριακό και οι προσπάθειες επίλυσής του επηρέασαν καταλυτικά τη συμπεριφορά της Τουρκίας έναντι της ελληνικής μειονότητας.

Ακολούθως, η εφαρμογή των κυπριακών συνταγματικών διατάξεων που πρόεκυψαν από τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου φάνηκε ότι από την αρχή είχε δυσκολίες, γεγονός που επρόκειτο να επηρεάσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπως φάνηκε από την κρίση του Δεκεμβρίου 1963. Οι δεκατρείς προτάσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου όσον αφορά το Σύνταγμα, που υποβλήθηκαν στα τέλη του 1963, απορρίφθηκαν πρώτα από την Τουρκία και στη συνέχεια από τους Τουρκοκύπριους. Με τις διακοινοτικές ταραχές στα τέλη Δεκεμβρίου 1963 απομακρύνθηκαν οριστικά οι Τουρκοκύπριοι από την κυπριακή κυβέρνηση. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις εβλήθησαν εκ νέου με την κατάρρευση των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και για μια ακόμα φορά οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης υπέστησαν τα τουρκικά αντίποινα μέσω των απελάσεων.²⁷³

---

²⁷¹ Β. Κουφουδάκης, «Το Κυπριακό, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και οι υπερδυνάμεις, 1960-1986» στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 218.

²⁷² Β. Κουφουδάκης, *ό.π.*, σελ. 218.

²⁷³ Β. Κουφουδάκης, *ό.π.*, σελ. 222.

Και η τουρκικής καταγωγής καθηγήτρια του Πανεπιστημίου της Άγκυρας Firat Melek στο έργο της *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό* υποστηρίζει:

«Η Κυπριακή κρίση του 1964 επηρέασε αρνητικά την ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης. Η κυβέρνηση Ινονού εφάρμοσε την πιο σκληρή πολιτική προς τους ελληνικής καταγωγής πολίτες που ζούσαν στη χώρα. Με την έναρξη των γεγονότων στην Κύπρο η προσοχή της τουρκικής κοινής γνώμης άρχισε να στρέφεται προς το Πατριαρχείο, την ελληνική μειονότητα και τους Έλληνες υπηκόους που ζούσαν στην Τουρκία. Οι εκστρατείες «Πολίτη, μίλα τουρκικά» και τα ολοένα αυξανόμενα άρθρα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης σχετικά με τον πλούτο της ελληνικής μειονότητας δημιούργησαν στην τουρκική κοινή γνώμη μια εχθρική ατμόσφαιρα για τους Ρωμιούς».²⁷⁴

Ένας άλλος λόγος των διώξεων ήταν η προσπάθεια του τουρκικού κράτους για εκτουρκισμό της οικονομίας, πλήττοντας τις οικονομικά ακμάζουσες μειονότητες της Κωνσταντινούπολης. Ήδη από την εποχή των Νεοτούρκων το τουρκικό κράτος επιθυμούσε να επεμβαίνει στην οικονομική ζωή προσπαθώντας να εκτουρκίσει την οικονομία και τη βιομηχανία. Παράλληλα, από τη δεκαετία του 1930 είχαν εισαχθεί νομοθετικά μέτρα διακρίσεων εις βάρος των μειονοτήτων με σκοπό να τεθούν εμπόδια στην άσκηση κάποιων επαγγελμάτων από Έλληνες. Επιπροσθέτως, το 1942 επιβλήθηκε ο φόρος περιουσίας και, παρόλο που οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης μετά την επιβολή του δεν επανέκτησαν ποτέ την οικονομική δύναμη που είχαν πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κατάφεραν, όμως, να ανασυγκροτηθούν οικονομικά.

Με την εθνικιστική γραμμή του σύγχρονου τουρκικού κράτους για την οικονομία σχετίζεται και η πολιτική για εθνοτική ομοιογενοποίηση, που αποτελούσε την κύρια αιτία των διώξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.

---

²⁷⁴ M. Firat, *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012, σελ. 158.

Το Κυπριακό ζήτημα μπορεί να θεωρηθεί μόνο ως πρόφαση των Σεπτεμβριανών και των απελάσεων του 1964, καθόσον είχε ήδη ληφθεί η απόφαση διωγμού των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Διαφορετικά μπορεί να ειπωθεί ότι η σχέση του Κυπριακού με τις διώξεις της ελληνικής μειονότητας λειτούργησε επικουρικά στην αγωνία των μετακεμαλιστών να ελέγξουν την «εθνική ομοιογένεια» της μετακεμαλικής Τουρκίας, πράγμα που συνεπαγόταν και διώξεις των εθνικών μειονοτήτων.

Οι διώξεις που υπέστη η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιδεολογία του τουρκικού εθνικισμού που είχε διαμορφωθεί από τους Νεότουρκους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Για τους Νεότουρκους, σε ιδεολογικό επίπεδο, η «σωτηρία του κράτους» θα ερχόταν μέσα από την τουρκοποίηση με τη μεσολάβηση του ισλαμισμού, ενώ σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής μέσα από τον εκδυτικισμό. Για τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις χρειαζόνταν δύο προϋποθέσεις, ένα ισχυρό κράτος και μια πρωτοποριακή τάξη, η οποία θα πραγματοποιήσει τον εκδυτικισμό στην κοινωνία. Και, σύμφωνα με την εκμοντερνιστική φιλοσοφία των Νεοτούρκων, η πολιτική εξουσία, δηλαδή το κράτος δε θα κινδυνεύει μόνο όταν στηριχθεί στην εθνική αστική τάξη που θα δημιουργηθεί από το ίδιο το κράτος. Και για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου εθνικού τουρκικού κράτους πίστευαν ότι έπρεπε να απαλλαγούν από τις μειονότητες. Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης ήταν η προσπάθεια αφομοίωσης των μειονοτήτων δια της βίας, μέσω διακρίσεων και περιορισμών, αλλά και η δημιουργία της τουρκικής αστικής τάξης, που θα αποτελούσε τη βάση του τουρκικού εθνικισμού.²⁷⁵

Έτσι, οι διώξεις εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης σχετίζονταν πλήρως με την πολιτική του τουρκικού κράτους απέναντι στις εναπομείνασες μη μουσουλμανικές μειονότητες αλλά και με την εθνικιστική, ρατσιστική και κατασταλτική

---

²⁷⁵ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 524-526.

πολιτική των Νεοτούρκων κατά τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα ανθελληνικά γεγονότα του 1955 και οι συνακόλουθες απελάσεις συνιστούν τον τελευταίο κρίκο μιας μακρόχρονης εθνικιστικής πολιτικής που ακολουθήθηκε από την ίδρυση του τουρκικού κράτους και είχε ως στόχο την εξόντωση του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινούπολης. Η ιδεολογία του να θεωρούνται οι μη μουσουλμάνοι πολίτες δεύτερης κατηγορίας ήταν αρχικά οθωμανική και στη συνέχεια κεμαλική, με τη φράση «η Τουρκία για τους Τούρκους» να αποτελεί σύνθημα μετά το 1923²⁷⁶.

Στη συνείδηση της ηγετικής τουρκικής ελίτ οι μη μουσουλμάνοι δεν γίνονταν αποδεκτοί ως Τούρκοι πολίτες, καθόσον επικρατούσε η ιδέα ότι ανά πάσα ώρα και στιγμή μπορούσαν να διαπράξουν προδοσία, γι' αυτό και έπρεπε να εκδιωχθούν οριστικά από την Τουρκία.²⁷⁷ Η ελληνική μειονότητα, εν προκειμένω, αποτελούσε «καρκίνωμα» για τη νέα τουρκο-κεμαλική κοινωνία. Σε μια Τουρκία όπου υπήρχε ένα συγκεντρωτικό, μονοκομματικό και εθνικιστικό καθεστώς, η επιβίωση του ελληνικού στοιχείου ήταν εξαιρετικά δυσχερής.²⁷⁸

Έτσι, τα Σεπτεμβριανά και οι συνακόλουθες απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης αποτελούσαν μέρος του σχεδίου της εθνοτικής-δημογραφικής ομοιογενοποίησης της Μ. Ασίας.²⁷⁹

---

²⁷⁶ Ειρ. Σαρίογλου, - Κ. Σαρίογλου, *Πενήντα Χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005, σελ. 99.

²⁷⁷ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009, σελ. 234-235.

²⁷⁸ Αλ. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955, στο *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σελ. 40.

²⁷⁹ Ντ. Γκιουβέν, *ό.π.*, σελ. 263-264.

III.2. Συμπεράσματα

Αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης το 1923, οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης άρχισαν να γίνονται αποδέκτες καταπιεστικών μέτρων. Οι διώξεις, όμως, εναντίον τους οξύνθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, καθώς η Τουρκία χρησιμοποίησε την ελληνική μειονότητα για να προωθήσει τα συμφέροντά της στο διεθνή πολιτικό χώρο.

Το καλοκαίρι του 1954 η κυβέρνηση Παπάγου προχώρησε σε διεθνοποίηση του Κυπριακού, γεγονός που απείλησε την ισορροπία δυνάμεων στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, καθόσον η Κύπρος αποτελούσε σημαντικό παράγοντα για τα συμφέροντα της Βρετανίας. Η τελευταία αναζητώντας διπλωματικά ερείσματα ενέπλεξε την Τουρκία στο Κυπριακό και συγκάλεσε την Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου, επιθυμώντας να μετατραπεί το Κυπριακό σε μια καθαρά ελληνοτουρκική διένεξη. Στο ενδιάμεσο ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, Χάρολντ Μακμίλλαν, παρακινούσε την Τουρκία να εκδηλώσει έντονο ενδιαφέρον για την Κύπρο κατά την Τριμερή Διάσκεψη, αναβαθμίζοντας πολύ το ρόλο της.

Ακολούθησαν τα γεγονότα της 6ης/7ης Σεπτεμβρίου 1955, που έπληξαν σφόδρα την ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης και απέδειξαν ότι η προηγηθείσα ελληνοτουρκική φιλία δεν στηριζόταν σε γερά θεμέλια. Επιπλέον, τα Σεπτεμβριανά αποπροσανατόλισαν την τουρκική κοινή γνώμη από τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα της χώρας και αποτέλεσαν μια οδυνηρή έκπληξη για την ελληνική κυβέρνηση, που απαιτούσε την τιμωρία των ενόχων, αλλά και την έγκαιρη καταβολή αποζημίωσης στα θύματα. Η παρελκυστική πολιτική της Άγκυρας ως προς το θέμα των αποζημιώσεων οδήγησε την Αθήνα σε έναν άνισο διπλωματικό αγώνα, ώστε να ασκηθεί πίεση στην Τουρκία.

Οι εξελίξεις, όμως, στο Κυπριακό ξαναέφεραν στο προσκήνιο την ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και του κυβερνήτη της Κύπρου, Χάρντινγκ, ανησύχησαν την Τουρκία που φοβόταν μήπως απομονωθεί από τις εξελίξεις του Κυπριακού. Όμως, η αποτυχία των συνομιλιών και η αδυναμία εξεύρεσης μιας κοινά αποδεκτής λύσης βοήθησε στην ενεργό συμμετοχή της Τουρκίας, με αποκορύφωμα το σχέδιο Μακμίλλαν, που πρότεινε ουσιαστικά τη διχοτόμηση της Κύπρου.

Ακολούθως, η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1959 επισφραγίστηκε με την υπογραφή των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, με τις οποίες ανακηρύχθηκε η ίδρυση ανεξάρτητου κυπριακού κράτους. Η λύση, όμως, που δόθηκε ήταν πρόσκαιρη.

Παρόλο που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν βελτιωθεί μετά την υπογραφή των ανωτέρω Συμφωνιών, η θέση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης δε βελτιώθηκε, αλλά αντιθέτως χειροτέρευσε, καθώς η τουρκική κυβέρνηση αύξησε την πίεση εναντίον της. Αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών ήταν να εγκαταλείψουν την Τουρκία αρκετοί Έλληνες της μειονότητας, διαβλέποντας ότι το μέλλον τους στην Τουρκία διαγραφόταν δυσοίωνο. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ωστόσο, πέτυχε την ανάκτηση του οικουμενικού του ρόλου στην Ορθοδοξία, αυξάνοντας τις επαφές με ορθόδοξες, αλλά και ετερόδοξες Εκκλησίες.

Η αρχή του τέλους για την ελληνική μειονότητα στην Τουρκία σηματοδοτήθηκε από την κρίση του Δεκεμβρίου του 1963, μετά την απόφαση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου να προτείνει την αναθεώρηση δεκατριών διατάξεων του Συντάγματος, επειδή παρακώλυαν τη λειτουργία του κράτους. Ακολούθως, η Τουρκία, θέλοντας να εξαναγκάσει την Ελλάδα να προβεί σε υποχωρήσεις σε σχέση με το Κυπριακό,

σκλήρυνε τη στάση της και κατήγγειλε το Μάρτιο του 1964 τη Σύμβαση Εγκατάστασης, Εμπορίου και Ναυτιλίας, που είχε υπογραφεί το 1930. Αμέσως άρχισαν οι απελάσεις Ελλήνων υπηκόων, με την Τουρκία να πλουτίζει δεσμεύοντας την κινητή και ακίνητη περιουσία τους. Επιπλέον, οι τουρκικές αρχές αύξησαν την πίεση προς τους εναπομείναντες Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, με μέτρα που έπλητταν τη μειονοτική εκπαίδευση, αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Εκτιμάται ότι ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων (Έλληνες και Τούρκοι υπήκοοι) που εγκατέλειψαν την Τουρκία συνεπεία των απελάσεων κυμάνθηκε μεταξύ 40.000-48.000 ατόμων.²⁸⁰ Αυτή ήταν η μεγαλύτερη αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών, μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης το 1923.

Οποσδήποτε, το Κυπριακό επηρέασε τη στάση της Τουρκίας έναντι των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Στην πραγματικότητα, όμως, οι διώξεις εναντίον της ελληνικής μειονότητας συνδέονταν έντονα με την ιδεολογία του τουρκικού εθνικισμού, που θεωρούσε τον αφανισμό των μειονοτήτων ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση ενός ανεξάρτητου εθνικού τουρκικού κράτους.

---

²⁸⁰ Άγ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σελ. 167.

Βιβλιογραφία

- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευ., *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Α' τόμος, Αθήνα, 1981.
- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευ., *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Β' Τόμος, Αθήνα, 1981.
- Aktar Ay., *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Αλεξανδράκης Μ., Θεοδωρόπουλος Β., και Λαγάκος Ευσ., *Το Κυπριακό 1950-1974. Μια Ενδοσκόπηση*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987.
- Αλεξανδρής Αλ., «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955, στο *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991.
- Αλεξανδρής Αλ., «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991.
- Αλεξανδρής Αλ.-Παρέσογλου Αθ., «Μουσουλμανικές μειονότητες στα Βαλκάνια», στο *Βαλκάνια, Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, επιμέλεια Βερέμης Θ., Αθήνα: Γνώση, 1995.
- Alexandris Al., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα: Centre for Asia Minor Studies, 1992.
- Αμπατζής Άρ., *Μαρμαρωμένη Ρωμιοσύνη, Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Λιβάνη, 2005.
- Αναγνωστοπούλου Σ., *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Βερέμης Θ., *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005.

- Βλάχος Άγ., *Δέκα χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1980.
- Bozarslan H., *Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας*, Αθήνα: Σαββάλας, 2004.
- Βρυώνης Σπ., *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007.
- Γιαλλουρίδης Χρ.-Λαγγίδης Αφ., *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2013.
- Γκιουβέν Ντ., *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες – Τα επεισόδια εναντίον των μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009.
- Demir H.,-Akar R., *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Τοπτσόγλου Γ., Αθήνα: Τσουκάτου, 2004.
- Firat M., *Οι τουρκοελληνικές σχέσεις και το Κυπριακό*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012.
- Hale W., *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Λονδίνο: Frank Cass, 2000.
- Hatzivassiliou Ev., «The Riots in Turkey, in September 1955: A British Document», *Balkan Studies*, 31, Θεσσαλονίκη, 1990.
- Ηρακλείδης Αλ., *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002.
- Θεοδωρόπουλος Β., «Έκθεση Β. Γεν. Προξενείου Κων/πολεως επί των ανθελληνικών γεγονότων της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955» στο *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Ειρήνη Σαρίογλου-Καίτη Σαρίογλου, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005.
- Ιωάννου Μ., «Η τριακονταετής θητεία του Κυπριακού στα Ηνωμένα Έθνη» στο *Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, επιμέλεια Χρ. Γιαλλουρίδης-Π. Τσάκωνας, Αθήνα: Σιδέρης, 1999.
- James A., *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, Νέα Υόρκη: Palgrave, 2002.

- Καλούμενος Δ., *Η σταύρωση του Χριστιανισμού, Η ιστορική αλήθεια των γεγονότων της 6-7 Σεπτεμβρίου 1955 στην Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα, 2001.
- Καραμανλής Κ., *Αρχείο*, Τόμος 4, 1997.
- Κουφουδάκης Β., «Αμερικανική εξωτερική πολιτική και το Κυπριακό πρόβλημα 1960-1991» στο *Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, επιμέλεια Γιαλλουρίδης Χρ.-Τσάκωνας Π., Αθήνα: Σιδέρης, 1999.
- Κουφουδάκης Β., «Η Κύπρος και οι Υπερδυνάμεις, 1960-1979», στο *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια Τενεκίδης Γ., Κρανιδιώτης Γ., Αθήνα: Εστία, 2000.
- Κουφουδάκης Β., «Το Κυπριακό, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και οι υπερδυνάμεις, 1960-1986» στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991.
- Κρανιδιώτης Γ., *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Η ανάμειξη του ΟΗΕ και οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο, 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984.
- Κρανιδιώτης Ν., *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974, τόμος Α΄*, Αθήνα: Εστία, 1985.
- Κρανιδιώτης Ν., *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974, Β΄ Έκδοση, Τόμοι Ι & ΙΙ*, Αθήνα: Εστία, 2000.
- Κρανιδιώτης Ν., *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981.
- Κρανιδιώτης Ν., *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρτινγκ 1955-1956*, Αθήνα: Ολκός, 1987.
- Kunalp Z., *İkili Rapor-Rapport des deux, Türkiye İle Yunanistan Arasında Muallakta Bulunan Meseleler Hakkında Hal Sureti Teklif Etmekle Mükellef Türk-Yunan İkili Komitesi Çalışmaları (Mayis-Ağustos 1959)*, Isis Istanbul, 1997.

- Μακρυδημήτρης Αντ., *Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2000.
- Μάμαλος Γ.-Σ., *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά την περίοδο 1918-1972, Διεθνής Πολιτική και Οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 2011.
- Μιχαλόπουλος Δ., *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.
- Ξυδής Α., Λιναρδάτος Σ., Χατζηαργύρης Κ., *Ο Μακάριος και οι Σύμμαχοί του*, Αθήνα: Gutenberg, 1972.
- Παπάγος Αλ., *Ο πόλεμος της Ελλάδας 1940-1941*, Αθήνα: Οι Φίλοι του Βιβλίου, 1945.
- Polyviou P., *Cyprus: Conflict and Negotiation 1960-1980*, Λονδίνο: Duckworth, 1980.
- Σαρίογλου Ειρ.-Σαρίογλου Κ., *Πενήντα Χρόνια από τα Σεπτεμβριανά, Κωνσταντινούπολη, Πριν-Τότε-Μετά*, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 2005.
- Sarioglou I., *Turkish Policy towards Greek Education in Istanbul, 1923-1974, Secondary Education and Cultural Identity*, Αθήνα: Hellenic Litterary and Historical Archive, 2004.
- Σβολόπουλος Κ., *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Εστία, 2014.
- Σβολόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Αθήνα: Εστία, 2008.

- Σβολόπουλος Κ., *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2005.
- Σβολόπουλος Κ., *Το Βαλκανικόν σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1928-1934*, Αθήνα: Εστία, 1977.
- Σολταρίδης Σ., *Η Συρρίκνωση του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 1987.
- Σταματόπουλος Κ., *Η τελευταία αναλαμπή: Η κωνσταντινουπολίτικη ρωμιοσύνη στα χρόνια 1948-1955*, Αθήνα: Δόμος, 1996.
- Stephens R.H., *Cyprus a Place of Arms: Power Politics and Ethnic Conflict in Eastern Mediterranean*, London: Pall Mall Press, 1966.
- Στεφανίδης Ι., *Ασύμμετροι εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκη, 2005.
- Συρίγος Άγ., *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015.
- Τενεκίδης Γ., «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης, Αθήνα: Εστία, 2000.
- Τερλεξής Π., *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού, Ανατομία ενός λάθους*, Αθήνα: Ράππα, 1971.
- «...Τον τόπο που γεννήθηκες δεν θα τον ξεχάσεις ποτέ...», *Οι απελάσεις του 1964, Μαρτυρίες Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών*, Αθήνα: Τσουκάτου, 2004.
- Τσέτσης Γ., «Η δραστηριοποίηση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών μετά τα Σεπτεμβριανά Γεγονότα», στο *Η Καθ' Ημάς Ανατολή*, τόμος Γ', Αθήνα, 1996.

- Τσιριγώτης Δ., *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία*, Αθήνα: Ποιότητα, 2013.
- Τσιτσόπουλος Γ., «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις 1945-1987», στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1988.
- Τσουκάτου Π., *Σεπτεμβριανά 1955: Η «νύχτα των κρυστάλλων» του Ελληνισμού της Πόλης*, Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 1999.
- Vatikiotis, P., *The Egyptian Army in Politics*, Connecticut: Greenwood Press, 1975.
- Φάντης Αν., *Κυπριακό 1960-1974: Αναζητώντας την Αλήθεια: Μέρος Α΄, (1960-1968)*, Λευκωσία: Ανδρέας Φάντης, 1999.
- Χατζηβασιλείου Ευ., *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960, Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Χόλλαντ Ρ., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας 1954-1959*, Αθήνα: Ποταμός, 2001.
- Χρηστίδης Χ., *Τα Σεπτεμβριανά, (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955), Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, επιμέλεια Στεφανίδης Γ., Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000.
- Zürcher E., *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μετάφραση Κεχριώτης Β., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004.

Άρθρα εφημερίδας

- *Ελευθερία*, 7-9-1955.
- *Ελευθερία*, 8-9-1955.
- *Ελευθερία*, 10-9-1955.